

**FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI PROGRAMI**

**TÜRKÇE DİVANLARDA İMAN, İSLÂM VE KÜFÜR
KAVRAMLARI (15-16. YÜZYIL)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

KÜBRA KOÇ

İSTANBUL, 2024

**FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI PROGRAMI**

**TÜRKÇE DİVANLARDA İMAN, İSLÂM VE KÜFÜR
KAVRAMLARI (15-16. YÜZYIL)**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**KÜBRA KOÇ
(210101001)**

**Danışman
(Prof. Dr. Dursun Ali Tökel)**

İSTANBUL, 2024

05/02/2024

LİSANSÜSTÜ EĞİTİM ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Türk Dili ve Edebiyatı tezli yüksek lisans programı öğrencisi 210101001 numaralı **Kübra KOÇ**'un hazırladığı, "*Türkçe Divanlarda İman, İslâm ve Küfür Kavramları (15-16. Yüzyıl)*" konulu tezi ile ilgili Tez Savunma Sınavı, 05.02.2024 Perşembe günü saat 11:00'de yapılmış, sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin **Kabulüne Oy Çoğunluğu/Oy Birliği** ile karar verilmiştir.

Tez adı değişikliği yapılması halinde: Tez adının
.....
şeklinde değiştirilmesi uygundur.

Jüri Üyesi	Karar
1. Prof. Dr. Dursun Ali TÖKEL (Danışman)	Kabul
2. Prof. Dr. Nihat ÖZTOPRAK	Kabul
3. Doç. Dr. Bünyamin AYÇİÇEĞİ	Kabul
4.
5.
6. (İkinci Danışman)*

*2. Danışman varsa doldurulması gerekmektedir.

ETİK BİLDİRİM

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bağlı olduğum üniversite veya bir başka üniversitedeki başka bir çalışma olarak sunulmadığını beyan ederim.

Kübra Koç

TEŞEKKÜR

Lisans hayatımın ilk günlerinden itibaren bizlere daima iyilik ve güzellik aşıl原因, hayata ve alana dair yeni bakış açıları kazandıran, hayatın her aşamasında yanımda olan ve desteklerini esirgemeyen, tez süresi boyunca çalışmamızla ilgili daima destekleyici tavrıyla teşvik eden danışman hocam Prof. Dr. Dursun Ali TÖKEL'e, ortaokul yıllarıdayken bir "od" ile edebiyat yolculuğumun başlatıcısı olan Türkçe öğretmenim Cevher HACIOĞLU'na, lise yıllarından itibaren desteğini esirgemeyen pek kıymetli hocam Doç. Dr. Talip ÇUKURLU'ya, lisans ve yüksek lisans eğitimim boyunca çalışmalarından ve kendilerinden istifade ettiğimiz çok kıymetli hocalarımıza, hayatımın her aşamasında yanımda olan ve aldığım her kararda maddî ve manevî desteklerini esirgemeyen sevgili aileme, bilhassa dualarıyla ve daimî varlığıyla yolculuğumu kolaylaştıran annem Döndü BÜYÜKİŐLER'e, çalışma boyunca kaynaklara erişim noktasında daima yardımcı ve kolaylaştırıcı olan FSMVÜ THY Kütüphanesi çalışanlarına ve son olarak tezin her aşamasında beni gayretlendiren ve dahi desteğini hiç esirgemeyen, beraberce aynı yolu yürüme gayesinde olduğumuz kıymetli eşim Burak KOÇ'a gönülden teşekkür ederim.

Kübra Koç

TÜRKÇE DİVANLARDA İMAN, İSLÂM VE KÜFÜR KAVRAMLARI (15-16. YÜZYIL)

Kübra Koç

ÖZET

İman, İslâm ve küfür, kültür ve medeniyetimizin İslâmiyet dairesine girmesiyle hayatımızı ve bunun sonucunda tabîi olarak edebiyatımızı doğrudan ilgilendiren kavramlar hâline gelmiştir. Bunun neticesinde eserlerini ortaya koyarken günlük hayattan ve toplumsal yaşamdan etkilenen şairler divanlarını oluşturan şiirlerinde bu kavramlara da yer vermiştir. Edebî ortamın giderek ilerleme kaydettiğinin görüldüğü 15. ve 16. yüzyıl divanlarında da ilgili kavramların pek çok farklı şekilde ve zengin örneklerle ele alındığı tespit edilmiştir.

Bu çalışmada, klasik Türk edebiyatı sahasında ortaya konulan 15. ve 16. yüzyıl divanlarından yola çıkılarak; iman, İslâm ve küfür kavramlarının ilgili yüzyıllar içerisinde kaleme alınmış eserlerde nasıl bir görünüme sahip olduğu, bahsi geçen kavramların incelenen şiirlerdeki kullanım şekilleri ve divanlarda hangi biçimlerde yer aldığı araştırılmıştır.

Çalışma sırasında 15. yüzyıldan 31; 16. yüzyıldan 88 olmak üzere basılı ve elektronik kaynak olarak toplam 119 divan taranmıştır. Söz konusu divanlardan elde edilen tarama sonuçları neticesinde, örneklerin çokluğu sebebiyle kavramların yer aldığı beyitler söyleyiş güzelliği ve özgünlük bakımından bir seçime tâbi tutularak ilgili başlıklar altında çalışmada yer almıştır.

Sonuç olarak; iman, İslâm ve küfür kavramları üç bölüm hâlinde ele alınmış ve bu kavramların 15-16. yüzyıl divanlarındaki görünümünün, hangi anlam ve bağlam ilişkisi içerisinde kullanıldıkları çeşitli örneklerle ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Klasik Türk Edebiyatı, İman, İslâm, Küfür, 15. Yüzyıl Divanları, 16. Yüzyıl Divanları.

IMAN (FAITH), ISLAM AND KUFR CONCEPTIONS IN TURKISH DIVANS (IN 15-16TH CENTURY)

Kübra Koç

ABSTRACT

As our culture and civilization embraced iman (faith), Islam, and kufr have become concepts that directly concern our lives and literature. Therefore, poets, who were influenced by daily and social life when creating their works, incorporated these concepts into their poems. In the divans of the fifteenth and sixteenth centuries, in which the literary environment progressed gradually, it was observed that these concepts were handled in many ways with a wide variety of examples.

In this study, based on the divans of the fifteenth and sixteenth centuries in the field of classical Turkish literature, I examine the appearance of the concepts of faith, Islam, and disbelief in the works penned in the relevant centuries, the usage of these concepts in the analyzed poems and the forms in which they appear in the divans.

In doing this, I scanned 119 divans, 31 from the fifteenth century and 88 from the sixteenth century in printed and electronic sources. As a result of the examination results obtained from the divans, due to the large number of examples, the couplets containing these concepts were selected in terms of beauty of expression and authenticity, and accordingly, they were included under the relevant titles.

In conclusion, the concepts of iman (faith), Islam, and kufr are discussed in three parts. The appearance of these concepts in the divans of the fifteenth and sixteenth centuries and the meaning and contextual relations in which they are used have been tried to be discovered through various examples.

Keywords: Classical Turkish Literature, Iman (Faith), Islam, Kufr, Divans of the Fifteenth Centuries, Divans of the Sixteenth Centuries,

ÖN SÖZ

Klasik Türk edebiyatı şairlerinin iman, İslâm ve küfür kavramlarına hangi açıdan baktığı, bu kavramları hangi şekillerde ele aldığı, gerçek yahut sembolik anlamda nasıl bir anlam dünyası içerisinde kullandığı ve özellikle ilgili kavramların ne tür gösterilenler etrafında şekillendiğini ortaya koymak çalışmanın esas amacıdır. İman, İslâm ve küfür kavramlarıyla ilgili klasik Türk edebiyatı sahasında daha önce bir çalışmanın yapılmamış olması, bu çalışmanın ortaya çıkmasını sağlamıştır. 15-16. yüzyıllara ait toplam 119 divan taranarak ortaya konulan bu çalışmanın, konuya geniş bir perspektiften bakmaya çalışması ve konuyu çeşitli örneklerle zenginleştirmeye çalışma noktasında yeni çalışmalara kapı aralaması temenni edilmektedir.

“Türkçe Divanlarda İman, İslâm ve Küfür Kavramları (15-16. Yüzyıl)” adlı çalışma toplam üç bölümden meydana gelmektedir.

Giriş bölümünde çalışmaya konu edilen kavramların ilgili şiirlerde nasıl bir dönemin ürünü olarak ortaya konulduğunu anlayabilmek adına 15. yüzyıl ve 16. yüzyıl Türk edebiyatına dair genel bir bakışa yer verilmiştir.

Birinci bölümde “iman” kavramının tanımı yapılmış ve “iman” kavramının 15-16. yüzyıl divanlarındaki görünümü ele alınmıştır. İlgili görünümler gerçek anlam, benzetilenler ve ikilemeler, kalıp söz ve ifadeler şeklinde üç ayrı alt başlık altında incelenmiştir.

İkinci bölümde “İslâm” kavramının tanımı yapılmış ve “İslâm” kavramının 15-16. yüzyıl divanlarındaki görünümü ele alınmıştır. İlgili görünümler gerçek anlam, benzetilenler ve ikilemeler, kalıp söz ve ifadeler şeklinde üç ayrı alt başlık altında incelenmiştir.

Üçüncü bölümde “küfür” kavramının tanımı yapılmış ve “küfür” kavramının 15-16. yüzyıl divanlarındaki görünümü ele alınmıştır. İlgili görünümler gerçek anlam,

benzetilenler ve ikilemeler, kalıp söz ve ifadeler şeklinde üç ayrı alt başlık altında incelenmiştir.

Ekler bölümünde ise “15. Yüzyıl Divanlarında İlgili Kavramların Yer Aldığı Beyit Sayıları” ve “16. Yüzyıl Divanlarında İlgili Kavramların Yer Aldığı Beyit Sayıları” başlıklı iki tabloya yer verilmiştir. Bu tabloların verilmesindeki amaç, çalışma kapmasında taranan divanlarda ilgili kavramların ne yoğunlukta ele alındığının ve kavramların kullanımı açısından iki yüzyıl arasında herhangi bir fark olup olmadığının ortaya koyulmaya çalışılmasıdır. Bu bölümde ayrıca “iman” konulu üç müstakil şiire de yer verilmiştir. Bu şiirler, “iman” kavramını bütünüyle ele alan müstakil metinler olması sebebiyle dikkat çekicidir.

Bütün bunlar göz önünde bulundurularak her çalışmada olabileceği üzere muhakkak eksik ve hatalar olacaktır. Temennimiz yapıcı eleştirilerle bunları tamamlamak ve iman, İslâm ve küfür kavramlarının klasik Türk edebiyatındaki görünümüne bir kapı aralayarak yeni çalışmalar için bir katkı sunmaktır.

Ocak, 2024

Kübra Koç

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	v
ABSTRACT	vi
ÖN SÖZ.....	vii
TABLO LİSTESİ	xxi
KISALTMALAR	xxii
GİRİŞ	1
BİRİNCİ BÖLÜM.....	8
1. İMAN.....	8
1.1. İMAN KAVRAMININ 15-16. YÜZYIL DİVANLARINDAKİ GÖRÜNÜMÜ....	9
1.1.1. Gerçek Anlamıyla İman	9
1.1.1.1. İman-Ahiret.....	10
1.1.1.2. İman-Allah Korkusu	10
1.1.1.3. İman-Aşk	11
1.1.1.4. İman-Ben	12
1.1.1.5. İman-Cennet.....	12
1.1.1.6. İman-Çene	13
1.1.1.7. İman-Deniz	13
1.1.1.8. İman-Devlet	14
1.1.1.9. İman-Doğru Yol	14
1.1.1.10. İman-Doğruluk	14
1.1.1.11. İman-Dürüst.....	15
1.1.1.12. İman-Edep	16
1.1.1.13. İman-Gam	17
1.1.1.14. İman-Gamze/Bakış	18
1.1.1.15. İman-Gönül/Kalp/Göğüs.....	19
1.1.1.16. İman-Göz	21
1.1.1.17. İman-Hakikat	22
1.1.1.18. İman-Hatt	22
1.1.1.19. İman-Hidayet	23
1.1.1.20. İman-Himmet	24
1.1.1.21. İman-Hoş-hâl.....	24
1.1.1.22. İman-Hz. Ebubekir	25
1.1.1.23. İman-Hz. Peygamber.....	25
1.1.1.24. İman-İbadet.....	25
1.1.1.25. İman-İkrar.....	26

1.1.1.26. İman-İman Ehli.....	26
1.1.1.27. İman-Kadim	29
1.1.1.28. İman-Kâfir.....	30
1.1.1.29. İman-Kaş	30
1.1.1.30. İman-Kible.....	31
1.1.1.31. İman-Kibir.....	31
1.1.1.32. İman-Koku	31
1.1.1.33. İman-Korku.....	31
1.1.1.34. İman-Kurtuluş	32
1.1.1.35. İman-Kuvvet/Sağlamlık	32
1.1.1.36. İman-Küfür	33
1.1.1.37. İman-Lezzet/Leziz.....	34
1.1.1.38. İman-Büyüklik	35
1.1.1.39. İman-Merhamet	35
1.1.1.40. İman-Mü'min	36
1.1.1.41. İman-Nur	37
1.1.1.42. İman-Riya	38
1.1.1.43. İman-Sabır.....	39
1.1.1.44. İman-Saç/Küfr	39
1.1.1.45. İman-Sevgi.....	41
1.1.1.46. İman-Sevgili.....	42
1.1.1.47. İman-Sevgilinin Güzelliği.....	43
1.1.1.48. İman-Sevgili-Rakip.....	43
1.1.1.49. İman-Son Nefes	44
1.1.1.50. İman-Son Nefes-Yoldaş	45
1.1.1.51. İman-Söz/Doğru Söz	46
1.1.1.52. İman-Şefkat	46
1.1.1.53. İman-Şeytan	47
1.1.1.54. İman-Ümit	47
1.1.1.55. İman-Vatan Sevgisi.....	48
1.1.1.56. İman-Yemin.....	49
1.1.1.57. İman-Zâhid.....	50
1.1.1.58. İman-Zenginlik	51
1.1.1.59. İman-Zülf.....	51
1.1.2. İmanın Benzetilenleri	52
1.1.2.1. İman-Ağaç	52
1.1.2.2. İman-Ak.....	53
1.1.2.3. İman-Aşk	53
1.1.2.4. İman-Ay	54
1.1.2.5. İman-Bina.....	54
1.1.2.6. İman-Canan.....	55

1.1.2.7. İman-Cevher	55
1.1.2.8. İman-Dost	55
1.1.2.9. İman-Emanet.....	56
1.1.2.10. İman-Ev	56
1.1.2.11. İman-Gülşen	56
1.1.2.12. İman-Güneş	57
1.1.2.13. İman-Hil'at.....	57
1.1.2.14. İman-İhsan/Hediye	58
1.1.2.15. İman-İnci	58
1.1.2.16. İman-İplik.....	58
1.1.2.17. İman-Kanat	59
1.1.2.18. İman-Maya	59
1.1.2.19. İman-Mühür.....	59
1.1.2.20. İman-Mülk.....	60
1.1.2.21. İman-Pilav	60
1.1.2.22. İman-Rehber	60
1.1.2.23. İman-Saray	61
1.1.2.24. İman-Sermaye	61
1.1.2.25. İman-Şişe	61
1.1.2.26. İman-Yanak.....	62
1.1.2.27. İman-Yol.....	64
1.1.2.28. İman-Yoldaş	64
1.1.2.29. İman-Yüz	65
1.1.2.30. İman-Zülf/Saç	66
1.1.3. İkillemeler, Kalıp Söz ve İfadeler	69
1.1.3.1. Dinden imandan çık(ar)mak.....	69
1.1.3.2. Canı imanla göndermek	70
1.1.3.3. Dîn ü îmân	70
1.1.3.4. Dini imanı gibi sevmek	71
1.1.3.5. Dînüm îmânım	71
1.1.3.6. Dünyadan imanla gitmek/göndermek.....	72
1.1.3.7. Dünyaya imanla gelmek	73
1.1.3.8. Göğsünde iman olmak.....	73
1.1.3.9. Herkesin imanı bir olmaz.....	73
1.1.3.10. İman alıp gitmek	73
1.1.3.11. İman almak.....	74
1.1.3.12. İman arz etmek	74
1.1.3.13. İman arzulamak/arzu etmek	75
1.1.3.14. İman bağışlamak.....	76
1.1.3.15. İman bağlamak	76
1.1.3.16. İman bilmek	77

1.1.3.17. İman bulamamak.....	77
1.1.3.18. İman davası	77
1.1.3.19. İman dilemek.....	78
1.1.3.20. İman duası	78
1.1.3.21. İman edinmek.....	79
1.1.3.22. İman eri.....	79
1.1.3.23. İman eşkıyası	79
1.1.3.24. İman etmek/eylemek.....	79
1.1.3.25. İman getirmek.....	80
1.1.3.26. İman gibi saklamak	81
1.1.3.27. İman hakkı için	81
1.1.3.28. İman ile göndermek.....	82
1.1.3.29. İman ile istemek	82
1.1.3.30. İman ile kalmak	83
1.1.3.31. İman istemek	83
1.1.3.32. İman kılmak	83
1.1.3.33. İman korkusu	84
1.1.3.34. İman olmak.....	84
1.1.3.35. İman telkin etmek	85
1.1.3.36. İman uğurlamak	85
1.1.3.37. İman zevki	86
1.1.3.38. İman(ı) bulmak	86
1.1.3.39. İman(ı) gibi sevmek	86
1.1.3.40. İman(ın)a zarar vermek	87
1.1.3.41. İman(ını) gözlemek	88
1.1.3.42. İman(ını) vermek	88
1.1.3.43. İman(la) oynamak.....	89
1.1.3.44. İmana çekmek	89
1.1.3.45. İmana davet eylemek/etmek	89
1.1.3.46. İmana ermek	90
1.1.3.47. İmana geçmek	91
1.1.3.48. İmana gelmek	91
1.1.3.49. İmana gelmemek.....	92
1.1.3.50. İmana gelmişler.....	93
1.1.3.51. İmana getirmek.....	93
1.1.3.52. İmana girmek.....	94
1.1.3.53. İmana gönül vermek.....	95
1.1.3.54. İmana heves eylemek.....	95
1.1.3.55. İmana kastetmek.....	95
1.1.3.56. İmana veda etmek.....	96
1.1.3.57. İmanda daim kılmak	97

1.1.3.58. İmandan ayırmak	97
1.1.3.59. İmandan ayrılmak	98
1.1.3.60. İmandan çıkmak	99
1.1.3.61. İmandan geçmek	100
1.1.3.62. İmandan haber vermek	100
1.1.3.63. İmandan şüphe etmek	100
1.1.3.64. İmandan ümit kesilmez	101
1.1.3.65. İmanı anlamak	101
1.1.3.66. İmanı bırakmak	102
1.1.3.67. İmanı feda etmek	102
1.1.3.68. İmanı gevremek	103
1.1.3.69. İmanı göstermek	103
1.1.3.70. İmanı gözetmek	104
1.1.3.71. İmanı korumak	104
1.1.3.72. İmanı öğrenmek	104
1.1.3.73. İmanı reddetmek	105
1.1.3.74. İmanı rehber edinmek	105
1.1.3.75. İmanı tamamlamak/tekmil etmek	105
1.1.3.76. İmanı terk etmek	106
1.1.3.77. İmanı yaman	106
1.1.3.78. İmanı yok	107
1.1.3.79. İmanın artması	108
1.1.3.80. İmanın beslenmesi	108
1.1.3.81. İmanın bütün olması	108
1.1.3.82. İmanın elden gitmesi	108
1.1.3.83. İmanın ferah bulması	109
1.1.3.84. İmanın gitmesi	109
1.1.3.85. İmanın için	110
1.1.3.86. İmanın tadını tatmak	111
1.1.3.87. İmanın tazelenmesi/İman tazelemek	111
1.1.3.88. İmanın yağmalanması	112
1.1.3.89. İmanın zayıf olması	113
1.1.3.90. İmanına (kadar doldurmak)	113
1.1.3.91. İmanında bulmak	114
1.1.3.92. İmanını istemek	114
1.1.3.93. İmanını özlemek	114
1.1.3.94. İmanı(nı) sakınmak/saklamak	115
1.1.3.95. İmanını sevmek	116
1.1.3.96. İmanını şeytana uğurlatmak	116
1.1.3.97. İmanını şeytana vermemek	117
1.1.3.98. İmanını şeytandan sakınmak/kurtarmak	117

1.1.3.99. İmanını şeytandan saklamak	119
1.1.3.100. İmanla cennete gitmek	120
1.1.3.101. İmanla gitmek/göçmek/ölmek.....	120
1.1.3.102. İmanlı	121
1.1.3.103. İmansız amelden sadece iman iyidir	122
1.1.3.104. İmansız gitmek	122
1.1.3.105. İmansız kalmak	123
1.1.3.106. İmansız ölmek	123
1.1.3.107. İmansız.....	123
1.1.3.108. İnsaf imanın yarısıdır	125
1.1.3.109. Kâmil iman	125
1.1.3.110. Muhammed'e/Mustafa'ya iman getirmek.....	126
1.1.3.111. Parmak kaldırıp/götürüp iman getirmek	126
1.1.3.112. Peygambere iman.....	128
1.1.3.113. Sahih iman	128
1.1.3.114. Salavat ile imana safa gelmesi	130
1.1.3.115. Son nefeste iman istemek	130
1.1.3.116. Son nefeste imana kastetmek	131
1.1.3.117. Son nefeste imandan ayrılmak	132
1.1.3.118. Son nefeste imanla gitmek/göndermek	132
1.1.3.119. Şefkat iman(dan)dır/imandan gelir.....	133
1.1.3.120. Şeytandan iman dilemek/istemek.....	134
1.1.3.121. Şeytanın iman istemesi	135
1.1.3.122. Şeytanın imana kastetmesi.....	135
1.1.3.123. Şeytanın kişiyi imanından ayırması/imanını alması.....	136
1.1.3.124. Şeytanın ölüm vaktinde insanın imanını alması	137
1.1.3.125. Şeytanın su göstererek kişinin imanını çalması	137
1.1.3.126. Şule-i iman	139
1.1.3.127. Tahkîkî iman	139
1.1.3.128. Taklîdî iman	140
1.1.3.129. Yalan yere iman etmek.....	140
1.1.3.130. Zerre/kıl kadar iman olmak	140
1.1.3.131. Zünnar kesip imana girmek	141

İKİNCİ BÖLÜM	142
2. İSLÂM.....	142
2.1. İSLÂM KAVRAMININ 15-16. YÜZYIL DİVANLARINDAKİ GÖRÜNÜMÜ.....	144
2.1.1. Gerçek Anlamıyla İslâm.....	144
2.1.1.1. İslâm-Amel	144
2.1.1.2. İslâm-Aşk.....	144
2.1.1.3. İslâm-Beş Şart	145
2.1.1.4. İslâm-Delil	145
2.1.1.5. İslâm-Din	146
2.1.1.6. İslâm-Gönül.....	146
2.1.1.7. İslâm-İnsaf.....	146
2.1.1.8. İslâm-Kılıç	147
2.1.1.9. İslâm-Kuvvet	147
2.1.1.10. İslâm-Nur.....	148
2.1.1.11. İslâm-Selam	148
2.1.1.12. İslâm-Selâmet	148
2.1.1.13. İslâm-Söz	149
2.1.1.14. İslâm-Sünnet	149
2.1.1.15. İslâm-Şart	150
2.1.1.16. İslâm-Şefkat.....	150
2.1.1.17. İslâm-Şeriat	151
2.1.1.18. İslâm-Şüphe-Sahih.....	151
2.1.1.19. İslâm-Zekât	152
2.1.1.20. İslâm Ehli-Âşıklar	152
2.1.2. İslâm'ın Benzetilenleri.....	153
2.1.2.1. İslâm (Ülkesi)-Yanak.....	153
2.1.2.2. İslâm-Göz.....	153
2.1.2.3. İslâm-Hazine	154
2.1.2.4. İslâm-Künbed.....	154
2.1.2.5. İslâm-Millet	154
2.1.2.6. İslâm-Yanak	154
2.1.2.7. İslâm-Yoldaş.....	155
2.1.2.8. İslâm-Yüz.....	155
2.1.3. İkillemeler, Kalıp Söz ve İfadeler	156
2.1.3.1. Asâkir-i İslâm.....	156
2.1.3.2. Asker-i İslâm	157
2.1.3.3. Bang-ı İslâm	158
2.1.3.4. Ceş-i İslâm	158
2.1.3.5. Cünd-i İslâm.....	159
2.1.3.6. Da'vî-i İslâm	159
2.1.3.7. Dâr-ı İslâm/Dârü'l-İslâm	159

2.1.3.8. Defter-i İslâm	160
2.1.3.9. Devlet-i İslâm	160
2.1.3.10. Din-i İslâm	161
2.1.3.11. Düşmen-i İslâm	161
2.1.3.12. Ehl-i İslâm	162
2.1.3.13. Endişe-i İslâm.....	164
2.1.3.14. Erkân-ı İslâm	164
2.1.3.15. Gareth-ger-i İslâm	165
2.1.3.16. Gayret-i İslâm	165
2.1.3.17. Hacc-ı İslâm.....	166
2.1.3.18. Hâdî-i İslâm.....	167
2.1.3.19. Hakikat-i İslâm	167
2.1.3.20. Hitta-i İslâm	167
2.1.3.21. İslâm askeri	168
2.1.3.22. İslâm bostanı	168
2.1.3.23. İslâm dini	168
2.1.3.24. İslâm ehli.....	169
2.1.3.25. İslâm ili	170
2.1.3.26. İslâm mülkü.....	171
2.1.3.27. İslâm sarayı	171
2.1.3.28. İslâm şehri	171
2.1.3.29. İslâm u din	172
2.1.3.30. İslâm ummak.....	172
2.1.3.31. İslâm vermek.....	173
2.1.3.32. İslâm'a düşmek	173
2.1.3.33. İslâm'a ermek.....	173
2.1.3.34. İslâm'a gelmek/girmek	173
2.1.3.35. İslâm'a kastetmek.....	174
2.1.3.36. İslâm'da şüphe etmek.....	175
2.1.3.37. İslâm'ı belirsiz.....	175
2.1.3.38. İslâm-ı lisân	175
2.1.3.39. İslâm-ı Resûl.....	176
2.1.3.40. İslâm'ı terk etmek.....	176
2.1.3.41. İslâm'ın başa çıkması	176
2.1.3.42. İslâm'ın elden gitmesi.....	176
2.1.3.43. İslâm'ın erişmesi	177
2.1.3.44. İslâm'ın namusu.....	177
2.1.3.45. İslâm'ın nizam bulması	177
2.1.3.46. İslâm'ın tazelik bulması	177
2.1.3.47. İslâm'ın yolu.....	178
2.1.3.48. İslâm'ın zayıflaması.....	178

2.1.3.49. İslâm'ın zünnara teslim olması.....	178
2.1.3.50. İslâm'ına hükmetmek.....	178
2.1.3.51. İslâm'mı saklamak.....	179
2.1.3.52. Kâfir-i İslâm	179
2.1.3.53. Kal'a-i İslâm.....	179
2.1.3.54. Şevket-i İslâm	180
2.1.3.55. Kisvet-i İslâm	180
2.1.3.56. Kişver-i İslâm	180
2.1.3.57. Leşker-i İslâm.....	181
2.1.3.58. Mersâd-ı İslâm	182
2.1.3.59. Mihr-i İslâm	182
2.1.3.60. Milket-i İslâm	182
2.1.3.61. Millet-i İslâm	183
2.1.3.62. Minber-i İslâm	184
2.1.3.63. Mu'inü'l-İslâm	184
2.1.3.64. Müftî-i İslâm.....	184
2.1.3.65. Mülk-i İslâm	184
2.1.3.66. Nûr-ı İslâm	185
2.1.3.67. Nusret-i İslâm.....	186
2.1.3.68. Şah-ı İslâm	186
2.1.3.69. Parmak kaldırıp İslâm'a gelmek.....	186
2.1.3.70. Rağbet-i İslâm	187
2.1.3.71. Râh-ı İslâm	187
2.1.3.72. Ravza-i İslâm.....	187
2.1.3.73. Râyet-i İslâm	188
2.1.3.74. Revnak-ı İslâm	188
2.1.3.75. Ribka-i İslâm	188
2.1.3.76. Sancak-ı İslâm	188
2.1.3.77. Sedd-i İslâm	189
2.1.3.78. Seyf-i İslâm	189
2.1.3.79. Şâhid-i İslâm.....	190
2.1.3.80. Şehr-i İslâm	190
2.1.3.81. Şem'-i İslâm.....	190
2.1.3.82. Şer'-i İslâm	191
2.1.3.83. Şevket-i İslâm	191
2.1.3.84. Şeyh-i İslâm	191
2.1.3.85. Tâc-ı İslâm	192
2.1.3.86. Takviyyet-i İslâm	192
2.1.3.87. Tiğ-i İslâm.....	192
2.1.3.88. Vilâyet-i İslâm	193
2.1.3.89. Zînet-i İslâm	193
2.1.3.90. Zümre-i İslâm.....	194

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	195
3. KÜFÜR	195
3.1. KÜFÜR KAVRAMININ 15-16. YÜZYIL DİVANLARINDAKİ GÖRÜNÜMÜ .	196
3.1.1. Gerçek Anlamıyla Küfür	196
3.1.1.1. Küfür-Âşk.....	196
3.1.1.2. Küfür-Bidat	197
3.1.1.3. Küfür-Bozgun	198
3.1.1.4. Küfür-Can	198
3.1.1.5. Küfür-Dalalet	198
3.1.1.6. Küfür-Defter	199
3.1.1.7. Küfür-Ehl-i Zâhir	199
3.1.1.8. Küfür-Esas.....	200
3.1.1.9. Küfür-Hayber	200
3.1.1.10. Küfür-İkilik/Şirk.....	200
3.1.1.11. Küfür-İman	201
3.1.1.12. Küfür-İnançsızlık.....	202
3.1.1.13. Küfür-İslâm.....	203
3.1.1.14. Küfür-Kâfir	204
3.1.1.15. Küfür-Kale/Sur	204
3.1.1.16. Küfür-Karanlık.....	205
3.1.1.17. Küfür-Kin.....	205
3.1.1.18. Küfür-Küfür Ehli.....	206
3.1.1.19. Küfür-Maya.....	207
3.1.1.20. Küfür-Sevgili	208
3.1.1.21. Küfür-Sihir	209
3.1.1.22. Küfür-Sine	210
3.1.1.23. Küfür-Söz	210
3.1.1.24. Küfür-Şeytan.....	210
3.1.1.25. Küfür-Üryan	211
3.1.1.26. Küfür-Yanak	211
3.1.1.27. Küfür-Yüz	211
3.1.1.28. Küfür-Zülf/Saç	211
3.1.2. Küfrün Benzetilenleri	214
3.1.2.1. Küfür-Aşk.....	215
3.1.2.2. Küfür-Elbise.....	215
3.1.2.3. Küfür-Ev.....	215
3.1.2.4. Küfür-Hâl/Ben	216
3.1.2.5. Küfür-Hat.....	216
3.1.2.6. Küfür-Hayvan	218
3.1.2.7. Küfür-Hıta miski	218
3.1.2.8. Küfür-Izdırap.....	218

3.1.2.9. Küfür-Karanlık.....	219
3.1.2.10. Küfür-Maden	219
3.1.2.11. Küfür-Odun.....	219
3.1.2.12. Küfür-Ok	219
3.1.2.13. Küfür-Rakip	220
3.1.2.14. Küfür-Şehir	220
3.1.3. İkilemeler, Kalıp Söz ve İfadeler	220
3.1.3.1. Dilinden küfür yağmak	220
3.1.3.2. Dâr-ı küfr	221
3.1.3.3. Diyâr-ı küfr.....	221
3.1.3.4. Irk-ı küfr.....	221
3.1.3.5. Kâfirin küfrü olmak	221
3.1.3.6. Küfr ü ilhad kütüphanesi.....	222
3.1.3.7. Küfr ü tuğyân	222
3.1.3.8. Küfrü vermek.....	222
3.1.3.9. Küfre düşmek.....	223
3.1.3.10. Küfre gark olmak	223
3.1.3.11. Küfre gelmek	223
3.1.3.12. Küfre varmak.....	224
3.1.3.13. Küfretmek	224
3.1.3.14. Küfrü anlamak.....	224
3.1.3.15. Küfrü dağıtmak	225
3.1.3.16. Küfrü gidermek	225
3.1.3.17. Küfrü ezbere oku(t)mak.....	225
3.1.3.18. Küfrü göçürmek.....	227
3.1.3.19. Küfrü iman üstüne tercih etmek	227
3.1.3.20. Küfrü izhâr eylemek.....	228
3.1.3.21. Küfrü katletmek/kat eylemek.....	228
3.1.3.22. Küfrü koymak	229
3.1.3.23. Küfrü mahveylemek	229
3.1.3.24. Küfrü sınımak	230
3.1.3.25. Küfrü tercih etmek	230
3.1.3.26. Küfrü terk etmek	231
3.1.3.27. Küfrü vermek.....	232
3.1.3.28. Küfrünü gidermek	232
3.1.3.29. Küfrün ayaklar altına alınması	232
3.1.3.30. Küfrün cihanı tutması	232
3.1.3.31. Küfrün defedilmesi	233
3.1.3.32. Küfrün gitmesi	233
3.1.3.33. Küfrünü iman bilmek.....	233
3.1.3.34. Küfrünü iman eylemek/etmek	234

3.1.3.35. Küfrünü iman sanmak	234
3.1.3.36. Küfrünü imana değiş(tir)mek.....	235
3.1.3.37. Küfrünü imana satmak	235
3.1.3.38. Küfrünü ispat etmek.....	235
3.1.3.39. Küfür artırmak	236
3.1.3.40. Küfür ayetini ezbere okumak.....	236
3.1.3.41. Küfür ehlinin cehennemine sürülmesi	236
3.1.3.42. Küfür ettirmek	237
3.1.3.43. Küfür ile bezenmek.....	237
3.1.3.44. Küfür ile durmak	237
3.1.3.45. Küfür ile gitmek.....	237
3.1.3.46. Küfür istemek.....	238
3.1.3.47. Küfür söylemek	238
3.1.3.48. Küfür tebliğ etmek.....	238
3.1.3.49. Küfürden dönmek.....	239
3.1.3.50. Küfürden kurtarmak.....	239
3.1.3.51. Küfürden kurtulmak	239
3.1.3.52. Küfürle irtihal eylemek	240
3.1.3.53. Halt-ı küfr	240
3.1.3.54. Leşker-i küfr.....	240
3.1.3.55. Ömrünü küfürle geçirmek	241
3.1.3.56. Zahm-ı küfr	241
3.1.3.57. Zulmet-i küfr	241
SONUÇ	243
KAYNAKÇA	245
EKLER	269

TABLO LİSTESİ

Sayfa

Tablo 1: 15. Yüzyıl Divanlarında İlgili Kavramların Yer Aldığı Beyit Sayıları 269

Tablo 2: 16. Yüzyıl Divanlarında İlgili Kavramların Yer Aldığı Beyit Sayıları 270

KISALTMALAR

a.g.e.	Adı geçen eser
bkz.	Bakınız
C.	Cilt
çev.	Çeviren
E.T.	Erişim Tarihi
ed. veya haz.	Editör/yayına hazırlayan
G.	Gazel
K. M.	Kasideler ve Musammatlar
K.	Kaside
Kıt.	Kıt'a
M. M.	Muhtelif Manzumeler
M.	Musammat
Mat.	Matla'
Mes.	Mesnevi
Mhk.	Muhakkik
Muh.	Muhammes
Mur.	Murabba'
Müs.	Müseddes
s.	Sayfa/sayfalar
sad.	Sadeleştiren
t.y.	Basım tarihi yok
Tah.	Tahmis
Tar.	Tarih
Terc.	Terci-bend
Terk.	Terkib-bend
Tz.	Tazarru'-nâme
v.d.	Çok yazarlı eserlerde ilk yazardan sonrakiler
y.y.	Basım yeri yok

GİRİŞ

15. yüzyıl, Türk tarihinin en önemli yüzyıllarından biridir. Bu yüzyılda, Türkler doğudan batıya doğru hareketlilik içerisine girmiştir. 15. yüzyılın başlarında Timur'un Ankara zaferiyle birlikte Osmanlı Devleti'nin Anadolu'da kurduğu siyasî birlik yeniden ihlal edilmiş ve Anadolu siyasî manada küçük parçalara bölünmüştür. Ancak Timur istilası geçip gittikten ve Çelebi Mehmed tahta oturduktan sonra Anadolu tekrar Osmanlı Devleti himayesine girmiştir. Anadolu'da ve Rumeli'de 14. yüzyılda devam ettiği görülen İslâmlaşma ve Türkleşme hadisesi, bu yüzyılda daha büyük bir güçle devam etmektedir. Mağlup edilen Hristiyanların bir kısmının İslâmiyet'i kabul etmesi yahut devşirme usulüyle akınlardan elde edilen esirler ve çeşitli sahalardan gelen muhacirlerle Türkçenin sahası giderek genişlemiştir.¹

Osmanlı Devleti için kültür ve medeniyet sahasında bir yükselme devri olan 15. yüzyıl, edebî sahada da etkisini göstermiştir. Bununla birlikte Türk dili ve kültürünün, saray ve ordunun yanı sıra yüksek zümrenin de dili hâline geldiği görülmektedir. Bu yüzyılın başında Osmanlı Devleti'nde meydana gelen karışıkların aksine Anadolu'daki edebî ve kültürel hayat normal seyrinde devam etmiştir. Orhan Gazi devrinde kurulan ilk Osmanlı medresesiyle başlayan ve Yıldırım Bayezid devrinde son derece gelişen saray hayatı, zamanla edebî bir merkez hâline gelmiştir. Anadolu'da var olmaya devam eden bu edebî canlılık, Çelebi Mehmed'in saltanatı süresince varlığını korumuş; Germiyan sarayından gelerek Osmanlı sarayında himaye

¹ M. Fuad Köprülü, **Türk Edebiyatı Tarihi**, Haz. Orhan Köprülü, Akçağ Yayınları, Ankara 2011, s. 367.

edilmeye başlanılan Ahmedî, Ahmed-i Daî, Şeyhî gibi birçok şair vesileyle telif tercüme türünde bazı eserler kaleme alınmıştır.²

15. yüzyılda Anadolu'da yer alan eski kültür merkezleri faaliyetlerini sürdürmeye devam etmektedir. Özellikle Osmanlı şehzadelerinin vali olarak buldukları yerler edebî açıdan hareketlilik gösterir.³ 15. yüzyılın başlarında kültür ve edebiyat faaliyetlerini destekleyerek şair ve alimleri koruyan, teşvik eden başlıca üç saray bulunmaktadır: Bunlar Konya'da Karamanoğulları, Kastamonu'da Candaroğulları ve Bursa'da Osmanlı saraylarıdır.⁴

15. yüzyılda, kültür hareketlerinin başlatıcısı olarak bu hareketleri koruyup kollayan ve Türkçenin büyük devlet dili olmasına zemin hazırlayan isim II. Murad'dır. Osmanlılarda Orhan Gazi devrinde gelişmeye başlayan ilim ve kültür faaliyetleri, kayda değer bir şekilde II. Murad devrinde ilerleme göstermiştir. Bu ilerlemede II. Murad'ın ilim, kültür ve sanata değer veren bir hükümdar olmasının yanı sıra bizzat kendisinin de şiirle ilgilenmesinin etkili olduğu görülmektedir.

II. Murad devrinde Osmanlı din, kültür ve tasavvuf alanında; Hacı Bayram-ı Velî, Emîr Sultan, Eşrefoğlu Rûmî, Abdurrahîm-i Rûmî, Yazıcıoğlu Mehmed, Ahmed-i Bîcân, Abdüllatîf Kudsî ve Abdurrahman el-Bistâmî gibi önemli isimlerin yer aldığı bilinmektedir.⁵

II. Murad'ın, Osmanlı hanedanında ilk şiir söyleyen ve şairlere yoğun ilgi gösteren bir şair sultan⁶ olması hasebiyle devrinde şiirin itibarının yüksek olduğu görülmektedir. Onun şiir muhitini oluşturan şairler arasında şu isimleri saymak mümkündür: Germiyanlı Şeyhî, Cemâlî, Şemsî, Nakkaş Sâfi, Gelibolulu Za'îfi, İvaz Paşa-zâde Atâ'î, Hüsâmî, Hassân, Bursalı Ulvî ve Aşkî.

II. Murad'ın Türkçecilik şuuruna sahip olduğu görülmektedir. Bu doğrultuda mütercimlerden açık ve sade bir dil kullanarak Arapça ve Farsçadan Türkçeye birtakım

² Ahmet Atillâ Şentürk, Ahmet Kartal, **Eski Türk Edebiyatı Tarihi**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2017, s. 215.

³ Mine Mengi, **Eski Türk Edebiyatı Tarihi**, Akçağ Yayınları, Ankara 2005, s. 96.

⁴ M. Fuad Köprülü, **Türk Edebiyatı Tarihi**, Haz. Orhan Köprülü, Akçağ Yayınları, Ankara 2011, s. 368.

⁵ Şentürk, Kartal, **a.g.e.**, s. 216.

⁶ II. Murad'ın şiirleri ve edebî kişiliğiyle ilgili bilgi edinmek için bkz. Nihat Öztoprak, Sebahat Deniz, Ersen Ersoy vd., "Murâdî (Sultan II. Murat)", **Osman Bey'den Vahdettin'e**, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2021, s. 93-106.

tercümeler yapmalarını istemiştir. Bunun sonucunda telif ve tercüme birçok eser kaleme alınmıştır.⁷

II. Murad devrinde kaleme alınan dinî, tasavvufî, ahlakî, edebî, tarihî ve tıbbî alandaki eserlerle birlikte siyasetnâmeler, menâkıbnâmeler, musikîyle alakalı eserler, lügatler ve ansiklopedik eserler; dönemin ilim ve kültür hayatının geldiği seviyeyi gözler önüne sermektedir. Bunların yanı sıra pozitif bilimlere, matematik ve felsefeye dair kitapların telif edilmemesi dikkat çekmektedir. Halkı dinî ve kültürel yönden eğitmek amacıyla kaleme alınan ve büyük bir kısmı tercüme olan bu eserler, çoğunlukla II. Murad'ın emir ve teşvikiyle yazılarak kendisine takdim edilmiştir.

Fatih Sultan Mehmed devrinde, devletin gelişmesiyle birlikte Türk dili ve edebiyatı da önemli bir gelişme göstermiştir. İstanbul'un fethiyle birlikte öncesinde oluşmaya başlayan saray edebiyatı güçlenmiş, İstanbul'un devlet merkezi hâlini almasıyla da sanatkârlar, şairler ve âlimler burada toplanmaya başlamıştır.⁸

Fatih devrinde şairlerin dört ayrı merkezde toplandıkları görülmektedir. Bunları; “Adnî” mahlasıyla şiirler kaleme alan Sadrazam Mahmûd Paşa'nın etrafında toplananlar, II. Bayezid'in şehzadelik yıllarını geçirdiği Amasya'da toplananlar, Şehzade Cem Sultan'ın⁹ etrafında Konya'da toplananlar ve en büyük topluluk olarak Fatih'in etrafında toplananlar olarak sıralamak mümkündür.¹⁰ Etrafında şairlere yer vermekle birlikte kendisi de şiir yazan Fatih Sultan Mehmed, şiirlerinin çoğunda padişahlığının da tesiriyle olsa gerek “sultanca” ve “levendane” ifadeler kullanmıştır.¹¹

Fatih devrinin sonları ve II. Bayezid devrinin ilk yarısında verilen eserlerle, Türkçenin bir kültür dili olarak gelişimini tamamladığı görülmektedir. II. Bayezid devrinde ise Anadolu ve Rumeli artık şairler kaynağı; İstanbul ise Doğu'da kültür ve bilimin merkezi hâline gelmiştir. Fatih devrinde başlayan ilim ve düşünce hareketleri, II. Bayezid devrinde eskisine göre yavaşlamış olsa dahi devam etmiştir. II. Bayezid,

⁷ Ahmet Atillâ Şentürk, Ahmet Kartal, **Eski Türk Edebiyatı Tarihi**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2017, s. 217.

⁸ Şentürk, Kartal, **a.g.e.**, s. 218.

⁹ Cem Sultan'ın şiirleri ve edebî kişiliğiyle ilgili bilgi edinmek için bkz. Ümran Ay Say, **Cem Cem Sultan**, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2021.

¹⁰ Şentürk, Kartal, **a.g.e.**, s. 223.

¹¹ Fatih Sultan Mehmed'in şiirleri ve edebî kişiliğiyle ilgili bilgi edinmek için bkz. Nihat Öztoprak, **Avni Fatih Sultan Mehmet**, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2021.

kendi döneminde babasının geleneğini devam ettirerek devrinin âlimlerini ve şairlerini himayesi altına almış ve şiir sahasında kalem oynatmıştır.¹²

Babası gibi kendisi de şair olan II. Bayezid, devrindeki pek çok şairin ulufe olarak rahat bir yaşam sürmelerini temin etmiştir. Bu doğrultuda onun adına pek çok kaside yazıldığı ve eserler sunulduğu bilinmektedir. Ayrıca onun devrinde, Osmanlı edebiyatının başlangıç döneminde yetişen büyük şairlerin ünleri sürmeye devam etmiş ve pek çok şair saray tarafından takdir edilerek itibar görmüştür. Bunun yanı sıra padişahın hoşuna gitmeyerek iltifatını ve mazharını esirgediği şairler de olmuştur.¹³ 15. yüzyılda klasik Türk edebiyatının büyük ilerleme ve yükseliş göstermesinde bizzat Osmanlı hükümdar ailesinin şair padişah ve şehzadeler yetiştirmiş olması önem arz etmektedir.¹⁴

15. yüzyılda, şairlerin şiir dilini Farsçaya yakınlaştırmak istemeleri sonucunda dile büyük oranda yabancı kelime girmiştir.¹⁵ Bu yüzyılda Türk dili bir yandan kendine özgü bir yapı ortaya koymaya çalışırken aynı zamanda Farsça ve Arapçanın etkileri artmıştır. Aruz vezninin Arapça ve Farsçaya daha uygun olması ve medreselerde bu dillerin öğretilmesinin bunun kaçınılmaz bir sonucu olduğu düşünülmektedir. Dildeki yabancı kelimelerin artması, *Türkî-i basit* olarak adlandırılan halk dili ile şiir yazma akımını ortaya çıkarmıştır.¹⁶

16. yüzyıl, Osmanlı Devleti'nin güçlü padişahlar tarafından yönetilmesiyle giderek büyüme ve gelişme kaydettiği ve imparatorluk hâlini aldığı bir dönemdir.¹⁷ Bu dönemde siyasî ve askerî sahada birçok zafer elde edilmiştir. Bu zaferlerin dil ve edebiyat noktasında da önemli kazanımları olmuştur. Bilhassa Rumeli'de büyük kültür merkezleri oluşmaya başlamıştır. Bu bölgede kurulan ilk mektepler, tekkeler ve medreseler İslâm dinini ve Türk dilini şehirlerdeki yerli halka yayma ve öğretmede

¹² Ahmet Atillâ Şentürk, Ahmet Kartal, **Eski Türk Edebiyatı Tarihi**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2017, s. 224; II. Bayezit'in şiirleri ve edebî kişiliğiyle ilgili bilgi edinmek için bkz. Hasan Kaya, **Adli Sultan II. Bayezit**, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2021.

¹³ Şentürk, Kartal, **a.g.e.**, s. 225.

¹⁴ Nihad Sâmî Banarlı, **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi I**, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1971, s. 439.

¹⁵ Mine Mengi, **Eski Türk Edebiyatı Tarihi**, Akçağ Yayınları, Ankara 2005, s. 106.

¹⁶ Ali Akar, **Türk Dili Tarihi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2015, s. 282.

¹⁷ Mengi, **a.g.e.**, s. 137.

oldukça etkili olmuştur. İmparatorluk, bu yüzyılda bütün gayretini Rumeli'ye yönelttiği için pek çok Rumelili şairin yetiştiği görülmektedir.¹⁸

Bu yüzyıl, Türk kültürü ve medeniyetine paralel olarak Türk sanatı ve edebiyatının da hızla gelişme göstererek zirveye ulaştığı bir dönemdir. Bu yüzyıldaki Osmanlı padişahları ve şehzadelerinin neredeyse hepsi şair, ilim ve sanat erbabıdır. Bunun yanı sıra iltifatları ve teşvikleriyle müellif ve şairleri destekleyerek himaye etmişlerdir.¹⁹ Bu dönemde sanatın devlet gözünde edindiği yer neticesinde sanatçılar bir savaş ganimeti olarak sayılmıştır. Sanata atfedilen bu değer sonucunda sultanlar, zafer kazandıkları bölgelerdeki önemli sanatkarları beraberlerinde götürmüşlerdir. Bunun bir örneği olarak, Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran Zaferi sonrasında bin civarında ilim ve sanat adamını Tebriz'den İstanbul'a getirdiği bilinmektedir. Yavuz'un böyle bir uygulamada bulunmasında etkili olan sebep; bu sanatkarlar sayesinde Fatih'in bütün çabalarına rağmen devamlılık gösteren Acem ilmine, şiirine ve sanatına gösterilen itibarın yerine Osmanlı sanatkarlarının yetiştirilerek şiir ve kültürünün inşa edilmesidir.²⁰ Yavuz Sultan Selim, çıktığı seferlerde pek çok şairi yanında götürmüş ve içinde buldukları seferi kaleme almalarını istemiştir. Bunun neticesinde "Selimnâme" türünde birçok şiir ortaya çıkmıştır.²¹

Yavuz Sultan Selim devrinde şiirleri ünlenerek şöhrete kavuşan ve sultanın takdiriyle övgüsünü kazanarak himayesine giren pek çok şair bulunmaktadır. Bunlar arasında; Kemâl Paşa-zâde, Tâcî-zâde Cafer Çelebi, Zâtî, Şükrî, Lâmi'î Çelebi, Âhî, İshak Çelebi gibi isimler yer almaktadır. Kendisi de şair olan ve şiirle yakından ilgilenen Yavuz Sultan Selim²², yazdığı şiirleri derleyerek Farsça bir divan ortaya koymuştur.

¹⁸ M. Fuad Köprülü, **Türk Edebiyatı Tarihi**, Haz. Orhan Köprülü, Akçağ Yayınları, Ankara 2011, s. 389.

¹⁹ Köprülü, **a.g.e.**, s. 390.

²⁰ Ahmet Atillâ Şentürk, Ahmet Kartal, **Eski Türk Edebiyatı Tarihi**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2017, s. 326-327.

²¹ Şentürk, Kartal, **a.g.e.**, s. 329.

²² Yavuz Sultan Selim'in şiirleri ve edebî kişiliğiyle ilgili bilgi edinmek için bkz. Nihat Öztoprak, Sebahat Deniz, Ersen Ersoy vd., "Selimî (Yavuz Sultan Selim)", **Osman Bey'den Vahdetin'e**, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2021, s.123-144.

Kanunî Sultan Süleyman devrinde, devletin en geniş sınırlara ulaşarak en kuvvetli ve gösterişli dönemlerini yaşamasının yanı sıra Osmanlı ilminde de hayli ilerlemenin kaydedildiği görülmektedir.²³

Kanunî Sultan Süleyman'ın uzun süren saltanatı boyunca kendisinden önceki sultanlar gibi sanata ve edebiyata ilgi göstererek sanatkarları himaye etmesi, edebiyatın hızla gelişim göstermesini sağlamıştır. Böylece sanat ve hünerini gösterme gayesiyle akın edenler neticesinde İstanbul, önem taşıyan bir kültür merkezi hâline gelmiş; Bağdat, Konya, Bursa ve Edirne gibi öncesinde o devrin kültür merkezi olan şehirler değerini kaybetmiştir.

Kanunî devrinde şiiirleriyle ün kazanan ve sultanın takdirine mazhar olarak himayesine giren, sarayda yetişerek padişahın yakınında yer alan pek çok şair bulunmaktadır. Bu şairler arasında; Kemâl Paşa-zâde, Ahmed Paşa, Hayâlî Bey, Cenâbî Paşa, Taşlıcalı Yahya Bey, Bâkî, Fevrî ve Edirneli Nazmî gibi isimlerin bulunduğu görülmektedir.²⁴ Bu şairlerle birlikte kendisinin de dönemde en az sultanlığı kadar “şiiirin sultanlığında” da iddia sahibi olduğunu şiiirlerini ve divanını göz önünde bulundurarak söylemek mümkün görünmektedir. Nitekim, Osmanlı hanedanının en çok şiiir yazan padişahı olarak da bilinmektedir.²⁵

Kanunî Sultan Süleyman'ın saltanat yıllarında kültür ve sanat yoğunluğu neticesinde bütünüyle bir ilim ve kültür merkezi hâline gelen İstanbul'un mevcut hâli, II. Selim devrinde de devam etmiş ve pek çok şair, padişahın övgüsünü ve ihsanını kazanmıştır. II. Selim, şehzadelik yıllarından itibaren Fazlî, Firâkî, Nigârî, Hâtemi gibi şairleri çevresinde toplamıştır. Padişahlığı döneminde de öncesinde etrafında yer alan şairleri İstanbul'a getirerek himaye etmiştir. Kendisi de şair olan II. Selim, şiiirlerini “Selîmî” mahlasıyla kaleme almıştır.²⁶

III. Murad devrinde, mevcut hâliyle güçlü bir dünya devleti olan Osmanlı devleti en geniş sınırlarına ulaşmasına rağmen duraklama belirtileri kendisini göstermeye başlamıştır. Devlette görülen siyasî ve iktisadî gerilemelerin, şiiir ve

²³ Ahmet Atillâ Şentürk, Ahmet Kartal, **Eski Türk Edebiyatı Tarihi**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2017, s. 329-331.

²⁴ Şentürk, Kartal, **a.g.e.**, s. 333-334.

²⁵ Sebahat Deniz, **Muhibbî Kanûnî Sultan Süleyman**, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2021, s. 28.

²⁶ Şentürk, Kartal, **a.g.e.**, s. 335; II. Selim'in şiiirleri ve edebî kişiliğiyle ilgili bilgi edinmek için bkz. Nihat Öztoprak, Sebahat Deniz, Ersen Ersoy vd., “Selîmî (Sultan II. Selim)”, **Osman Bey'den Vahdettin'e**, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2021, s.179-196.

edebiyatı da doğrudan etkilediği görülmektedir. Tasavvuf ve edebiyata meraklı olan ve Arapça, Farsça, Türkçe şiirler söyleyen III. Murad²⁷, kendisi de şair olmasına rağmen devrindeki sanatkarlara fazla önem göstermemiştir. Onun yakın çevresinde yer alan ve himayesi altında bulunan şairlerin büyük bir çoğunluğu, Kanunî ve II. Selim devrinde de yaşayan şairlerdir. Nev'î, Bâkî, Gelibolulu Âlî ve Şerîfî bu isimler arasındadır.²⁸

16. yüzyılda edebiyat dili Arapça ve Farsçadan yeni unsurlar almış ve Fars edebiyatının manevî nüfuzundan oldukça etkilenmiştir. Arapça ve Farsçadan tercüme edilen eserlerin yanı sıra Türkler tarafından da Arapça ve Farsça olarak ilmî ve edebî eserler kaleme alınmıştır. Bu durum, Osmanlı sahasında klasik İslâm kültürünün giderek kuvvetle yayıldığına bir göstergesidir.²⁹

16. yüzyıl klasik Türk şiirinde İran şairlerinin etkileri görülmekle birlikte Fuzûlî, Hayâlî ve Bâkî gibi örnek alabilecek usta şairler yetişmiştir. Bu yüzyılda şiir tekniğinde aruzun kullanılışındaki ustalık sebebiyle başarıyla ulaşılmıştır. Ayrıca İran şiirinin benzeri olmaktan çıkıp klasik bir Türk şiiri hâline geldiğini söylemek mümkündür. 16. yüzyılın şiir dili, önceki yüzyıllara nazaran daha ağıdalı bir dildir. Bu sebeple dilin yabancı kelimelerden arındırılması için bazı çalışmalar yapılmıştır.³⁰

²⁷ III. Murad'ın şiir düşüncesi ve şiirleriyle ilgili bilgi almak için bkz. Hacı İbrahim Demirkazık, **Murâdî Sultan III. Murat**, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2021.

²⁸ Ahmet Atillâ Şentürk, Ahmet Kartal, **Eski Türk Edebiyatı Tarihi**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2017, s. 336-337.

²⁹ M. Fuad Köprülü, **Türk Edebiyatı Tarihi**, Haz. Orhan Köprülü, Akçağ Yayınları, Ankara 2011, s. 393.

³⁰ Mine Mengi, **Eski Türk Edebiyatı Tarihi**, Akçağ Yayınları, Ankara 2005, s. 138.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. İMAN

Sözlükte “güven içinde bulunmak, korkusuz olmak” anlamındaki Arapça emn (emân) kökünden türeyen iman, “güven duygusu içinde tasdik etmek, inanmak”³¹ anlamına gelmektedir. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*'te imanı “inanma, inanç; İslâm dînini kabûl etme”³² olarak ifade etmektedir. Bu kavram, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*'te “Allah'a inanma, dînî inanç; kuvvetli inanç; Allah'ın birliğini, melekleri, mukaddes kitapları, peygamberleri, kıyâmet gününü, kaderi, ölümden sonra dirilmeyi kalp ile tasdik ve dil ile ikrar etme, kalben inanma ve dil ile söyleme”³³ şeklinde açıklanmıştır. *Ötüken Türkçe Sözlük*'te “İnanma, inanç; inanış”, “Dinin ortaya koymuş olduğu dogmalara inanma; dinî inanç; kutsal inanç; inanç; itikat”, “İslamiyet'e inanma; İslamiyet'i kabul etme”, “Güçlü inanç; inan”³⁴ gibi farklı anlamlarla ifade edilmektedir. *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*'nde ise “İnanma, inanç. İslâm dinini kabul ve tasdik etme. Peygamber'in dinine kesin olarak bağlanma”³⁵ olarak tanımlanmaktadır.

Terim olarak iman, genellikle “Allah'tan alıp din adına tebliğ ettiği kesinlik kazanan hususlarda peygamberleri tasdik etmek ve onlara inanmak” şeklinde tanımlanır. Bu inanca sahip bulunan kimseye mü'min, inancının gereğini tam bir teslimiyetle yerine getiren kişiye ise müslim denilir. Ayrıca Türkçede müslim kelimesinin Farsça kurala göre çoğulu olan müslüman da (müslimân) bu anlamda

³¹ Mustafa Sinanoğlu, “İman”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt 22, İstanbul 2000, s. 212.

³² Ferit Devellioğlu, “İmân”, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2012, s. 498.

³³ İlhan Ayverdi, “İman”, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2010, s. 557.

³⁴ Yaşar Çağbayır, “İman”, **Ötüken Türkçe Sözlük**, Ötüken Neşriyat, Cilt 2, İstanbul 2017, s. 2158.

³⁵ İskender Pala, “İmân”, **Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü**, Kapı Yayınları, İstanbul 2012, s. 232.

kullanılmaktadır.³⁶ Müslim'den aktarılan bir hadise göre Hz. Peygamber imanını şu şekilde tanımlamaktadır: “İmân, Allah'a, O'nun meleklerine ve kitabına (yahut kitaplarına), ahirette onunla karşılaşmaya, onun resullerine ve yeniden dirilişinize inanmanızdan ibarettir.”³⁷ İman kavramı ayrıca “kalbin tasdiki, dilin ikrarı ve İslâm'ın esasları olan rükünleri işlemek” olarak da tarif edilmiştir.³⁸

Klasik Türk edebiyatında iman, elimizdeki mevcut edebiyat ansiklopedilerinde ve sözlüklerde edebî bir terim olarak yer almamaktadır.³⁹ Yalnızca *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*'nde “Küfr” başlığı altında sevgilinin yüzü olarak ifade edilmektedir.⁴⁰ Hâlbuki bize göre iman kavramı, edebî terim olarak müstakil bir şekilde değerlendirilecek kadar özgün ve zengin bir edebiyat malzemesine sahiptir. İman kavramının edebî terim olarak kullanımı, yapmış olduğumuz bu çalışmada “İmanın Benzetilenleri” başlığı altında yer almaktadır. Gerek bu bölümde konu edindiğimiz iman kavramıyla ilgili beyitler vb. gerekse de İslâm ve küfürle ilgili metinlerde ilgili yayınlarda kullanılan imla esas alınmıştır.

1.1. İMAN KAVRAMININ 15-16. YÜZYIL DİVANLARINDAKİ GÖRÜNÜMÜ

1.1.1. Gerçek Anlamıyla İman

Bu kısımda iman kavramı gerçek anlamıyla kullanılmış ve ilişkili olduğu kelimeler açısından alt başlıklarda incelenerek beyitlerde ilgili örneklere yer verilmiştir.

³⁶ Mustafa Sinanoğlu, “İman”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt 22, İstanbul 2000, s. 212.

³⁷ Toshihiko Izutsu, *İslâm Düşüncesinde İmân Kavramı*, çev. Selahattin Ayaz, Pınar Yayınları, İstanbul 2017, s. 97.

³⁸ Ahmed Saim Kılavuz, *İman-Küfür Sınırı*, Marifet Yayınları, İstanbul 1984, s. 23.

³⁹ Çalışmayla ilgili şu kaynaklar taranmıştır: İskender Pala, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul 2012; Ahmet Talât Onay, *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı*, Haz. Cemal Kurnaz, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2021; Ağâh Sırrı Levend, *Divan Edebiyatı: Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2015.

⁴⁰ İskender Pala, “Küfr”, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul 2012, s. 280.

1.1.1.1. İman-Ahiret

Ahiret, “ölümden sonra gidilecek olan âlem, öbür dünya, bekâ âlemi”⁴¹ anlamına gelmektedir. Ahirete iman, İslâm inanç esaslarından biridir. Şairler de Cenâb-ı Allah’tan ahiret gününde iman üzere olmayı niyaz etmişlerdir:

Âhiretde sizüñle haşr olavuz

Hak müyesser iderse îmânı

Ravzî, K. 9/154⁴²

Allah (bize) imanı nasip etsin (ki) ahirette sizinle dirilelim.

İlâhî ‘izzetiñ haqqı-çün âhır künde lütfuñla

Maña îmânım itkil ruzî cürmümdin cüdâ idip

Cemilî, 59/6

Ey Allah’ım! Yüceliğinin hakkı için; ahiret gününde lütfunla beni günahlarımdan uzak tutup bana imanımı nasip et.

1.1.1.2. İman-Allah Korkusu

Kur’an-ı Kerim’de “Düzene sokulduktan sonra yeryüzünde bozgunculuk yapmayın. Allah’a (azabından) korkarak ve (rahmetini) umarak dua edin. Şüphesiz, Allah’ın rahmeti iyi ve yararlı işleri en güzel şekilde yapanlara yakındır.”⁴³ buyurulmaktadır. Peygamber Efendimiz ise “Allah’a yemin ederim ki, Allah’tan en çok korkanınız ve ona karşı gelmekten en çok sakınanınız benim” buyurmuştur.⁴⁴ Abdürrahim Tirsî de imanı Allah korkusu ile eşleştirmiş ve gönlünde Allah korkusu olmayan kişinin dininin ve imanının da olmadığını dile getirmiştir:

⁴¹ İlhan Ayverdi, “Âhiret”, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2010, s. 23.

⁴² Başlıklardaki ilgili örnek beyitler, çalışma boyunca kaynakçada künye bilgileri verilen divanlardan alınmış olup ilgili sayfa, beyit numaraları bahsi geçen çalışma ve baskıya aittir.

⁴³ A’râf, 7/56. **Kur’an-ı Kerim Meâli**, Haz. Halit Altuntaş ve Muzaffer Şahin, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2011, s. 171.

⁴⁴ Mehmet Emin Özafşar, İsmail Hakkı Ünal, Yavuz Ünal vd., “Sünnet”, **Hadislerle İslâm Hadislerin Hadislerle Yorumu**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Cilt 1, İzmir 2020, s. 416.

Kim ki gönlinde Haqq korkusu yokdur

Udı yokdur dîn ü imānı olmaz

Abdürrahim Tirsî, 59/10

Kimin ki gönlünde Allah korkusu yoksa dini ve imanı olmadığı için utanması da yoktur.

1.1.1.3. İman-Aşk

Aşk gibi iman da kişinin gönlüne düşmektedir. Şairler, gönül ve sevgiliyle ilişkili olarak imanı aşk ile birlikte anmışlardır:

‘Işık olmayan gönülde ‘acab cān olur mı hiç

Her cān kim anda ‘ışık yok imān olur mı hiç

Ahmed-i Dâ’î, G. 107/1

Aşk olmayan gönülde acaba can hiç olur mu? Ki aşk olmayan canda hiç iman olur mu?

‘Işık odı dilde şu ‘le-i imān yirinedür

Derdüñ diri dutar gönüle cān yirinedür

Hakîkî, 152/1

Aşk ateşi, gönülde iman kıvılcımı yerine geçer. (Aşk ateşi) derdini diri tutar, gönle can yerinedir.

O yârüñ sırrıyla ‘aşk benim imān ü dînümdür

Rızâsı âh anuñ hem cennet-i huld bir yetîmidür

Kâdı, G. 110/1

O sevgilinin sırrıyla aşk benim imanım ve dinimdir. Ah onun rızası hem ebedi olan, eşsiz bir cennettir.

Pîr-i 'ışka şûfî îmân getürüp oldı mürîd
Hamd ü lilâh kim müselmân eyledük şeytânımız

Muhîti, G. 73/5

Sufi, aşk pirine iman getirip mürit oldu, elhamdülillah ki şeytanımızı Müslüman ettik.

1.1.1.4. İman-Ben

Dukakinzâde Ahmed Bey, sevgilinin yanağında yer alan beni iman yağmalamak olarak ifade etmektedir:

Haydi şehâ hâl ü haţuñ leşkeri

Yağmaladı dîn ile îmānumuz

Dukakinzâde Ahmed Bey, G. 106/6

Ey sevgili haydi! Benin ve hattın askeri dinle imanımızı yağmaladı.

1.1.1.5. İman-Cennet

Kur'an-ı Kerim'de "İman edip salih ameller işleyenler ise cennetliklerdir. Onlar orada ebedi kalacaklardır"⁴⁵, "İnanan ve salih ameller işleyenler, Rablerinin izniyle, ebedi kalacakları ve içlerinden ırmaklar akan cennetlere sokulacaklardır. Oradaki esenlik dilekleri 'selam'dır."⁴⁶ buyurulmaktadır. İlgili ayetler göz önünde bulundurulduğunda söylemek mümkündür ki; imanın salih amellerin işlenmesiyle birlikte Müslümanları cennete götürecektir olması, beyitlerde iman-cennet ilişkisi bakımından önemlidir. Celîlî, mümini Firdevs cennetine iletenin iman olduğunu söylemektedir. İlgili beyitlerde iman ile cennet, sevgili ile ilişkili olarak ele alınmaktadır:

⁴⁵ Bakara, 2/82. **Kur'an-ı Kerim Meâli**, Haz. Halit Altuntaş ve Muzaffer Şahin, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2011, s. 17.

⁴⁶ İbrâhim, 14/23. **Kur'an-ı Kerim Meâli**, Haz. Halit Altuntaş ve Muzaffer Şahin, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2011, s. 277.

Mihr-i hüsnüñdür maħalleñde muķĩm iden beni
Cennet-i firdevse ilten mü'mini ĩmānıdur

Celilî, G. 83/6

Mahallende beni ikamet ettiren güzelliğindir. Mümini Firdevs cennetine ileten (ise) imanıdır.

Mihr-i ruħsâruñıla kûyuñı terk eylemezim
Çünkü ĩmândan olurmuş şañemâ Cennet vañan

Vechî, 141/3

Yanağının güzelliğinden (senin) köyünü, mahalleni terk eylemem. (Ey) put sevgili! Çünkü vatan, imandan cennet olurmuş.

1.1.1.6. İman-Çene

Nev'î, zâhidin imanının sevgilinin elma gibi çenesi karşısında gevrediğini dile getirmektedir:

Zâhidüñ ħasret-i la'lün ile ħurudı ħanı
Gevredi sīb-i zenaħdānuñ için ĩmānı

Nev'î, G. 526/1

Zâhidin kanı, kırmızı dudağının hasretiyle kurudu, imanı elma (gibi) çenen için gevredi.

1.1.1.7. İman-Deniz

Muhîtî, ilgili beyitte iman denizinden söz etmektedir:

Baħr-ı muħîṭ-i bî-kenâr âlât-ı fülk-i rûzigâr
Eşdâf-ı dürr-i şâhvâr hem lücce-i ĩmân durur

Muhîṭî, K. 1/10

Sahili olmayan çepeçevre deniz, rüzgarın (götürdüğü) gemilerin aleti hükümdara layık iri taneli incinin sedefi engin iman denizidir.

1.1.1.8. İman-Devlet

Devlet, ilgili beyitte büyük, yüce anlamına gelmektedir. Bu doğrultuda iman ile yücelik arasında ilişki kurulduğu görülmektedir:

Emrũnde şābit olmağa kıl cidd ü ihtimām
İmān-ı ehl-i Hāḡ gibi devlet muḡarrer ol

Manastırlı Celāl Bey, Terc. 1/I/5

Senin emrinde sabit olması için gayretli özenli kıl, Hak ehlinin imanı gibi yüce, kararlı ol.

1.1.1.9. İman-Doğru Yol

Kur'an-ı Kerim'de "Allah'ın yolu asıl doğru yoldur."⁴⁷ buyurulmaktadır. Hakîkî, Allah'a iman etmeyen inkarcıların doğru yola giremeyeceğini dile getirmektedir:

Ṭoğrı yola girmege imkānı yoḡdur mulḡidũñ
Zīra dīni yoḡ durur ĩmānı yoḡdur mulḡidũñ

Hakîkî, 362/1

Allah'ı inkar edenin doğru yola girmeye imkanı yoktur, zira inkarcının dini de imanı da yoktur.

1.1.1.10. İman-Doğruluk

İman, ilgili beyitlerde doğruluk ile ilişkili olarak ele alınmaktadır:

Mümteni'dür şādıḡa baş ile cānuñ ḡayusı
Ṭoğrılık zīrā olupdur ser-be-ser ĩmāndan

Murādî, 1043/2

Doğru baş ile canın hangisi çekinir? Doğruluk baştanbaşına imandan oluşur.

⁴⁷ Bakara, 2/120. **Kur'an-ı Kerim Meâli**, Haz. Halit Altuntaş ve Muzaffer Şahin, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2011, s. 23.

O kul ki ođru ola hıdmetüñde eyleme dūr

Yaman olur elif ĩmāndan gidince hemīn

Taşlıcalı Yahya, K. 19/38

O kul ki hizmetinde doğruysa (onu) uzak etme, elif imandan gidince her zaman kötü olur.

1.1.1.11. ĩman-Dürüst

İlgili beyitlerde iman ile dürüst ilişkili olarak ele alınmış ve imanın dürüst olması gerektiği üzerinde durulmuştur:

Bu dār-ı emn degül dār-ı havfdur zinhār

Dürüst eylegil ĩmānı kim bulasın emān

Ahmedī, 64/30

Bu emniyet yeri değil, korku yeridir sakın, imanı dürüst eyle ki kurtulasın.

Zülf-i kāfir-kış-i dil-ber kim utardı gizlü dīn

Cennete girmezdi olmasaydı ĩmānı dürüst

Münirī, G. 32/3

Kafir zülüflü sevgili dinini gizli tutardı, imanı dürüst olmasaydı cennete girmezdi.

Mü'min odur begüm kıla ĩmānını dürüst

ĩmān içinde kılmaya islāmını dirīđ

Murādī, 668/4

Beyim, mümin olan imanını dürüst kılar; iman içinde İslāmını esirgemez.

Beni gördükçe senüñle mihr idüp n'eyler raķīb

Cān virürken ķāfirüñ hod olmaz ĩmānı dürüst

Karamanlı Nizāmī, G. 6/6

Rakip beni gördükçe seninle muhabbet edip ne eder, kafirin can verirken imanı bile dürüst olmaz.

Didi başuñ kâse-i Mecnûn gibi şınmak nice

Didüm ey ‘âşıkларуñ dîni ve îmānı dürüst

Necâtî, G. 36/5

Başını Mecnun kasesi gibi parçalamak neden dedi; ey, âşıkların dini ve imanı dürüst (olur) dedim.

Eşkümüñ bahrin görüp mihr eyleyüp n’eyler rakîb

Ġarķ olurken çün degül Fir‘avnuñ îmānı dürüst

Muhyî, G. 115/8

Gözyaşımın denizini görüp, muhabbet ederek rakip neyler? Çünkü boğulurken Firaoun’un imanı dürüst değil(dir).

1.1.1.12. İman-Edep

Edirneli Nazmî, ilgili beyitlerde iman ile edep arasındaki ilişkiye dikkat çekmekte ve edebi olmayanın imanının da olmayacağını dile getirmektedir:

Kimde kim olmaya îmân eseri

Mâ-hasal olmaz ebed anda edeb

Edirneli Nazmî, G. 803/6

Kimde ki iman eseri olmaya, hülasa onda daima sürececek bir edep olmaz.

Vardurur şübhesiz îmânı sahîh

Kimde kim himmet-ile ola edeb

Edirneli Nazmî, G. 805/2

Kim ki himmetle edepliye onda sahîh (doğru) imanı vardır.

Îmânı olan âdem idüb dâyimâ edeb

Bâtıl kelâma hak bu ki depretmez imdi leb

Edirneli Nazmî, G. 838/1

Gerçek bu ki, imanı olan insan daima edep edip batıl söz için dudaklarını oynatmaz.

Sahîh ehl-i îmândan olmakdurur

Şu kimse kim anda ola hoş edeb

Edirneli Nazmî, G. 848/5

Gerçek iman ehlinden olmaktır, şu kimse ki onda ola hoş edep.

Ol kimse kim îmânı ola devlet anun kim

Dâyim edeb üzre olur elden edeb eyler

Edirneli Nazmî, G. 1607/2

O kimse ki onun imanı devlet ola ki daima edep üzere olur, elden edep eyler.

O kes kim anda olmaya edeb îmân dahı olmaz

Olur yanında anun her kabâhat câyiz ü ecvez

Edirneli Nazmî, G. 2497/3

O kişi ki onda edep olmasın, iman da olmaz. Onun yanında her kabahat caiz ve doğru olur.

Şol kimsede kim hîç hayâ vü edeb olmaz

Îmân eseri olmasa anda ‘aceb olmaz

Edirneli Nazmî, G. 2511/1

Haya ve edebin olmadığı kişide imanın izi olmasa şaşılmaz.

1.1.1.13. İman-Gam

Kâdı, iman ehlinin gamdan uzak olmayacağını dile getirmektedir:

Kağı îmân ehli azâd oldı ğamdan Kağıyâ

Hiç olur mı saña da deni ü belâ yâr olmaya

Kâdı, G. 274/5

Ey Kadı! Hangi iman ehli gamdan azat oldu? Sana da hiç alçaklık ve bela yar olmadan olur mu?

1.1.1.14. İman-Gamze/Bakış

Gamze, “sevgilinin süzgün yahut mânâlı yan bakışı” anlamına gelmektedir.⁴⁸ Klasik Türk edebiyatında âşığa ızdırap vermesi yönüyle bilinmektedir. İlgili beyitlerde de iman ile ilişkili olarak ele alınmaktadır:

Kaş u gözle sözlerüñden ‘aklı aldurdum dirîğ

Uğrun uğrun bakışuñdan gitdi ĩmān el-amān

Amrî, G. 81/4

Kaş ve gözle sözlerinden aklı aldurdım eyvah, uğrun uğrun bakışından iman gitti el aman!

Oķ sepdî ğamzeñ üstüme hergiz ĩmānı yok

Rahm eyle ĥaste cāna bir şıĥhat nişānı yok

Kalkandelenli Mu’îdî, G. 221/1

Gamzen üstüme ok attı asla imanı yok, hasta cana rahmet et, bir sağlık izi yok.

Dil ü cān almağ ile ğamzelerüñ rāzî degül

Kaşd ider her biri bir vech ile ĩmānumuza

Münirî, G. 264/4

Gönül ve can almakla gamzelerin razı değil, her biri bir yönüyle imanımıza kasteder.

Ĝamzeñ ile ey perî göñlümi vîrān eyledüñ

Anda ĩmān yirine ‘ışķuñı pinhān eyledüñ

Senî Ali, G. 162/1

Ey sevgili, bakışın ile gönümü viran eyledin, onda iman yerine aşkını gizledin.

⁴⁸ İskender Pala, “Gamze”, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul 2012, s. 162.

1.1.1.15. İman-Gönül/Kalp/Göğüs

Gönül, kalp ve göğüs; imanın bulunduğu yer olarak ilgili beyitlerde yer almaktadır:

Kıldı bizim gönlümüzi fazlıyla imān durağı

Bulmadı kâfir zerresin *vallāhü zü'l-fazli'l- 'azīm*⁴⁹

Sarı Müderris Şeyh Sinan, 26/6

Bizim gönlümüzü fazlıyla iman durağı kıldı, kâfir vallāhü zü'l-fazli'l- 'azimin zerresini bulmadı.

‘İşkuñ ‘aceb mi şadr-niş̄in olsa s̄inede

Menzil-geh oldı s̄ine çün imāna Muştafā

Tâcî-Zâde Ca’fer Çelebi, G. 226/2

(Senin) aşkın sinede sadaret makamında olsa şaşılır mı? Sine çünkü Mustafa için imana konak oldu.

Dilde mihrüñ cān vèrüp şakladuğum èy meh bu kim

Mü’minüñ kalbinde cāndan sevgili imānidur

Âhî, 23/2

Ey sevgili! Gönülde muhabbetin için can verip sakladığın bu kişi kim? Müminin kalbinde candan sevgili(si) imanıdır.

Varise şadruñda imān bakma dünyā şadrına

Mü’min oldur ki ola şadrında imān [ğayreti]⁵⁰

Beşiktaşlı Yahya Efendi, G. 98/3

Göğsünde iman varsa bakma dünyaya, mümin odur ki göğsünde iman gayreti olur.

⁴⁹ Âl-i İmrân, 3/74. “O, rahmetini dilediğine has kılar. Allah büyük lütuf sahibidir.” **Kur’an-ı Kerim Meâli**, Haz. Halit Altuntaş ve Muzaffer Şahin, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2011, s. 68.

⁵⁰ İlgili çalışmada olduğu hâliyle ele alınmıştır.

Yâri çekdüm sîneye dedüm inanmadı ‘adû
Münkir olur hağ söze albinde ĩmān olmayan

Derzi-zāde Ulvî, G. 576/4

Yâri göğsüme çektim dedim, düşman inanmadı. Hak söze kalbinde iman olmayan (inanmayan) münkir olur.

Kalbi ki ola ĩmān cilâsıyla mücellâ
Olur o kişi hilye-i şefkatle muhallâ

Edirneli Nazmî, G. 56/1

Kalbi iman cilasıyla mücella olan kişi şefkat ziynetiyle tezyin edilir.

Zahmuma merhem idüñ derdüme dermānum idüñ
Didede nürum idüñ sinede ĩmānum idüñ
Sen idüñ dirligüme bā‘iş olan cānum idüñ
Yüri ey yār-ı cefākār elümden ne gelür

Hayretî, 43/IV/4

Yarama merhemdin, derdime dermandın, yüzde nurum, gönlümde imanındın, hayatıma devam etmeyi sağlayan canım sendin, ey cefakar sevgili yürü, elimden ne gelir?

Senî bir sîmber dilber ucarsın her gice dirler
Yüri ayıрма olursuñ göğüsdedür çü ĩmānuñ

Senî Ali, G. 164/11

Her gece bir gümüş göğüslü sevgili kucaklarsın derler, endişelenme çünkü iman göğüstedir.

1.1.1.16. İman-Göz

Sevgilinin güzellik unsurlarından olan göz, zalimliği yönüyle bilinmektedir. Şairler, ilgili beyitlerde sevgilinin gözünün aşğın imanına zarar vermesinden söz etmektedir:

‘Aql u cān saçlarıña hayrāndur
Gözünün kaçdı dīn ü ĩmāndur

Ahmedî, 357/1

Akıl ve can saçlarına hayrandır, gözünün kasdı din ve imandır.

Ol ħarāmī gözler ol ħūnī bakışlar seyrin it
Ġāret-i ĩmān iden Türkān-ı tīr-endāzı gör

Hakānī Mehmed Bey, G. 93/2

O harami gözleri, o kan dökmeye alışık bakışları seyret; imana akın eden okçulukta mahir Türk’ü gör.

Hātır-ı ‘uşşākı vīrān itdi ol gözler yine
Ġāret-i ma‘mūre-i ĩmān iden Tātārı gör

Hakānī Mehmed Bey, G. 151/5

O gözler âşıkların duygusunu yine vıran etti, iman şehrini talan eden Tatar’ı gör.

Gözlerün güyā iki kāfir ħarāmīler durur
Dīn ü ĩmān ġāret eyler kişver-i islāmda

Hayretî, 496/4

Gözlerin iki kafir harami gibi durur, İslâm ülkesinde din ve imana akın eder.

ıymazam dirdi helâk itdi beni çeşm-i habîb

Kâfir-i mest ne î mân u ne ikrâr bilür

Lâmi'î Çelebi, G. 155/5

Sana kıymam diyen dost gözlerin beni helak etti. Mest eden kafir (gözlerin) ne iman ne söz bilir.

Şanki kâfir beççedür î mânâ geldi gözlerüñ

Baş çatmış tistine ebrûlaruñ şemşîr-veş

Şemsi Paşa, G. 160/4

Kafir yavrusu gibi olan gözlerin imana geldi, kılıç gibi kaşlarının testisine baş çatmış.

1.1.1.17. İman-Hakikat

İman, hakikat ile ilişkilendirilmektedir:

Şühûdla bulan î mân-ı haıat

Olan ğayb-ı gümân î mânı neyler

Senî Ali, G. 71/6

Görerek gerçek imanı bulan gözle görülemeyen imanı neyler?

1.1.1.18. İman-Hatt

Sevgilinin güzellik unsurları arasında yer alan hatt, sevgilinin ayva tüyelerini ifade etmek için kullanılır. İlgili beyitlerde iman, hatt ile ilişkili olarak ele alınmaktadır:

Müher-i hatuñ kim baña aır nefes î mân olur

İRte bir gün nâme-i â' mâlûme 'ünvân olur

Bahârî, G. 14/1

Hattının mührü ki bana son nefeste iman olur, ertesi gün amel defterime unvan olur.

Haydi şehâ hâl ü haţuñ leşkeri
Yağmaladı dīn ile ĩmānumuz

Dukakinzâde Ahmed Bey, G. 106/6

Haydi ey şah! (Sevgilinin) tüyü ve benin askeri din ile imanımızı yağmaladı.

Hatt-ı la'lün olmuş-iken cāna bir müşkil belâ
Hatt-ı haddün dahı geldi kasdı ĩmândur henûz

Edirneli Nazmî, G. 2577/2

Dudağındaki ayva tüylerin cana zorlu bir bela olmuşken, yanağının tüyleri dahi imana kastetmeye geldi.

Cemālũnde senũñ zũlf ü ruĥuñla küfr ü ĩmān var
Alur küffār andan küfri vü mü`minler ĩmānı

Muhyî, G. 591/5

Senin yüzünde saçın ve yanağınla küfür ve iman var. Kafirler ondan küfrü, müminler imanı alır.

Hırz-ı ĩmān hatt-ı rûyuñ hırz-ı cân hatt-ı lebüñ
Yazdı anı ehl-i 'ışk için kirâmen kâtibîn

Yakînî, K. 2/14

İmanın koruyucusu yüzündeki, canın koruyucusu dudağındaki tüyleri, kirâmen kâtibin (melekleri) onu aşk ehli için yazdı.

1.1.1.19. İman-Hidayet

İman ile hidayet ilgili beyitte ilişkili olarak ele alınmaktadır:

Hidāyet ehli bir ĩmān olupdur

Özini bilmeyen ĥayvān olupdur

Pirkâl, G. 52/3

Hidayet ehli iman üzerinedir, özünü bilmeyen (ancak) hayvandır.

1.1.1.20. İman-Himmet

Himmet; “yardım, iyilikte bulunma”⁵¹ anlamına gelmektedir. İlgili beyitlerde iman ile himmet ilişkilendirilerek ele alınmaktadır:

Hak budur kim o kim îmânı ola
Olur elbette o sahîb-himmet

Edirneli Nazmî, G. 996/2

Gerçek budur ki kimde iman varsa, o elbette himmet sahibidir.

Ola bir kimsenün kim himmeti dûn
Olur îmânsız imdi hây o magbûn

Edirneli Nazmî, G. 4791/1

Bir kimsenin himmeti uzak olursa o şimdi kandırılmış imansız olur.

‘Uluvv-ı himmet îmandan dimişdür
Hadîşinde dü ‘âlem fahri iy cân

Kefeli Mustafa Müdâmî, K. 2/41

Ey sevgili, Hz. Peygamber hadisinde “iyilik etmek imandandır” demiştir.⁵²

1.1.1.21. İman-Hoş-hâl

Ahmed Paşa, dünyada mümini mesut eden şeyin imanı olduğu söylemektedir:
Cânımı cismümde haddüñ şevkidür pür-nür iden
Hâk içinde mü’mini hoş-ğâl iden îmânıdur

Ahmed Paşa, G. 90/4

Bedenimde canımı nurla dolduran, aydınlatan sevgilinin yanağının parlaklığıdır. Dünyada mümini mesut eden imanıdır.

⁵¹ Yaşar Çağbayır, “Himmet”, **Ötüken Türkçe Sözlük**, Ötüken Neşriyat, Cilt 2, İstanbul 2017, s. 2484.

⁵² “İyilik etmek imandandır” sözü kaynaklarda vecize olarak geçmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Yılmaz, **Kültürümüzde Arapça ve Farsça Asıllı Vecizeler Sözlüğü**, Sütun Yayınları, 2. Cilt, İstanbul 2008, s. 863.

1.1.1.22. İman-Hz. Ebubekir

Kara Fazlî, ilgili beyitte iman Hz. Ebubekir ile ilişkili olarak ele almaktadır:

‘Alî-sehâ vü Muḥammed-ḥişāl u ‘Oṣmān-şerm
Ki ‘adlidür ‘Ömerî Bū [Bekir’dür] ĩmānı

Kara Fazlî, K. 14/10

Ali cömertli, Muhammed huylu, Osman utangaçlı, adaletli Ömer gibi, iman Ebubekir gibi olan.

1.1.1.23. İman-Hz. Peygamber

İman, Hz. Peygamber’le ilişkili olarak ilgili beyitlerde yer almaktadır:

Mütteki isen Muḥammed’dır Taki
Var isen imânın odur muḳtedâ

Seyyid Nizamoğlu, 4/8

Dayanacaksan, dayanaktır Hz. Muhammed; varsa imanın önderlik eden O’dur.

Benim bu dinim imânım Muḥammed Muṣṭafa’dandır

Tenim içindeki cânım Aliyy-el Murteza’dandır

Seyyid Nizamoğlu, 45/1

Benim dinim, imanım Hz. Muhammed Mustafa’dandır, benim içindeki canım Hz. Ali’dendir.

1.1.1.24. İman-İbadet

İlgili beyitlerde iman ile ilişkili olarak oruç ve namaz ibadetlerinden söz edilmektedir:

Kimimiz zindān dibinde kimimiz ḳadırğada

Ne oruç var ne namāz bizde nice ĩmān ola

Beşiktaşlı Yahya Efendi, G. 3/2

Kimimiz zindan dibindeyiz, kimimiz kadırgadayız, ne oruç var ne namaz bizde iman nasıl olsun?

İmānı olanı düşürür secdeye ‘ışkuñ

‘İrfānı olanı getirür vecde o hālāt

Derzi-zâde Ulvî, K. 3/18

İmanı olan secdeye aşkını düşürür, o hâl irfanı olanı vecde getirir.

1.1.1.25. İman-İkrar

İkrar; “tasdik etme, bağlanma”⁵³ anlamına gelmektedir. Münirî, ikrarın imandan olduğunu dile getirmektedir:

Belî didüñ ise ger zülf-i yâre

Rücû‘ itme gönül imândur ikrâr

Münirî, G. 106/2

Eğer sevgilinin saçına evet dediysen, (ey) gönül geri dönme; ikrar imandır.

1.1.1.26. İman-İman Ehli

İman kavramının gerçek anlamıyla ele alındığı beyitlerde, klasik Türk edebiyatı şairleri tarafından büyük oranda iman ehli ile ilişkilendirilerek kullanıldığı görülmektedir. İlgili beyitlerde inanan, Müslüman kimselerden söz edilmektedir:

Tapmamışdur her ki îmândan meze

Ol-durur islâm içinde bî-meze

Vay anuñ-çün kim müselmânam diyüb

Ehl-i îmân dirile kâfir geze

Dede Ömer Rûşenî, Kıt. 84

Her kim imandan tat almamıştır İslâm içinde tatsızdır. Vay (ki) onun için Müslümanım diyen iman ehli dirilsin, kafir gezsın.

Devletüñ hürşîdidür ‘âlemde tañrı gölgesi

Zātuñı anda penâh-ı ehl-i îmân eyledi

Ahmed-i Dâ’î, K. 17/45

Âlemde tanrının gölgesi, devletin güneşidir. Zatını onda iman ehlinin sığınağı eyledi.

⁵³ İlhan Ayverdi, “İkrar”, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2010, s. 559.

Haddüñe meyl itdügümce kâfirî zülfüñ baña

Virür izā ya‘ni suçum ehl-i ĩmān olduğum

Ahmedî, G. 124/5

Kafir saçın, yanağına meylettikçe iman ehli olmam suç olduğu için bana eziyet verir.

Ben cemālüñe heva-dār olduğum şormaz raķīb

Ehl-i ĩmān olanı elbette şeytān istemez

Cem Sultan, G. 119/2

Rakip, yüzüne (neden) meyilli olduğumu sormaz; iman ehli olanı elbette şeytan istemez.

Nūr-ı ruhsāruñdur ol maķşad ki ĩmān ehline

ķılsa Haķ rüzī cehennem āteşi oldur sebab

Fuzûlî, G. 29/4

İman ehlinin amacı nurlu yüzündür, Allah gündüzü cehennem ateşi kılsa sebebi odur.

İmān ehli olan imānın ister

Kim öyle bil cān u cānānın ister

Fethi Hüdâyî, 1019/2

İman ehli olan imanını ister ki öyle bil canını ve cananını ister.

Nice baş ķoşdı gör zülfi uyup ol nā-müselmāna

Ser-a-ser ğarķ-ı küfr olmuş baş egmez ehl-i ĩmāna

Le‘ālî, G. 173/1

Sacı bir gayrimüslime uyup nasıl baş koydu gör, baştanbaşa küfre batmış, iman ehline baş eğmez.

Göñül Hû'da fenâ mülküñ kıoma sevdâsını câna
Çıkarmağ Hû'yı göñülden yaraşmaz ehl-i îmâna

Beşiktaşlı Yahya Efendi, G. 80/1

*Ey göñül! Allah'a inançta fanilik mülkünün sevdasını cana koyma, Allah'ı
göñülden çıkarmak iman ehline yakışmaz.*

Luţfuñ-ile sen toyla kıamu ehl-i îmânı
Gösterme nedâmı

Dukakinzâde Ahmed Bey, K. 23/24

Bütün iman ehlini lütfunla şenlendir, pişmanlık gösterme.

Küfr-i zülfün iy sanem gösterme îmân ehline
Korkaram deyr-i cihânda cümlesi dînden çıkar

Enverî, G. 88/3

*Ey put(sevgili) saçının karalığını iman ehline gösterme, korkarım ki dünya
kilisesinde tamamı dinden çıkar.*

'İyd-ı ekber olmasun mı sek rakîbüñ öldüğü
Kalmadı îmân u küfr ehlinde kıurbân itmedük

Lâmi'i Çelebi, G. 266/5

*Köpek rakibin öldüğü (zaman) Kurban Bayramı olmasın mı? İman ve küfür
ehlinde kurban etmediğı kalmadı.*

Ṭal'atuñ gördükçe îmân ehli şâd olsa ne tañ
Kim olur her gün ol ay toğmağla 'îd-i mü'minîn

Muhyî, K. 6/7

*İman ehli yüzünü gördüğünde şad olsa ayıplanılır mı, ki müminin bayramı
her gün ayın doğmasıyla olur.*

Dergehũnde müştebih olmasun ĩmān ehline

Ur raķĩb-i kāfirũn alnına tamġa-yı ŧalıb

Muhyĩ, G. 76/8

Dergahında iman ehline benzemesin, rakip kafirin alnına haç damgasını vur.

Ruĥları ũzre ŧalup zũlfın ider

Niçe ĩmān ehlini ehl-i ŧalıb

Muhyĩ, G. 101/7

Ruĥların ũzerine zũlfũnũ salıp, nice iman ehlini Hristiyan eder.

Ķul olduġum iŧigine ŧol kimsedũr k'olur

ĩmān ehlinũn ŧamu 'ilm ile rehberi

Sehĩ Bey, K. 4/3

Eŧiġine kul olduġum ŧu kimsedir ki o iman ehlinin tamamen ilim ile rehberi olur.

1.1.1.27. ĩman-Kadim

Sarı Mũderris ŧeyh Sinan, imanın eski oluŧuna vurgu yapmaktadır:

ĩmān kađimĩ olmasa āĥer dũner Ĥaĥdan kaĥar

Senden dũnecek ŧulunı yā Rab baña gũndermegil

Sarı Mũderris ŧeyh Sinan, 109/7

ĩman, kadim olmasa baŧkasına dũner Allah'tan kaĥar. Allah'ım senden kaĥan kulunu bana gũnderme.

ĩmān ezelden olıcaķ hergiz aña irmez zevāl

'Aŧķı ezelden olanıñ istemesi itmez imiŧ

Sarı Mũderris ŧeyh Sinan, 116/2

ĩman ezelden olduġu iĥin asla ona zarar gelmez, aŧķı ezelden olanın istemesi yetmezmiŧ.

1.1.1.28. İman-Kâfir

Kâfir; “Allah’ın varlığına ve birliğine, Hz. Muhammed’in peygamberliğine ve Allah’tan getirdiklerine inanmayan yahut bunlardan birini inkâr eden kimse”⁵⁴ anlamına gelmektedir. Karamanlı Nizâmî, rakibi kâfir olarak görmekte ve iman ile ilişkili olarak ele almaktadır:

Beni gördükçe senüñle mihr idüp n’eyler rakîb
Cân virürken kâfirüñ hod olmaz imânu dürüst

Karamanlı Nizâmî, G. 6/6

Rakip beni seninle gördükçe muhabbet edip ne eder, kafirin can verirken imanı bile dürüst olmaz.

Muhibbî ise kafirlerin imanı yağmaladığından söz etmektedir:

Ya Türk [ü] ya Mogoldur yagma içinde mâhir
Kâfir mi çeşm ya mest-i gâret-girân-ı imân

Muhibbî, 2688/3

Yağmada mahir olan ya Türk ya Moğol’dur, göz kafir mi ya da imanı mı yağmalıyor?

1.1.1.29. İman-Kaş

Kaş, sevgilinin güzellik unsurlarından olup şekli itibarıyla kibleye benzetilmektedir. Hayâlî, sevgilinin kaşlarını imanın kiblesi olarak görmektedir:

Kaş mıdur yâ şâhbâz-ı çeşmine iki kanad
Yâ hilâl i çarḥ yâ hod kible-i imân mıdur

Hayâlî, Tecâhül-ü ‘Ârifeyn/2⁵⁵

Sevgilinin doğan bakışlarına iki kanat kaş mıdır yoksa feleğin ayı ya da imanın kiblesi midir?

⁵⁴ İlhan Ayverdi, “Kâfir”, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2010, s. 603.

⁵⁵ Ali Nihat Tarlan tarafından hazırlanan yayında şiir, metindeki diğer şiirlerden ayrı olarak ilgili şekilde başlıklandırılmıştır. Bkz. Ali Nihat Tarlan, **Hayâlî Bey Dîvânı**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1945, s. 90.

1.1.1.30. İman-Kıble

Hayretî, imanı kıble ile ilişkilendirerek imanın kiblesinin Hz. Peygamber olduğunu dile getirmektedir:

Ëy şāh-ı dīn ü kıble-i ĩmān muştafā

Ehl-i yakīne rahmet-i rahmān muştafā

Hayretî, 22/I/8

Ey dinin şahı ve imanın kiblesi Hz. Mustafa, iman ehline rahmet-i rahman Hz. Mustafa.

1.1.1.31. İman-Kibir

Edirneli Nazmî, kibir sahibi olan kişide imanın bulunmayacağını söylemektedir:

Bir kişide ki;ola dāyim kibr ü kīn

Olmamakdur anda ol ĩmān u dīn

Edirneli Nazmî, G. 5067/1

Bir kişide daima kibir ve kin olursa onda iman ve din olmaz.

1.1.1.32. İman-Koku

Caferî, iman ile kokuyu ilişkilendirmekte ve iman kokusundan söz etmektedir:

Şeyh-i şeytān-ı la'ındür bî-gümān

Olmaz anda şemme-i bûy-ı ĩmān

Caferî, 84/34

İman kokusunun azı (dahi) yoksa şüphesiz lanetlenmiş şeytanın şehidir.

1.1.1.33. İman-Korku

İlgili beyitlerde iman, korku ile ilişkili olarak ele alınmaktadır:

İrşād āhir olmuş-durur ben kōrkduğum ĩmān için

Allah rızāsı olmasa şeyhlik ola idlāl için

Sarı Müderris Şeyh Sinan, 95/2

Benim korktuğum iman için sonunda doğru yolu göstermiştir. Allah rızası için olmasa şeyhlik doğru yoldan çıkarır.

'Aceb k rku degil midir ki im nsız giden kimse

Müebbed t muda k alub 'az b olmak ne müşküldür

H s medd n-i U   k , 56/3

Kişinin (dünyadan) imansız gitmesinden acaba korkulmaz mı ki, cehennemde müebbet kalıp azap çekmek ne zordur.

1.1.1.34. İman-Kurtuluş

Cafer , iman getiren kişinin kurtuluşa ereceğini dile getirmektedir:

 unkim odur server  m 'minler n

Gel getir im n ki bulasın nec t

Cafer , 15/VI/5

M iminlerin serveri o olduğu için gel iman getir ki kurtulasın.

1.1.1.35. İman-Kuvvet/Sağlamlık

Sarı Müderris Şeyh Sinan, imanın sağlam ve kuvvetli olması gerektiği üzerinde durmaktadır:

 ardaŐlar n im nunu tağlar gibi berk eylegil

Bir gün olur tağ bozılır tağdan daği berk eylegil

Sarı Müderris Şeyh Sinan, 61/1

KardeŐlerinin imanını dağlar gibi sađlamlaŐtır, bir gün olur dağ bozulur dağdan dahi sağlam eyle.

Şol yedi kat yerler gibi im n ne var k lsa karar

Bir nef haya doymaz bu yer yerden daği berk eylegil

Sarı Müderris Şeyh Sinan, 61/2

Şu yedi kat yerler gibi imanını varsa karar k la, bir nefese doymaz bu yerden dahi sağlam eyle.

Ger yedi at gokler gibi berkit disem mnlarn
Ol yedi at gok bozlur gokden dai berk eylegil

Sarı Mderris eyh Sinan, 61/3

Eer yedi kat gokler gibi imanlarını salamlatır desem o yedi kat gok bozular, gokten bile salamlatır.

mnımız berkit sana ne ermesn hergiz ana
ol mukem-i ur'n gibi mnımız berk eylegil

Sarı Mderris eyh Sinan, 61/5

manımızı salamlatır, asla onun hkm kalkmasn, u salam Kur'n gibi imanımızı salamlatır.

1.1.1.36. man-Kfr

man; “inanmak, din adına tebli ettii konularda peygamberi dorulamak”⁵⁶ iken kfr ise “din adına tebli ettii konularda peygamberi tasdik etmemek, onaylamamak”⁵⁷ anlamına gelmektedir. Bu kavramlar, anlamları itibarıyla birbirine zıt kavramlar olup ilgili beyitlerde de tezat ierisinde ele alınmaktadır:

Benlignnden eger gemezise cn olamazsn

Terk itmezise kfrn mn olamazsn

Dukakinzde Ahmed Bey, K. 13/1

Eer benliinden gemezsen can olamazsn, kfrnn terk etmezsen iman (etmi) olamazsn.

Ki ya 'ni kfr ile mn olup hermie arn

alar araya ıran l ilhe illallah

Fedy, K. 1/26

Kfr ile iman daima yakın olup, araya l ilhe illallah kıran salar.

⁵⁶ Mustafa Sinanolu, “man”, TDV slm Ansiklopedisi, Trkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt 22, İstanbul 2000, s. 212.

⁵⁷ Mustafa Sinanolu, “Kfr”, TDV slm Ansiklopedisi, Trkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt 26, Ankara 2002, s. 533.

Ehl-i 'işka küfr ü ĩmān bir olur

Vaşl u hicrān derd ü dermān bir olur

Hayretî, 115/1

Aşk ehline küfür ve iman birdir, kavuşma ve ayrılık, dert ve derman birdir.

Ten ayrıldı ise cānum biledür

Ne var küfr itsem ĩmānum biledür

Pirkāl, M. M. 18/16

Ten ayrıldıysa canım iledir, küfür etsem ne olacak imanım iledir.

1.1.1.37. İman-Lezzet/Leziz

İman, ilgili beyitlerde lezzet ile ilişkilendirilmiştir:

Bulmaya lezzet-i ĩmān u huzūr-ı tã'at

Zāhidüñ zerķı çelipā olıcaķ zır-i beğal

Hakîkî, 367/14

İman lezzeti ve ibadet huzuru bulmazsa, zāhidin iki yüzlülüğü koltuk altında haç olacak.

Sürmege yüzün şafāsın māni' oldı zülf ü haç

İki gönüllü kişi bulmazmış ĩmān lezzetin

Kemāl Pařazāde, 305/3

Yüzün sefasını sürmeye saçı ve hattı engel oldu, iki gönüllü kişi iman lezzetini bulmazmış.

Bûse 'ahd itdi o kâfir ben inandum sözine

Ravziyâ mü'minlere ne olur ĩmāndan leziz

Ravzî, G. 182/5

O kafir (sevgili) öpücük sözü verdi, ben sözüne inandım. Ey Ravzî, müminlere imandan leziz ne olur?

1.1.1.38. İman-Büyüklik

Bâkî, imanı büyüklükle ilişkilendirerek ele almaktadır:

Saňa Kisrîyi ‘adâletde mu‘âdil tutsam

Fazladur sende olan devlet-i dîn ü îmân

Bâkî, K. 2/28

Kisra’yı adalette sana eşit tutsam, sende olan din ve iman büyüklüğü fazladır.

1.1.1.39. İman-Merhamet

Merhamet, ilgili beyitlerde iman ile ilişkili olarak ele alınmakta ve merhameti olmayanın imanının da olmayacağı dile getirilmektedir:

Gül yüzine karşudur feryâd itdüğü cân bülbülü

Şefkat ister çün bilür rahm itmek imândan gelür

Enverî, G. 74/4

Bülbülün feryadı gül yüzüne karşıdır, şefkat ister çünkü rahmet etmenin imandan geldiğini bilir.

Öldürürsin ‘âşıkı rahm eylemezsin en⁵⁸ şanem

Hey ne kâfirsın senüñ sinende îmānuñ mı var

Hayâlî, G. 29/3

Ey sevgili! Aşığa merhamet etmez öldürürsün, sen ne kafirsın, senin göğsünde imanın mı var?

Yârı bizden ‘âkıbet dūr itdün ey kâfir rakîb

Yoğımıs rahmuñ dirîgâ dînüñ îmānuñ gibi

Ümîdî Ahmet, G. 251/4

Ey kafir rakip, yâri bizden neticede uzak ettin, yazık ki dinin ve imanın gibi rahmetin yokmuş.

⁵⁸ Kelimenin “ey” olarak okunmasının anlam açısından daha doğru olacağı düşünülmektedir.

Pendini pîr-i muğânuñ tütub itmez baña rahm
Varsa yoğdurur ol muğ-peçenüñ î mânı

Vechî, 211/3

*Yaşlı meyhanecinin öğüdünü tutup bana merhamet etmez, o meyhaneci
çırağının imanı varsa da yoktur.*

Unutdı şefkat-ı islâmı rahm-ı î mânı
Anuñ'çün almaz o kâfir bizüm selâmumızı

Yakînî, G. 189/6

*İmanın merhametini ve İslâm'ın şefkatini unuttuğu için o kafir bizim
selamımızı almaz.*

1.1.1.40. İman-Mü'min

Mü'min; “Allah’a, O’nun emirlerine, âhiret gününe, kitaplarına, meleklerine, peygamberlerine ve kadere iman edip itaat eden”⁵⁹ anlamına gelmektedir. İlgili beyitlerde iman ile mü'min ilişkili olarak ele alınmaktadır:

Mü'min ü kâfir dime her kıanda baısañ anı gör
Kâfirüñ küfri ol u hem mü'minüñ î mânı ol

Ahmedî, 50/26

*Mümin ve kafir deme, nereye baksan onu gör. Hem kafirin küfrü hem müminin
imanı ol.*

Mü'mine imân Esedu'llâh'dur
Kâfire tûfân Esedu'llâh'dur

Caferî, 13/IV/2

Mümine iman Hz. Ali'dir, kâfire tufan Hz. Ali'dir.

⁵⁹ İsmail Karagöz, “Mü'min”, **Dinî Kavramlar Sözlüğü**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2017, s. 477.

‘Älem-i vahdete gel ‘âşık iseñ gayrı koyup
Kâfirüñ küfri olup mü’mine ĩmân olalum

Dukakinzâde Ahmed Bey, G. 182/4

Eğer âşıkısan gayrı bırakıp vahdet âlemine gel kafirin küfri olup, mümine iman olalım.

Dil-ârâm eylemez bir dem o yârsuz
Vala mü’min olan ĩmânsuz olmaz

Kâdı, G. 114/2

O yâri olmayan bir an gönle huzur vermez, vallahi mümin olan imansız olmaz.

Yüzüñe taparsa hüküm ider gönül
Dostum mü’min olan ĩmân sever

Şâhî, G. 50/7

Gönül yüzüne taparsa hükmeder, dostum mümin olan iman sever.

1.1.1.41. İman-Nur

İman, ilgili beyitlerde yüzle de bağlantılı olacak şekilde nurla ilişkilendirilerek ele alınmaktadır:

Zülfüñ örter göz göre yüzünde ĩmân nürünü
Çoğ ola kâfir cihanda böyle bî-dîn olmaya

Kemâl Paşazâde, 381/7

Yüzünde(ki) iman nurunu saçının örttüğünü göziñ görsün, cihanda böyle dinsiz olmasın, kafir çok olsun.

Od şu yil ile toprak rûhı kılmış aña berrâk
İmân nürü aña çerâk dili söyledür ol sultân

Fethi Hüdâyî, 898/2

Ateş, su, rüzgâr ile toprak, ruhu ona berrak kılmış, o sultan (olan) iman nuru ona ateş dili söyler.

Her kim saña uyduysa Hâk tuyısun tuyduysa
İmân nûrı kim eyle ki yüzinde eyleye likâ

Fethi Hüdâyî, 902/7

Her kim sana uyduysa Hak duysun duyduysa, iman nuru öyle ki yüzünde iz bırakm.

Cihânda adı mü' min çok velîkin nûr-ı İmânı yok
Nitekim çokdur İbrâhîm velî kankısı Edhem'dür

Beşiktaşlı Yahya Efendi, G. 20/5

Cihanda adı mümin çok ama iman nuru yok. Nitekim İbrahim çoktur ama hangisi Edhem'dir.

Hüsnuñe cānâ niķāb olmuş perîşān sünbülün
Ol sevād-ı küfr içinde nûr-ı İmân gizlüdür

Dukakinzâde Ahmed Bey, G. 41/2

Ey sevgili, güzelliğine perişan sünbülün örtü olmuş, o küfrün siyahlığı içinde iman nuru gizlidir.

1.1.1.42. İman-Riya

Riya, “bir iyilik veya ibadetin Allah rızası dışında bir amaç veya gösteriş için yapılması”⁶⁰ anlamına gelmektedir. Şeyhî, riyalı amelin kişinin imanına zarar verdiğiinden bahsetmektedir:

İy riyālu ‘ameli aşşılı bilen şūfî

Gider ol fikri ki İmāna ziyāndur bilürem

Şeyhî, G. 126/6

Ey riyalı ameli kazançlı bilen sufi, o fikri gider ki imana zarar verir biliyorum.

⁶⁰ Yaşar Çağbayır, “Riya”, **Ötüken Türkçe Sözlük**, Ötüken Neşriyat, Cilt 4, İstanbul 2017, s. 4847.

1.1.1.43. İman-Sabır

Abdürrahim Tırsî, diline sabrı olmayan kişinin imanı bilmediğini söylemektedir:

Diline şabrı olmayan kişinüñ
Bî-dîñ olur dîñ [ü] ĩmānı bilmez

Abdürrahim Tırsî, 58/6

Diline sabrı olmayan kişi, dinsiz olur, dini ve imanı bilmez.

1.1.1.44. İman-Saç/Küfr

Klasik Türk edebiyatında sevgilinin saçının küfür ve kâfir olarak ele alınması rengi dolayısıyladır. Sevgilinin saçı ve diğer güzellik unsurları ağırlıklı olarak siyah renkle tasvir edilmiş ve bu doğrultuda yüz ile birlikte anılması küfür-iman tezadını meydana çıkarmıştır.⁶¹ İlgili beyitlerde iman, sevgilinin saçının küfrüyle zıtlık içerisinde yer almaktadır.⁶²

Cām-ı lâ'lin iste kim ser-māye-i cān andadur
Küfr-i zülfin gözle kim mecmū-ı ĩmān andadur

Ahmed Paşa, G. 44/1

Kırmızı renkli dudağını iste ki canın sermayesi ondadır, kafir saçını gözle kim imanın tamamı ondadır.

Dil ü cān safhasında küfr-i zülfin
Ne deñlü küfr ise ĩmāna yazdum

Cem Sultan, G. 222/8

Kafir saçın gönül ve can safhasında nasıl bir küfürse imana yazdım.

⁶¹ Filiz İşçi, **15.-19. Yüzyıl Divanlarına Göre Divan Şiirinde Zülf**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar 2017, s. 33.

⁶² Konuyla ilgili detaylı açıklama için bkz. Mehmed Çavuşoğlu, **Necâti Bey Dîvânı'nın Tahlili**, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1971, s. 115.

Şek getüre kim ki küfr-i zülfüñe dimez hâkî

Muţlaşa ol şaşşun îmânında vardur ihtiyâţ

Mesîhî, G. 112/5

Şüpheyle yaklaşıp, kafir (siyah) saçına hâkî demez, o kişinin imanında mutlaka ihtiyat vardır.

Dostum 'arz it cemâlüñ cânımız bulsun ferah

Küfr-i zülfüñi görüp îmânımız bulsun ferah

Mihrî Hâtun, G. 12/1

Dostum yüzünü göster, canımız ferah bulsun. Siyah (kafir) saçını görüp imanımız ferah bulsun.

Kaşı bismillâh ile oķı cemâli muşhafın

Küfr-i zülfinde gör anuñ nice îmân gizlüdür

Mihrî Hâtun, G. 41/3

Besmeleye mushafın yüzünü oku, onun siyah(kafir) saçında nice iman gizlidir gör.

Zâhidâ küfrini zülfüñ tut ki îmân bilmişüz

Sü'-i zann itmek ne lâzım bir müselmân üstine

Necâtî, G. 536/5

Ey zâhid, tut ki saçının siyahını (küfrünü) iman bilmişiz, bir Müslüman üstüne suizan etmeye ne gerek var?

Küfr-i zülfüñe vërdüm îmânı

Müftiye şormadum haţâ mı ki

Amrî, G. 130/4

İmanımı zülfünün karanlığına verdim ancak hata mı ettim diye müftüye sormadım.

Her kişi kim zülfüñüñ küfrini ĩmān bilmeye

Aña mü'min demez erbāb-ı zarāfet muřtafā

Hayretî, 63/4

Kim ki saçının küfrünü (siyahını) iman bilmezse, Hz. Mustafa'(nın) zarifleri ona mümin demez.

Zülfüñüñ küfri olaldan dilde ĩmānum benim

Şanda bir muğ-beççe görsem şalbınur cânım benim

Lāmi'i Çelebi, G. 323/1

Saçının siyahı benim gönlümde imanım olduğundan beri nerede bir meyhane çırağı görsem benim canım çırpınur.

Küfr-i zülfüne Vuşulî dîn ü ĩmānum demiş

Boynuma anuñ günāhı ger hatāsı var-ısa

Vuşulî, G. 166/5

Vusuli saçının siyahına dinim, imanım demiş. Eğer onun hatası varsa günahı boynuma (olsun).

1.1.1.45. İman-Sevgi

Sevgi, iman ile ilişkili olarak ilgili beyitlerde yer almaktadır.

Şubb-ı dünyā kişi[yi] maşrüm ider ĩmāndan

Sevduđi her ne olursa ol olur ĩmān aña

Beşiktaşlı Yahya Efendi, G. 2/2

Dünya sevgisi kişiyi imandan mahrum eder, sevdiği her ne olursa ona iman olur.

Mihrüñi sinemde saklarsam ne tañ ađyārdan

Kişi lā-büd sakınur řeytāndan ĩmānını

Muhibbî, 3410/2

Senin sevgini gönlümde saklarsam rakipten çekinmem, kişi elbette imanını şeytandan saklar.

1.1.1.46. İman-Sevgili

Sevgili, ilgili beyitlerde âşık tarafından iman olarak görülmektedir:

Çomadın şeytānlığı gitdüñ sen ey bed-ḥū rakīb
Yâri benden ayırup ĩmānum almağ yol mıdur

Hayretî, 178/2

Ey kötü huylu rakip, sen şeytanlığı bırakmadın gittin; yâri benden ayırıp imanımı almak doğru mudur?

Temennā eylerem rüz-ı vedā' ağıyāra yār olma
Ben öldüm bārī şeytān almasun ey dīnüm ĩmānum

Hayretî, 374/2

Öldüğüm gün rakibe yar olmamanı temenni ederim, ben öldüm bari şeytan dinimi ve imanımı almasın.

Gözün bir âfet-i cāndur yüzün bir nā-müselmāndur
Şaçun ḥod kāfiristāndur nice kurtılsun ĩmānum

Kemâl Paşazāde, 292/2

Gözün canın belasıdır, yüzün bir gayrimüslimdir. Saçın kafiristandır, imanım nasıl kurtulsun?

Ben senün yoluña cānā cānumı virsem n'ola
Kim bilürsin cān virürler dīn ü ĩmān üstine

Muhibbî, 3164/4

Sevgili, ben senin yoluna canımı versem ne olur, ki bilirsin din ve iman üstüne can verirler.

Söyleşürken yâr ile nâ-geh çıkagelse rakīb
Gûyiyâ ĩmānum almak kasdına şeytān gelür

Ravzî, G. 306/3

Sevgiliyle söyleşirken birden rakip çıkagelse, güya imanımı almaya şeytan gelir.

1.1.1.47. İman-Sevgilinin Güzelliği

Sevgilinin güzelliği, ilgili beyitlerde iman ile ilişkilendirilmektedir:

Muşhaf-ı hüsnin görüp her kim çevürse yüzünü
İy Muhibbî bil anı âhırde bî-îmân kopar

Muhibbî, 1109/5

Güzel yüzünü görüp her kim yüzünü çevirse ey Muhibbi onu bil ki ahirette imansız dirilir.

Muşhaf-ı hüsn üzre zülfin küfr bilsem vechi var
Kâfirem tercih idersem küfri îmân üstüne

Sehî Bey, G. 233/4

Yüzünün güzelliğinin üstüne saçını küfür bilsem sebebi var, küfri iman üstüne tercih edersem kafirim.

1.1.1.48. İman-Sevgili-Rakip

İlgili beyitlerde iman, sevgili ve rakiple ilişkili olarak ele alınmaktadır:

Dün rakîbe yârı gördüñ mi didüm didi ki yok
Gör ne bî-endîşeyem şeytândan îmân isterem

Ahmed Paşa, G. 220/3

Dün rakibe yarı gördün mü dedim, dedi ki yok. Gör ne kadar endişe etmiyorum ki şeytandan iman isterim.

Müsülmân ol nice diyem rakîbe
Ki şeytân kâbil-i îmân değüldür

Ali Çelebi, G. 61/8

O rakibe nasıl Müslüman ol diyeyim, ki şeytanın imanı mümkün değildir.

İmān-ile cem‘ olmaz a küfr ey büt-i ra‘nā

Ağyār n‘çün olmaya sen yārdan ayru

Me‘âlî, 279/3

Ey put gibi güzel sevgili! İman ile küfür birlikte olmaz. Rakip neden senden ayrılamıyor?

1.1.1.49. İman-Son Nefes

Ölüm, Allah’ın emri ve dünya hayatının kaçınılmaz sonudur. Son nefeste iman ile ölmek ise her Müslümanın arzusudur. Bu arzu, ilgili beyitlerde dile getirilmiştir.⁶³

Soñ nefesde sakla imānum benüm

Bulmaya yol aña şeytān-ı racīm

Muhibbî, 1/4

Son nefeste benim imanımı sakla, şeytan ona yol bulmasın.

Soñ nefesde cânuña yoldaş u koldaş olmağa

Tañrı’dan tevfiķ irerse dīnile imān yiter

Kemâl Ümmî, 47/35

Son nefeste canına yoldaş ve koldaş olmaya Allah’tan yardım gelirse din ve iman yeter.

Vây ana kim vara son demde gide imānsuz

Hîç olur mı kişiye âh o denlü hüsrân

Edirneli Nazmî, K. 8/43

Vay ona ki son anda imansız gide, kişiye hiç olur mu ah o denli hüsrân!

⁶³ Konuyla ilgili detaylı açıklama için bkz. Ahmet Talât Onay, “Son Nefeste”, **Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı**, Haz. Cemal Kurnaz, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2021, s. 336.

Göge gözler dikildikde güzel nûru döküldükde

Bedenden can çekildikde bize imânı yoldaş it

Seyyid Nizamoğlu, 31/2

Göge gözler dikilince güzel nur döküldükçe bedenden can çekilince bize imanı yol arkadaşı et!

1.1.1.50. İman-Son Nefes-Yoldaş

İmanın Müslüman kişiyi son nefesinde yalnız bırakmayıp ona yoldaşlık etmesi ilgili beyitlerde ele alınmaktadır:

Ḥasretüñle ḥaste-dil cān viriyor göster yüzüñ

Tā ki āḥir vaḫtde yoldaş ola ĩmān aña

Muhyî, G. 38/8

Hasta gönliüm hasretinle can veriyor yüzünü göster, ta ki son vakitte iman ona yol arkadaşı olsun.

Düşürmez anı dilinden şu kimse kim bir an

Enîs ü mûnis olur aña soñ nefes ĩmān

Tezekkür idenüñ eyler yirini bâg-ı cinân

Hısâl-i eşhedü en lâ-ilâhe illa'llâh

Ravzî, Mur. 3/4

Onu dilinden bir kez düşürmeyen şu kimseye son nefeste iman cana yakın dost olur, eşhedü en lâ-ilâhe illa'llâh diyenin yerini cennet bahçesi eder.

Hevâ-yı nefis ile bî-çâre gâyet ḥasta olmuşdur

İlâhî Zâtî'ye soñ demde yoldaş eyle ĩmānı

Zâtî, G. 1560/7

Nefsinin istekleriyle hasta olmuştur. Allah'ım son anda imanı Zati'ye yol arkadaşı eyle.

1.1.1.51. İman-Söz/Doğru Söz

Kur'an-ı Kerim'de "(Güzel bir söz), kökü sağlam, dalları göğe yükselen bir ağaç gibidir⁶⁴; Allah, iman edenleri hem dünya hayatında hem de ahirette sabit bir sözle sağlamlaştırır, zalimleri ise saptırır. Ve Allah dilediğini yapar." buyurulmaktadır.⁶⁵ İlgili beyitler, iman ile söz ilişkisi üzerine kurulmuş ve sözün doğru olması gerektiği üzerinde durulmuştur:

Münkir olan doğru sözi dinlemez

Haq sözi dinlemege imān gerek

Dukakinzâde Ahmed Bey, G. 164/5

İnkâr eden doğru sözü dinlemez, Allah sözü dinlemeye iman gerek.

Her kime mesmû' olursa ey Murâdî sözlerüñ

Haq budur şek yok durur kim öğrenür imān u dīn

Murâdî, 1080/5

Ey Murâdî, sözlerini her kim işitirse gerçek bu ki şüphe olmadan dini ve imanı öğrenir.

'Aferin Seyyid Nizamoğlu ne hoş söz söyledin

Kendin idrâk eyleyen insana imândır sözün

Seyyid Nizamoğlu, 141/5

Aferin Seyyid Nizamoğlu, ne güzel söz söyledin. Kendini fark eden insana sözün imandır.

1.1.1.52. İman-Şefkat

Edirneli Nazmî, şefkati olmayanın imanının da olmayacağı dile getirerek iman sahibi kişinin aynı zamanda şefkatli olması gerektiğine dikkat çekmektedir:

⁶⁴ İbrâhim, 14/24. **Kur'an-ı Kerim Meâli**, Haz. Halit Altuntaş ve Muzaffer Şahin, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2011, s. 277.

⁶⁵ İbrâhim, 14/27. **Kur'an-ı Kerim Meâli**, Haz. Halit Altuntaş ve Muzaffer Şahin, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2011, s. 277.

Anun ki şefkati yok îmânı dahı yokdur
Îmânı olmayanda olmaz ne şübhe şefkat

Edirneli Nazmî, G. 1021/6

*Onun ki şefkati yok imanı da yoktur, imanı olmayanda ne şüphe ne de şefkat
olmaz.*

Şu sâhib-i devlet olanlar ki zulm ola işi güci
Bir îmânsızdur anlar kim olurlar dûr şefkatten

Edirneli Nazmî, G. 4702/5

*Şu devlet sahibi olanların(yöneticilerin) işi gücü zulümdür, onlar bir
imansızdır ki şefkatten uzak olurlar.*

1.1.1.53. İman-Şeytan

Şeytan, iman kavramının yer aldığı beyitlerde Müslümanların imanını çalması sebebiyle ele alınmaktadır:

Öliceğ üstümde bulunsun îmâm-ı 'ışık kim
Kurtaran şeytândan îmānum anuñ telkīnidür

Necâtî, G. 167/6

*Ölünce üstümde aşk imamı bulunsun ki şeytandan imanımı kurtaran onun
telkinidir.*

Temennâ eylerem rûz-ı vedâ' ağıyâra yâr olma
Ben öldüm bârî şeytân almasun ey dīnüm îmānum

Hayretî, 374/2

*Öldüğüm gün rakibe yar olmamanı temenni ederim, ben öldüm bari şeytan
dinimi ve imanımı almasın.*

1.1.1.54. İman-Ümit

Usûlî, Yûsuf Sûresi'nden yaptığı iktibasla ancak kafirlerin ümitsiz olacağını, Müslümanların ise inancı gereği Allah'tan ümidini kesmeyen kimseler olduğunu dile getirerek iman kavramını ümit ile ilişkilendirmektedir:

Cân ile *lâ te 'yesû*⁶⁶ya oldu çün *îmānumuz*

Kāfirem lütfuñ deminden olur isem *nā-ümîd*

Usûlî, G. 15/7

Can ile imanımız "Allah'tan ümit kesmeyin" oldu, lütfun zamanından ümitsiz olursam kafirim.

1.1.1.55. İman-Vatan Sevgisi

İman kavramı, ilgili beyitlerde vatan sevgisiyle ilişkilendirilerek ele alınmıştır:

Çıkmazam küyüñden ümmîd-i liķā-yı yār ile

Ehl-i *îmāna* olur *ḥubb-ı vaṭan* çün *pāy-best*

Adlî, G. 11/3

Sevgilinin yüzünün ümidiyle köyünden çıkmam, çünkü vatan sevgisi iman ehlinin ayağına bağlıdır.

Cem işigüñ taleb eyler ki göre gün yüzüñi

Rüşen oldu ki *vaṭan sevgisi* *îmāndan* imiş

Cem Sultan, G. 145/7

Cem gün yüzünü görmek için eşiğini ister, açığa çıktı ki vatan sevgisi imandanmış.

Āsitānuñdan ider cennete da'vet beni şeyḥ

Anı bilmez mi ki *îmāndan* olur *ḥubb-ı vaṭan*

Gülşenî-i Saruhanî, G. 136/2

*Şeyh beni tekkesinden cennete davet eder, onu bilmez mi ki vatan sevgisi imandandır.*⁶⁷

⁶⁶ Yûsuf, 12/87: "Ey oğullarım! Gidin Yûsuf'u ve kardeşini araştırın. Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Çünkü kâfirler topluluğundan başkası Allah'ın rahmetinden ümidini kesmez." **Kur'an-ı Kerim Meâli**, Haz. Halit Altuntaş ve Muzaffer Şahin, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2011, s. 264.

⁶⁷ "Vatan sevgisi imandandır" sözü kaynaklarda vecize olarak geçmektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Yılmaz, **Kültürümüzde Arapça ve Farsça Asıllı Vecizeler Sözlüğü**, Sütun Yayınları, 1. Cilt, İstanbul 2008, s. 308.

Vaþan sevgüsün imândan dimiþdür

Resûl-ı murtaza þekker yimiþdür

İbrâhîm Bey, 2/251

*Vatan sevgisini imandan demiþtir, Hz. Muhammed þeker yemiþtir.*⁶⁸

Yil ki ğurbetde bize yâr diyârından irür

Câna îmân bigidür þubb-ı vaþandur þoþusu

Þeyhî, G. 198/5

Rüzgâr ki gurbette bize sevgilinin diyârından gelir, ey sevgili kokusu iman gibidir, vatan sevgisidir.

Münâsib bendeñe olmaþdur ol cây

Vaþan þubbu hemân îmana benzer

Hayâlî Bey, K. 18/20

Uygun olan o vatana köle olmaktır, vatan sevgisi ancak iman gibidir.

Þurre-i þeb-rengüñüñ alalı göñlüm þoþusun

Bildi ol mesken nedür îmân olan þubbü'l-vaþan

Senî Ali, G. 224/7

Gönlüm siyah kakülünün kokusunu aldığından beri, iman olan vatan sevgisi nedir bildi.

1.1.1.56. İman-Yemin

İman, ilgili beyitlerde yeminle iliþkili olarak ele alınmaktadır. Edirneli Nazmî, iman ehlinin yalan yemine rızasının olmadığından ve yalan yeminin imana zarar vermesinden söz etmektedir:

⁶⁸ Hz. Peygamber'e atfedilen "Vatan sevgisi imandandır" sözü kaynaklardan edindiğimiz bilgiye göre uydurma olarak görünmektedir. Nitekim muhaddisler, hadis olarak zikredilen bu sözün aslının olmadığını söylemektedir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ebü'l-Hasen Nürüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Kârî el-Herevî, *el-Masnû' fi ma'rifeti'l-hadîssi'l-mevzû'*, Mhk. Abdulfettah Ebu Gudde, Müessesetü'r- Risale, Beyrut h. 1398, s. 91.

Yokdur hîç rızâ şübhe mi var

Ehl-i îmâna yalan eymâna

Edirneli Nazmî, K. 9/40

İman ehlinin yalan yeminine hiç rıza yoktur, (bunda) şübhe mi var?

‘Âdet idinme yalan eymânı

Zarar-ı tâm durur îmâna

Edirneli Nazmî, K. 9/41

Yalan yemini adet edinme, imana zararı çok olur.

İlgili beyitlerde ise kişinin sözünün ve yeminin dinine ve imanına benzediğine dikkat çekilmektedir:

Göñlini viridi Hüdâyî bir büt-i tersâya kim

Dîn ü îmânına beñzer ‘ahd ü peymânı daği

Hüdâyî-i Kadîm, G. 226/6

Gönlünü bir kafir puta verdi ki sözü ve yemini bile dinine, imanına benzer.

Hep yalan çıkdı baña itdügüñ eymānuñ senüñ

Vāy eger eymānuña beñzerse îmānuñ senüñ

Muhyî, G. 391/1

Senin bana ettiğin yeminler hep yalan çıktı, eğer senin imanın yeminine benzerse vay sana!

1.1.1.57. İman-Zâhid

Zâhid, “dünya işleriyle meşgul olmayan ve dünya hazlarına karşı kayıtsız kalan kimse”⁶⁹ anlamına gelmektedir. Celilî, sevgilinin kokusunu duyan zâhidin imanını terk etmesinden söz etmektedir:

⁶⁹ Ahmet Talât Onay, “Zâhid”, **Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı**, Haz. Cemal Kurnaz, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2021, s. 393.

Şemmesine vâkıf olan zâhid ĩmân terk ider
Buna küfr olur kim ehl-i 'ışka hâk dĩn eyledi

Celîlî, G. 414/6

(Sevgilinin) kokusunu bilen zâhid imanını terk eder, buna küfür olur ki aşk ehline hak din eyledi.

1.1.1.58. İman-Zenginlik

İman, zenginlikle ilişkili olarak ele alınmaktadır:
Fakrım tamâm olduğı vaķit diñler idüm irşâd sözün
İmân ğınâsın buluban açlarımı toylar idüm

Sarı Müderris Şeyh Sinan, 24/5

İrşad edilen sözü fakirliğimde dinlerdim, iman zenginliğini bulunca açlarımı doyururdum.

1.1.1.59. İman-Zülf

Sevgilinin kafir zülfü, imansız olması ve imana kastetmesi sebebiyle iman ile ilişkili olarak ele alınmaktadır:

Zülf-i kâfir-kîşi sevdâsıyla cân vermeyen
Rüz-ı mahşerde yüzi kara vü bĩ-ĩmân kopar

Adnî, G. 7/6

Sevgilinin kafir saçının sevdasıyla can vermeyen mahşer gününde yüzü kara ve imansız olur.

Zülf-i kâfir-kîş-ile ķasd eyleyen ĩmânuma
Şol bir âfet nâ-müselmân olmasun öldür beni

Bahârî, G. 127/3

Kafir (dinli) saçıyla imanuma kast eyleyen, şu bir gayrimüslim afet olmasın, (işte bu yüzden) beni öldür.

1.1.2. İmanın Benzetilenleri

Bu kısımda iman kavramı, gerçek anlamının dışında benzetilenleriyle kullanılmış ve benzetme unsurları ayrı alt başlıklar altında incelenerek ilgili beyitlerde örneklere yer verilmiştir.

1.1.2.1. İman-Ağaç

İman konusunda orijinal bir benzetme olarak iman ağacı motifini kullanan şairler, bu ağacın bittiği yer olan gönlü de bir bağ veya bahçeye benzetmektedir:

Gönül içindeki îmân naḥlinüñ dilde

Nişânı vü ruḥabı Lâ ilahe ille'llah

Kemâl Ümmî, 4/II/51

Gönüldeki iman ağacının dildeki izi ve meyvesi lâ ilâhe illallah'tır.

Kimüñ ki bitdise îmân ağacı göñlinde

Olur dilinde şemer Lâ ilahe ille'llah

Kemâl Ümmî, 4/IV/81

Kimin gönlünde iman ağacı biterse dilinde lâ ilâhe illallah meyve olur.

Ol kimüñ göñlinde îmân ağacın

Dikse hiç İblîs anı ıparmaya

Kemâl Ümmî, 40/5

O kimin gönlünde iman ağacı dikse iblis onu hiç koparmaz.

Bitürdün Eymen-i dilde dıraht-ı îmânı

Ki göre Mûsî-i cân 'ışk odından anda şihâb

Hamdullah Hamdî, 8/10

Gönül dağında iman ağacı bitirdin ki can Musa'sı onda aşk ateşinden yıldız görsün.

Hemîşe fâ'iz olup cūybār-ı şemşîrûñ
Anuñla ħurrem ola şāĥ-ı devĥa-i ĩmān

Nev'î, K. 38/40

Kılıcının suyu tamamen başarılı olup onunla imanın ulu ağacının sultanı başarılı olsun.

1.1.2.2. İman-Ak

Kemâl Paşazâde, iman ile ak arasında benzerlik kurmaktadır:

Zâhid ne bilür aşlını ĩmānile küfrün
Aĥdan ĥarayı farĥ idemez dīde-i a'mā

Kemâl Paşazâde, 30/7

Zâhid imanla küfrün aslını ne bilir, göremeyen akla karayı ayırt edemez.

1.1.2.3. İman-Aşk

İlgili beyitlerde âşıklar, imanı aşk ile bir görmektedir:

Dilde mihrüñ cān vērüp şaĥladuĥum ey meh bu kim
Mü'minüñ ĥalbinde cāndan sevgili ĩmānidur

Âĥî, 23/2

Ey sevgili! Gönülde muhabbeti için can vermeye razı olduĥum, canımı sakladığım budur ki, müminin kalbinde candan sevgili imanıdır.

'Amel-i kül nice idinmeyin 'aşkuñı ben

Cüz'üdüdür ey yüzi muşĥaf benüm ĩmānumdan

Şevkî, G. 113/3

Onun aşkını ben nasıl tamamen amel etmeyeyim, mushaf yüzü benim imanımdan parçadır.

Seni sevmekdürür işüm senden ğayrı yok teşvîşüm
‘İşkuñla hoşdurur başum ‘işkuñdur dīnüm ĩmānum

Abdürrahim Tırsî, 99/5

İşim seni sevmektir, senden başka zihnimi meşgul eden yok, başım aşkınla hoştur, dinim imanım aşkındır.

1.1.2.4. İman-Ay

Sarı Müderris Şeyh Sinan, ilgili beyitlerde imanı dolunay ve hilale benzetmektedir:

Elḥamdülillāh dā’imā besler bizüm ĩmānumuz
Şol genc hilāl besler gibi bedir olmuş ĩmānumuz

Sarı Müderris Şeyh Sinan, 141/1

Elhamdülillah daima bizim imanımızı besler, şu genç hilal gibi beslediği imanımız dolunay olmuş.

Ol kórkıudan maḥv oluban ĩmān hilāl olmuş-durur
İki cihānuñ şemsisin nūruñdan irür mededī

Sarı Müderris Şeyh Sinan, 162/4

O korkudan mahvolduğu için iman hilal olmuştur, iki cihanın güneşinin yardımı onun nurundan erişir.

1.1.2.5. İman-Bina

İman, ilgili beyitlerde binaya benzetilmektedir:

Bināsıdur bilüñ ĩmān u i’tikaduñ hem
Esās-ı dīn-i Ḥuda Lâ ilahe ille’llah

Kemâl Ümmî, 4/I/16

Lâ ilâhe illallah sözüünü hem iman ve itikadın binası hem de Allah’ın dininin esası bilin.

Muhkem eyler binâ-yı îmânı

Mermer-i lâ ilâhe illallâh

Ravzî, K. 2/34

İman binasını lâ ilâhe illallah mermeri sağlamlştırır.

1.1.2.6. İman-Canan

Fethi Hüdâyî, can ile küfrü eşleştirirken imanı da sevgiliyle benzetmektedir:

Niderem cānı cānānum gerekdür

Gerekmez küfr imānum gerekdür

Fethi Hüdâyî, 483/1

Canı ne yapayım bana sevgilim gerektir, küfür gerekmez bana imanım gerektir.

1.1.2.7. İman-Cevher

Pirkâl, ilgili beyitlerde imanı cevhere benzetmektedir:

‘Aşk-ı pâki bulduñsa yokdurur zâhid zevâl

Ma‘den-i küfrü nidersiz yâhūd îmān cevherin

Pirkâl, G. 166/6

Temiz aşkı bulduysan zâhid zeval yoktur, küfür madenini veya iman cevherini ne yapacaksın?

Ey gönül ger bulduñ ise nūr-ı îmān cevherin

Ten gözünden sile kuhl-i Şifâhân cevherin

Pirkâl, G. 169/1

Ey gönül, eğer iman nurunun cevherini bulduysan ten gözünden İsfahan sürmesi cevherini silsin.

1.1.2.8. İman-Dost

Bâkî, ilgili beyitte “imanumsın”ın karşılığı olarak “dostumsun” demektedir:⁷⁰

⁷⁰ Furkan Öztürk, *Bâkî Dîvânı Sözlüğü (Bağlamli ve İşlevsel Sözlük)*, DBY Yayınları, İstanbul 2016, s. 625-626.

Niçün ol yâre raķībā didüñ ĩmānumsın
Göreyin ayrılāsın son demi ĩmānuñdan

Bâkî, G. 389/3

Ey rakip, o sevgiliye neden dostumsun dedin, göreyim (ömrünün) sonunda imanından ayrıl.

Kefeli Mustafa Müdâmî ise imanı dost olarak görmektedir:

İlāhî baķma yüzüm ķarasına
Sen it ĩmān ü Ķur'ānı baña yār

Kefeli Mustafa Müdâmî, K. 3/13

Allah'ım yüzümün karasına bakma, sen iman ve Kur'an'ı bana yar et.

1.1.2.9. İman-Emanet

Ravzî, din ile birlikte imanı şeytandan korunması gereken bir emanet olarak görmektedir:

Emîn eyle anı telbîs-i iblîsüñ belâsından
Yanuñda dîn ü ĩmān adlu bir iki emānet var

Ravzî, K. 3/6

Onu şeytanın oyunundaki beladan emin eyle, yanında din ve iman adlı bir iki emanet var.

1.1.2.10. İman-Ev

Nev'î, imanı bir ev olarak düşünmektedir:

ĩmān evini bunlar idi muķkem eyleyen
Bunlara her ki ķasdı yamandur yaman ola

Nev'î, M. 4/29

İman evini sağlamlaştıran bunlardı. Bunlara her kimin kastı kötü olursa yaman olsun.

1.1.2.11. İman-Gülşen

Kemâl Paşazâde, imanı bir gül bahçesi olarak düşünmekte ve onu taze tutması için Cenâb-ı Allah'a niyazda bulunmaktadır:

Tāze tutmağa İlāhī gülşen-i ĩmānumı
İsterem senden nesīm-i luṭfuñı āḫir nefes

Kemâl Paşazāde, 1/16

Allah'ım, imanımın gül bahçesini taze tutmak için lütuf rüzgarını senden son nefeste isterim.

1.1.2.12. İman-Güneş

Hakîkî, imanı bir güneşe benzetmektedir:
‘Işıkla eydegör dil ü cāndan
Şu ‘le al āfitāb-ı ĩmāndan
Bekleye tā ki şerr-i şeytāndan
Heybet-i lā ilāhe illallah

Hakîkî, 1/4

Gönülden ve candan aşkla yap, iman güneşinden ateş al, şeytanın şerrinden ta ki bekle, la ilahe illallah heybeti.

1.1.2.13. İman-Hil’at

Hil’at; “eskiden padişah veya vezirler tarafından takdir edilen kişilere giydirilen süslü elbise, kaftan”⁷¹ anlamına gelmektedir. İlgili beyitlerde iman, bir kaftan olarak düşünölmektedir:

Güneş bigi eger olursa ten bürehne ne ‘ayb
Çü nürıla bizeye cānı hil’at-ı ĩmān

Ahmedî, 64/31

Ten, güneş gibi çıplak olursa eğer ne ayıp çünkü iman kaftanı canı nurla bezer.

‘Ākilān giydi hil’at-ı ĩmān
Cāhilān kıldı küfrile üryān

Gülşenî-i Saruhanî, Mes. 1/112

Akıllılar iman hilatini giydi, cahiller küfürle çıplak kaldı.

⁷¹ İlhan Ayverdi, “Hil’at”, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2010, s. 508.

Şeytān göñlüne bırağur ki saña dünyā sevdürür

İmān hil'atin aldurur ki egniñden ğāfil olma

Abdürrahim Tirsî, 1/4

Şeytan, gönlüne dünyayı sevmeyi bırakır, iman hilatini sırtından aldırır ki gafil olma.

1.1.2.14. İman-İhsan/Hediye

Sarı Müderris Şeyh Sinan, imanı Allah tarafından bahşedilen bir hediye olarak görmektedir:

Ne bahtılı şol kimse kim buldı 'aṭā imānını

Gördi yaqın gözi ile hem Rabbinüñ bürhānını

Sarı Müderris Şeyh Sinan, 111/1

Şu kimse ne bahtlı ki hediye olan imanını buldu, hem yakından Rabbinin burhanını gördü.

İmān 'aṭāyī olıcağ kimse aña toymaz imiş

Anı tadan hiç şek değil cān acısın tuymaz imiş

Sarı Müderris Şeyh Sinan, 116/1

İman hediye olunca kimse ona doymazmış, onu tadan hiç şüphesiz can acısını duymazmış.

1.1.2.15. İman-İnci

Kefeli Mustafa Müdāmî'ye göre iman, Allah'a yaklaşmayı sağlayan bir incidir:

Nedür dürdür didüğüm dürr-i imān

Bulur insān anuñla qurb-ı raḥmān

Kefeli Mustafa Müdāmî, Mes. 761

İman incisi dediğim nasıl bir incidir, insan onunla (rahman olan) Allah'a yaklaşır.

1.1.2.16. İman-İplik

Kelāmî'ye göre, sevgilinin kıl gibi olan saçının karşısında iman bir ipliğe benzemektedir:

Dām-ı zülfüñde Kelâmî ol cefâ-cü kâfirüñ

Aşılıdır bir kıl ile rişte-i ĩmānımız

Kelâmî, G. 107/7

Ey Kelâmî! O cefa çektiren kafir sevgilinin saçının tuzağında bir kılla iman ipliğimiz asılıdır.

1.1.2.17. ĩman-Kanat

Sarı Müderris Şeyh Sinan, imanı bir kanada benzetmiş ve onu bulmayanın cehennem kuyusuna düşeceğini, bulanın ise cennette uçacağını dile getirmiştir:

ĩmān kanadın bulmayan siccīn kuyusuna düşer

ĩmān kanadını bulan uçmak kazāsında uçar

Sarı Müderris Şeyh Sinan, 85/6

ĩman kanadını bulmayan cehennem kuyusuna düşer, iman kanadını bulan cennet kazasında uçar.

1.1.2.18. ĩman-Maya

Caferî, imanı bir maya olarak düşünmektedir:

Miyân-beste-i Aḥmed ü mu'allime'l-esmâ

Mu'în-i memleket-i dîn ü mâye-i ĩmân

Caferî, 22/6

Din memleketinin yardımcısı ve imanın mayası isimleri öğreten (Allah) ve daima hazır Hz. Muhammed'dir.

1.1.2.19. ĩman-Mühür

Karamanlı Nizâmî, iman ile mühür arasında bir benzetme ilişkisi kurmaktadır:

İşkuñı cānumda cānâ şaklaram cānum gibi

Mihrüñi mühr itmişem sīnemde ĩmānum gibi

Karamanlı Nizâmî, G. 110/1

Ey sevgili, aşkını canımda canım gibi saklarım. Sevgini sinemde imanım gibi mühür etmişim.

1.1.2.20. İman-Mülk

İman, ilgili beyitlerde bir mülk olarak tasavvur edilmektedir:

Bu hüsn ile seni ey meh ne yaratmış teālallāh

Meleksin mülkini geldüñ müşerref itdüñ imānuñ

Necâtî, K. 13/10

Ey ay yüzlü (sevgili)! Allah bu güzellik ile seni ne güzel yaratmış. Meleksin, imanın mülkünü geldin, şereflendirdin.

Yaşarsın sen eğer bin yıl hemân bir güncedir sen bil

Hevâ-yı enfüs terk eyle Kur'an-ı din imân-ı mülkü

Seyyid Nizamoğlu, 275/3

Yaşarsan sen eğer bin yıl sen daima bir gün bil, nefsin heveslerini terk et, iman mülkünü ve Kur'an'ın dinini bil.

İy hayâ aşhâbınuñ serdârı 'Oşmân Hâzreti

Zât-ı pāküñ şehriyâr-ı mülk-i imân hâzreti

Ubeydî, G. 304/1

Ey edep sahabelerinin öncüsü Hz. Osman, temiz zatın iman mülkünün yüce padişahıdır).

1.1.2.21. İman-Pilav

Ravzî, sofradaki pilavı Ayasofya kubbesine benzetmekte ve onu dini imanı olarak görmektedir:

Ayasofya kubbesi sandum görüp nâ-geh seni

Yüregüm kopdı hemân ey dînüm imânum pilav

Ravzî, K. 11/14

Seni ansızın görüp Ayasofya kubbesi sandım, birden yüreğim yerinden oynadı dinim, imanım pilav.

1.1.2.22. İman-Rehber

Ahmedî, imanı din ile birlikte rehber olarak görmektedir:

Şol selāmı ki irmiye ihlāşına hergiz riyā
Şol selāmı ki ola reh-ber dīn-ile īmāñ aña

Ahmedî, 6/15

Şu selamı ki ihlasına asla riya erişmesin, şu selamı ki din ile iman ona rehber olsun.

1.1.2.23. İman-Saray

Kemâl Ümmî, imanı bir saray olarak düşünmektedir:

Îmân u din sarayını ma ‘mûr kıldı ol
Yapmadı bu harâb ev içinde ‘imâreti

Kemâl Ümmî, 23/38

İman ve din sarayını o mamur kıldı, bu harap ev içinde imareti yapmadı.

1.1.2.24. İman-Sermaye

İman, ilgili beyitlerde ahiret hayatı için bu dünyada yapılan bir sermaye olarak görülmektedir:

Ey fahr-ı cihân ed ‘ıye-i nām-ı şerîfüñ
Sermāye-i īmāna bugün hırz-ı yamāndur

Şevkî, K. 6/45

Ey âlemin övüncü, şerefli ismine yapılan dualar iman sermayesine bugün kötülüklerden korumadır.

Gâfil yürüme bunda ticâret idegeldüñ

Bâzâr-ı fenâda saña sermâyedür îmân

Ramazan Behiştî, K. 3/25

Bu kadar ticaret yaptın, gafil yürüme. Fena pazarında (dünyada) iman sana sermayedir.

1.1.2.25. İman-Şişe

Üsküplü İshak Çelebi, gönülde yer alan bir iman şişesinden bahsetmektedir:

Kalursa şöyle şîşe-i îmānumuz dürüst
Olmaya seng-i hādîşeden inkisārımız

Üsküplü İshak Çelebi, G. 96/5

Şöyle gönlümüzdeki iman şişemiz dürüst kalırsa macera taşından kırılmamız olmasın.

1.1.2.26. İman-Yanak

Sevgilinin güzellik unsurlarından biri olan yanak, temizliği ve parlaklığı sebebiyle ilgili beyitlerde iman ile benzerlik kurularak ele alınmaktadır:⁷²

Küfr-i zülfüñi yañāguñdan götür
Rüşen olsun şu 'le-yi îmānumuz

Ali Çelebi, G. 97/4

Kafir saçını yanağından götür, imanımızın ateşi parlak olsun.

Ğavğā bırağdı küfr ile îmān arasına
Zülf ü 'izār içinde ıpaldan şehā ıpauñ

Necâtî, G. 283/5

Ey sevgili hattın, saçın ve yanağın içinde koptuğundan beri iman ile küfür arasına kaoga bıraktı.

Baş urup zülfi ki her dem ruğ-ı cānāne gelür
Şanki kāfir götürüp barmağın îmāne gelür

Şevkî, G. 28/1

Saçı, baş koyup sevgilinin yanağına gelir, sanki kafir parmağını götürüp imana gelir.

⁷² Konuyla ilgili detaylı açıklama için bkz. Mehmed Çavuşoğlu, **Necâti Bey Dîvânı'nın Tahlili**, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1971, s. 148.

‘Ărızuñ envârını ‘aşıklarından dŭr  dŭp
Veh ki İsl m ehlini hey d nsŭz  m nsuz  oduñ

Amr , G. 56/4

Yanağının nurunu  şıklarından uzak tutup, eyvah ki İsl m ehlini dinsiz ve imansız bıraktın.

Kŭfr ũ  m n z hid  bir yerde olmaz dir isen
Zŭlf-i ‘anber-b r ile gel ‘arız-ı dild r  g r

Dukakinz de Ahmed Bey, G. 97/4

Ey z hid, kŭfŭr ve iman bir yerde olmaz dersen anber kokulu sa la sevgilinin yanağını gel de g r.

C n  lebŭne di  bileyen c na kasd ider
Ruhs runa el uzadan  m na kasd ider

Edirneli Nazm , G. 2400/1

Ey sevgili, dudağına di  bileyen cana kasteder; yanağına el uzatan imana kasteder.

‘Ărızuñ env rını ‘aşıklarından d r idŭp
Bunca İsl m ehlini d nsŭz ũ  m nsuz koduñ

Emr , G. 269/4

Yanağının nurunu  şıklarından uzak tutup, bunca İsl m ehlini dinsiz ve imansız bıraktın.

 a tuñ örter  addŭni ağy ardan kim Őoñ nefes
Ey melek K r’ n ider Őey andan im nı  ıfz

Seh  Bey, G. 116/3

Yanağını son nefeste rakipten hattın örter; ey melek, imanı Şeytandan K r’ n korur.

Mihr-i ruhsârûñıla kûyuñı terk eylemezim
Çünkü îmandan olurmuş şañemâ Cennet vatan
Vechî, 141/3

*Yanağının parıltısıyla senin mahallenini terk etmem, ey put çünkü cennet vatan
imandan olurmuş.*

1.1.2.27. İman-Yol

Ahmedî, imanı bir yol olarak düşünmektedir:
Dil ü cân virdüm ü îmân yoluña
Dağı bārî nicesi ola tefrîd

Ahmedî, 211/5

İman yoluna gönlümü ve canımı verdim, bari çoğu Allah'a ulaşsın.

1.1.2.28. İman-Yoldaş

Klasik Türk edebiyatı şairleri, imanı bir yoldaş olarak görmüş ve bu niyetle
Allah'a duada bulunmuşlardır:

Giç bu dünyâ köprisinden kaçça gör dostdan yaña
Yoldaşuñ islâm u îmân tevbe vü Qur'ân'iken

Kemâl Ümmî, 109/24

*Bu dünya köprüsünden geç, yoldaşın İslâm ve iman, tevbe ve Kur'ân iken
dosttan yana kaç.*

Çıkıcağ yazıklı tenden cânımız
Hem-reh itmeklik için îmânımız

Mihrî Hâtun, Tz. 417

İmanımızın yoldaşlık etmesi için günahlı canımız tenden çıkacak.

Benüm derdüme derman eyle yâ Rab
Refiküm her dem îmân eyle yâ Rab

Nihânî, G. 8/1

Benim derdime derman eyle ya Rab! Yol arkadaşımı daima iman eyle ya Rab!

Semen-zâr oldu sebzüñ Zâtî'yâ bûy-ı fenâ virdi
Ümîdüm bu durur Hağdan ki yoldaş ide ĩmānı

Zâtî, G. 1797/7

Ey Zâtî! Yeşilliğinin yasemin bahçesi oldu geçici koku verdi, Allah'tan ümidim imanı yoldaş etmesidir.

1.1.2.29. İman-Yüz

Tasavvufta saç; çokluğu ve koyu, siyah rengi sebebiyle kesret, yüz ise Allah'ın tecelli ettiği yer olması sebebiyle vahdet olarak nitelendirilmektedir. Bu doğrultuda aşağıdaki beyitlerde şairlerin, yüzü iman olarak ele aldıkları görülmektedir:⁷³

Barmağını götürdi imām-ı Mecûsî-ken
İmāne geldi yüzüñi gördi meger çerāğ

Karamanlı Nizamî, G. 54/4

Mecûsî imamıyken parmağını götürdü, meyhaneci çırağı meğer yüzünü gördüğü için imana geldi.

Sıdk ile nûr-ı cemâlün göreyin vir salavât

Salavât ile gelür Enverî ĩmâna safâ

Enverî, G. 10/5

Salavat çek doğrulukla yüzünün nurunu göreyim, Enveri imana safâ salavatla gelir.

Çü 'ayn-ı rahmet ile bir nazâr kıla görene

Sevād-ı ma'siyet ĩmān yüzinde nokta-i hāl

Üsküplü İshak Çelebi, M. 1/IV/7

Rahmet bakışıyla bakıp görene, günahın karalığı iman yüzünde benin siyah noktasıdır.

⁷³ Mehtap Erdoğan, *Güzellik Unsurlarıyla Divan Şiirinde Sevgili*, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2013, s. 200.

Ḳankı kâfir kim yüzün göre gelür ĩmāna ol
Hem şalāt ehli olur ḳaşın gören ehl-i şalīb

Gelibolulu Sürûrî, G. 34/6

Kafir ki yüzünü gördüğünde imana gelir, ḳaşını gören Hristiyanlar namaz ehli olur.

‘Âşıkam rûz-ı ezelden yârimüñ dîdârına
Anuñ içün rûz şebde kâmil ĩmân isterem

Kâdı, G. 178/4

Ezelden beri yârimin yüzüne aşığım, onun için gece gündüz kamil iman isterim.

Aç niḳābuñı cemālũnden idüp ‘arz-ı cemāl
Nice biñ kâfiri ḥānum yine imāna getir

Murâdî, 438/2

Yüzünden örtünü aç, cemalini göster. Nice bin kafiri yine imana getir.

1.1.2.30. ĩman-Zũlf/Saç

Sevgilinin güzellik unsurlarından biri olan zũlf/saç, ilgili beyitlerde iman ile benzerlik ilişki içerisinde ele alınmaktadır:

Zâhidā bî-dīn dime ‘uşşāḳa zirā anlara
Küfr-i zũlf-i yâr her-dem görünür ĩmân gibi

Cem Sultan, G. 309/3

Ey zâhid! Âşıklara dinsiz deme çünkü onlara sevgilinin saçının karanlığı (küfrü) daima iman gibi görünür.

Ey büt-i Çîn ger saña tapsa Mesîhî tañ degül
Kim yüzüñle zũfüñ anuñ dīnidür ĩmânıdır

Mesîhî, G. 52/7

Ey Çin güzeli! Mesîhî sana tapsa ayıp değil ki yüzün ve saçın onun dinidir, imanıdır.

Şaklaram dilde hayāl-i zülfüñ imānum gibi
‘Işka uyan tañ mıdur koynında götürse şalīb

Necâtî, G. 23/3

Gönülde saçının hayalini imanım gibi saklarım. Aşka uyan gönliinde haç götürse ayıp mıdır?

Ṭurre-i şeb-rengüñüñ alalı gönüm қоhusın
Bildi ol mesken nedür imān olan hubbü’l-vaṭan

Senî Ali, G. 224/7

Gönüm siyah kakülünüñ kokusunu aldığından beri, iman olan vatan sevgisi nedir bildi.

Ey zülf-i kāfir-kīşi dil iklīmini tārāc iden
‘Işk ehlinüñ imānısın imāna şıḥhat yaraşur

Tâcî-Zâde Ca’fer Çelebi, G. 41/9

Gönül iklimini yağmalayan ey kafir dinli sevgilinin saç, aşk ehlinin imansın, imana sağlık yakışır.

Çözüb zülfin yüzine ol şeker-leb
Didi kim küfrsüz imān yaraşmaz

Ahmed Paşa, G. 113/5

O şeker dudaklı, yüzüne saçını çözüp küfrsüz iman olmaz dedi.

İy türk-i hıṭā gamzeñ oқи cānı şımışdur
Zülfüñ girihi küfr ile imānı şımışdur

Ahmed-i Dâ’î, G. 151/1

Ey Hıtalı Türk, bakışının oku canı, saçının düğümü küfür ile imanı yaralamıştır.

Çün şabā gül yüzüne reyhān saçuñı tağıdur
'Aqlumı hayrān ider iy küfr ü imānum meded

Ahmedî, 208/4

Saba rüzgarı gül yüzüne reyhan saçını dağıtır aklımı hayran olduğu için küfrüm ve imanım meded eder.

Şaçuñ küfrinde cānum kalmış-iken
Yüzüñ nūrın bulup imāna irdi

Cem Sultan, G. 348/4

Saçının siyahında canım kalmışken yüzünün nurunu bulup imana erdi.

Men' eylemiş habīb yüzün Şeyhî'den rakīb
Şeytān eger degül niçün imāna kaşd ider

Şeyhî, G. 31/7

Rakip sevgilinin yüzünü Şeyh'den yasaklamış, eğer şeytan değilse neden imana kasteder?

Muhammed nûrı berk urur yüzinde gün gibi anun
O vech-ile bugün mihr ehlinün imānıdur Ahmed

Edirneli Nazmî, G. 1247/2

Muhammed nuru onun yüzünde gün gibi parlar, o sebeple bugün muhabbet ehlinin imanıdır.

Gösterme rakīb-i seg-i bî-dîne cemâlün
Olmaz çü müselmân aña 'arz eyleme imân

Vasfî, G. 64/5

Dinsiz, köpek rakibe yüzünü gösterme; ona imanını gösterme çünkü Müslüman olmaz.

Hatt-ı dil-berden budur 'âşıkların râz itdüğü
İstemez toz konduğun mü' minler îmân üstüne

Lâmi'î Çelebi, G. 443/3

Sevgilinin hattından âşıkların sırrı budur, müminler imanun üstüne toz konmasını istemez.

Nola göstersem nigâruñ yüzini ağıyâra ben
Kâfire mü' min olan lâzımdur îmân ede 'arz

Me'âlî, 284/4

Sevgilinin yüzünü rakibe göstersem ne olur; kâfire, müminin imanını göstermesi lazımdır.

1.1.3. İkilemeler, Kalıp Söz ve İfadeler

İman kavramı, ilgili beyitlerde ikilemeler, kalıp söz ve ifadeler hâlinde ele alınmış ve örneklere yer verilmiştir.

1.1.3.1. Dinden imandan çık(ar)mak

İmandan ayrılmak, kafir olmak anlamına gelmektedir. İlgili beyitlerde ağırlıklı olarak sevgiliyle ilişkili şekilde ele alınmaktadır:

Kişiyi dînden îmândan çıkarur hey müselmanlar
Kul oğlu hânekahlarda fireng oğlu kelîsâda

Helâkî, G. 126/3

Ey Müslümanlar! Kuloğlu kişiyi tekkede, Firenkoğlu kilisede dinden, imandan çıkarır.

Yâri agyâruñ söziyle ben nice terk eyleyem
Kişi kim şeytâna uysa dînden îmândan çıkar

Revânî, G. 94/5

Yâri rakibin sözüyle nasıl terk edeyim, kişi ki şeytana uysa dinden, imandan çıkar.

Küfr-i zülfine gönül bağlandı yârüñ âh kim

‘Âkıbet anı çıkarur dînden îmândan

Ravzî, G. 463/3

Yarın saçının siyahına gönül bağlandı ah ki; sonunda onu dinden, imandan çıkarır.

1.1.3.2. Canı imanla göndermek

Kemâl Ümmî, canını imanla göndermesi için Cenâb-ı Allah’a dua etmektedir:

Şol dem ki göç eyler bu cân îmânıla gönder revân

Yâ Ferd ü Rabb el-amân estağfiru’llahe’l-‘azîm

Kemâl Ümmî, 11/20

Şu zamanda bu canı imanla hemen gönder; ey bir olan Rabbim, el-aman estağfiru’llahe’l-‘azim.

1.1.3.3. Dîn ü îmân

Din ve iman, ikileme hâlinde ilgili beyitlerde birlikte zikredilmektedir:

‘Âşıkuñ o ma ‘şûka gör ki genci odur

‘Âbidle zâhid o dîn ü imân gözedür

Fethi Hüdâyî, 1046/2

Aşığın o sevgiliye gör ki hazinesi odur, abidle zâhid o din ve imanı gözetir.

Ṭāvūs-ı Cinānumsın bir taze civānumsın

Hem sînede cānumsın hem dînüm ü îmānum

Cinânî, G. 147/8

Cennetteki tavus kuşumsun, genç sevgilimsin. Hem gönlümde canım hem dinim ve imanımsın.

Emîn eyle anı telbîs-i iblîsüñ belâsından

Yanuñda dîn ü îmân adlu bir iki emânet var

Ravzî, K. 3/6

Onu şeytanın oyunundaki beladan emin eyle, yanında din ve iman adlı bir iki emanet var.

1.1.3.4. Dini imanı gibi sevmek

Bir sevgi ifadesi olarak ilgili beyitlerde yer almaktadır:

D̄ini ĩmānu gibi sen Őanemi sevdi ise

Kāfir olmadı ya ādem a müsũlmān olası

Ŭskũplũ ĩshak Çelebi, G. 286/3

Sen putu (put gibi gũzel sevgiliyi) dini ve imanı gibi sevdiyse insan kafir olmadı ya, a Mũslũman olası!

Őuluyum bir pādiŐāhuñ sevdim anı cān gibi

Cānla sevdim ben anı d̄in ũ hem ĩmān gibi

Pirkāl, G. 207/1

Bir padişahın kuluyum onu can gibi sevdim, ben onu din ve de iman gibi canla sevdim.

N'ola ben d̄inũm ĩmānum gibi sevsem seni her dem

Serāser ey yũzi muşhaf baŐuña and iÇer ālem

Taşlıcalı Yahya, G. 289/1

Ben seni her zaman dinim imanım gibi sevsem nolur? Ey mushaf yũzlũ baştanbaşa ālem baŐına ant iÇer.

1.1.3.5. D̄inũm ĩmānum

AŐaŐıdaki beyitlerde “d̄inũm ĩmānum” kalıp bir ifade olarak, aşışın dilinden sevgiliye karşı bir sevgi ifadesi olarak kullanılmıştır. Sevgiliyle ilgili olarak aşık tarafından bu sŕyleyiŐin pek Çok beyitte kullanan yaygın bir ifade olduğu gŕrũlmektedir:

D̄inũm ĩmānum d̄esem ben saña men' eyler raŐıb

D̄in iŐũn lābũd ēder kāfir mũselmān ile baŐŐ

Amrĭ, G. 8/3

Ben sana dinim, imanım desem rakip (konuŐmamızı) yasaklar; din işin elbette kafir ile Mũslũman konuŐur.

Ka'be-i kûyuñ terk idersem kıbleden dönsin yüzüm
kâfirüm ger sevmez isem dīnüm ĩmānum seni

Câmî, G. 218/2

Ka'be'ye benzeyen mahallenı terk edersen yüzüm kıbleden dönsün, eğer seni sevmessem dinim, imanım kafirim.

Meded bir nā-Müselmāna giriftār oldı cānānum
Müselmānlar benüm kâfirde n'eyler dīnüm ĩmānum

Gelibolulu Mustafa Âlî, G. 941/1

Sevgilim bir gayrimüslime müptela oldu, yardım edin; Müslümanlar benim dinim, imanım olan (sevgili) kafirde (onun yanında) ne yapar?

1.1.3.6. Dünyadan imanla gitmek/göndermek

İman üzere, kelime-i şehadet getirerek can vermek her Müslümanın arzusudur. Klasik Türk edebiyatı şairleri de dünyadan iman ile gitmek/gönderilmek için Allah'a niyazda bulunmuşlardır:

Bizi dünyeden gönder ĩmān-ıla

Bize yoldaş it anı Kur'ân-ıla

Edirneli Nazmî, K. 8/54

Bizi dünyadan imanla, Kur'ân'la gönder; bize onu yoldaş et.

Benden gidicek cān ğam-ı cānān ile gitsün

Āmīn deyen dünyeden ĩmān ile gitsün

Üsküplü İshak Çelebi, G. 206/1

Benden gidecek can, sevgilinin gamıyla gitsin; amin diyen mümin dünyadan imanla gitsin.

Cānum al yā Rab benüm mihr-i ruḥ-i cānān ile

‘Ākıbet gönder bu dünyadan beni ĩmān ile

Zâtî, G. 1471/1

Ya Rab! Sevgilinin yanağının muhabbetiyle benim canımı al; neticede bu dünyadan beni imanla gönder.

1.1.3.7. Dünyaya imanla gelmek

Bahârî, sevgilinin hattının mutluluğuyla gelmeyi dünyaya imanla gelmek olarak ifade etmektedir:

Her dil şafâ-yı haṭ-ı cānān-ile geldi
Dünyāya ol ĩmān-ile Ḳur'ān-ile geldi

Bahârî, G. 128/1

Her gönül sevgilinin hattının mutluluğuyla geldi, dünyaya o imanla ve Kur'ân'la geldi.

1.1.3.8. Göğsünde iman olmak

Göğüs, imanın bulunduğu yer olarak ele alınmış ve göğsünde iman olmayan kişinin merhametsiz olduğu ifade edilmiştir:

Hâlîme yanmaz dili 'aşkuñla sūzān olmayan
Kimseye rahm eylemez göğsünde ĩmān olmayan

Hüdâyî-i Kadîm, G. 174/1

Gönlü aşkınla yanmayan hâlîme yanmaz, göğsünde iman olmayan kimseye merhamet etmez.

1.1.3.9. Herkesin imanı bir olmaz

Manastırlı Celâl Bey, sevgilinin saçını ve yanağını iman olarak düşünmekte ve âşıklardan kimisinin saça kimisinin yanağa bağlanması sebebiyle herkesin imanının bir olmayacağını dile getirmektedir:

Kimi zülfine kimi ḥaddine olmuş mu 'tekid
İttifākîdür ki olmaz herkesüñ ĩmānı bir

Manastırlı Celâl Bey, G. 170/5

Kimi saçına kimi yanağına bağlanmış, bilinir ki herkesin imanı bir olmaz.

1.1.3.10. İman alıp gitmek

Şevkî, sevgiliyi gönlüne basanın sanki göğsüne iman alıp gittiğinden söz etmektedir:

Her kim ki s̄inesine seni başdı c̄an gibi

Bilgil sen anı s̄inene ĩm̄an alur gider

şevk̄i, G. 24/2

Her kim seni göğsüne can gibi basarsa, sen onu bil ki göğsüne iman alır gider.

1.1.3.11. ĩman almak

İlgili beyitlerde rakibin sevgiliyi âşığın elinden alması, iman almak olarak dile getirilmiştir:

Öldürüp ben ĥastenüñ ağıyār c̄an̄anın alur

Ĥaķ budur şeyt̄anlığ eyler t̄urmaz ĩm̄anın alur

Ahd̄i-i Bağd̄ad̄i, G. 73/1

Rakip, beni öldürüp ben hastanın sevgilisini alır, doğrusu budur ki şeytanlık yapar, durmaz imanı alır.

Ĥomadın řeyt̄anlıđı gitdüñ sen ey bed-ĥū rak̄ib

Yarı benden ayırup ĩm̄anum almak yol mudur

Hayret̄i, 178/2

Ey kötü huylu rakip, şeytanlığı bırakmadan gittin. Sevgiliyi benden ayırıp imanımı almak doğru mudur?

Söyleşürken yār ile n̄a-geh çıkagelse rak̄ib

Ḡuyiyâ ĩm̄anum almak kasdına şeyt̄an gelür

Ravz̄i, G. 306/3

Sevgiliyle söyleşirken birden rakip çıkagelse, güya imanımı almaya şeytan gelir.

1.1.3.12. ĩman arz etmek

Sevgilinin yanağının ve yüzünün görülmesi, ilgili beyitlerde “iman arz etmek” olarak ifade edilmektedir:

Şubh-ı mahşerde ruhuñ mihrine î mân ‘ arz ider
Cân virürken şâm-ı zülfüñ gibi zünnâr isteyen

Lâmi’i Çelebi, G. 359/2

Siyah saçın gibi ip isteyen mahşer sabahı yanağının güzelliğine imanını gösterir.

Küffâra gerek müslim olan ‘ arz ede î mân
Göstermeye ağıyâra yüzün yâr sebep ne

Me’âlî, 72/6

Müslüman, kafire lazım olan imanı arz etsin, sevgilinin rakibe yüzünü göstermemesinin sebebi ne?

Ruğları zülfine her dem turmuş î mân ‘ arz ider
Kesdürüp zünnârını tarz-ı müselmân ‘ arz ider

Muhibbî, 432/1

Yanakları, saçına her zaman imanını arz eder, saçlarını kestirip Müslüman tarzını arz eder.

1.1.3.13. İman arzulamak/arzu etmek

İman istemek anlamında kullanılmaktadır:

Meyl iderse kıra zülfüñ ‘ aceb şol aq yüze
Vaqt olur kim kâfir-i bed-kişi î mân ârzular

Ali Çelebi, G. 18/5

Siyah saçlarının şu beyaz yüzüne meyletmesine şaşırılmamak gerek, dinsiz kafir öyle vakit gelir ki imamını ister.

Bir gönülde hubb-ı dünyâ olsa Seyyid Seyfi bil
İtmesün ol kimse hergiz din u î mân arzûsun

Seyyid Nizamoğlu, 173/7

Seyyid Seyfi, bir gönülde dünya sevgisi olsa bil; o kimse asla din ve iman istemez.

1.1.3.14. İman bağıslamak

Sevgilinin yüzünün iman ile ilişki içerisinde ele alındığı beyitlerde, sevgilinin yüzünün aşığı ve rakibe iman bağısladığı dile getirilmektedir:

Yüzi ĩmān bağıslar ehl-i küfre
Gözi islām içinde rāh-zendür

Ahmed Paşa, G. 97/2

Yüzü küfür ehline iman bağıslar, gözü İslām içinde eşkıyadır.

Cemālūñ ‘aksidür nūr-ı tecellī
Görürse kāfire ĩmān bāğıslar

Ahmed-i Dâ’î, G. 209/4

Tecelli nuru yüzünün yansımadır, kafire görürse iman bağıslar.

Haṭuñ küfrine zülfün zulmetinden
Yüzüñüñ pertevī ĩmān bağıslar

Cem Sultan, G. 49/3

Hattının küfrüne saçının zulmünden yüzünün ışığı iman bağıslar.

Ölmüşiken bulduğumu nüş-ı cūr‘añdan hayāt
Zāhidā ĩmān bağısla göster ihsān bir dahı

Fakih, G. 84/5

Ey zāhid, ölmüşken bir yudum şarabından hayat bulduğumu bir daha ihsan göstererek, iman bağısla.

1.1.3.15. İman bağlamak

İman bağlamak, aşığıdaki beyitte “imana getirmek, istenilen biçimde davranmayı zorla kabul ettirmek” anlamında kullanılmıştır:

Zülfinüñ zencirine dil-ber dil ü cān bağlamış
Ġāret itmiş milk-i dīn zūlm ile īmān bağlamış

Adlî, G. 38/1

Sevgili, saçının zincirine gönül ve can bağlamış. Din mülkünü zulümle yağmalamış, iman bağlamış.

1.1.3.16. İman bilmek

Âşık, bir zıtlık içerisinde sevgilinin saçının küfrünü iman olarak görmekte, adeta onu iman yerine koymaktadır:

Dīnüm saçun küfrin senün her kim ki īmān bilmeye
Olsun murādum budur ol dīnden hem īmāndan cüdā

Kara Fazlî, G. 32/4

Dinim, senin saçının siyahı iman bilmeye o dinden muradım imandan cüda olsun.

Küfr-i zülfin ol bütüñ her kim ki īmān bilmeye
Dīni için müfti-i ‘uşşāk anı tekfīr ider

Kara Fazlî, G. 69/4

O putun (sevgilinin) kafir saçı iman bilmeye, âşık müftü dini için onu tekfir eder.

1.1.3.17. İman bulamamak

Şair, cennet ümidiyle bir karşılık beklenerek kılınan namazda iman bulunamayacağını söyleyerek ibadetlerdeki halis niyete dikkat çekmektedir:

Cennet ümīdi için kılan namāz
Bulamaz īmān kılduğda vefat

Senî Ali, G. 32/4

Cennet ümidi için namaz kılan vefat ettiğinde iman bulamaz.

1.1.3.18. İman davası

Senî Ali, sevgilinin yüzünden zülfünü kaldırmayı iman davası olarak dile getirmektedir:

Zülfünü ref' idüben çün yüzini gördüm 'ıyân
[Ta'n mıdur] küfri koyup da'vâ-yı îmân eylesem

Senî Ali, G. 203/7

*Zülfünü kaldırıp yüzünü apaçık gördüğüm için küfrü bırakıp iman davası
etsem şaşılır mı?*

1.1.3.19. İman dilemek

İman dilemek; ilgili beyitlerde insaf, merhamet dilemek anlamında
kullanılmaktadır:

Çanı ol kim 'âlem içre nûr ile îmân diler
Mağhar-ı feyz-i İlahî şâh-ı pür-ihsân diler

Pirkâl, G. 58/1

*Hani o ki âlem içinde nur ile iman diler, Allah'ın bereketine erişen ihsan dolu
Allah'ı diler.*

Dertli olan ider ah-ı efgânı
Dengimiz inlediyse neler dermânı
Her kim diler ise din imânı
Yârin görür cân gözüyle didârı

Seyyid Nizamoğlu, 299/4

*Dertli olan feryat figan eder, dengimiz inlediyse dermanı neler, her kim dilerse
din ve imanı can gözüyle sevgilinin didarını görür.*

1.1.3.20. İman duası

İman duası, ilgili beyitte sevgilinin güzellik unsurlarından olan yanak ve hatla
ilişkilendirilerek ele alınmaktadır. Zâtî, sevgilinin yanağındaki hattı iman duasına
benzetmektedir:

Didüm ey meh 'izâruñda nedür ol haç ki yazılmış
Ayıtdı kim du 'â-yi nûr ile îmân du 'âsıdur

Zâtî, G. 244/4

*"Ey ay yüzlü (sevgili), yanağındaki yazılı hat nedir," dedim; "Nur duası ile
iman duasıdır," dedi.*

1.1.3.21. İman edinmek

İman olarak görmek, kabul etmek anlamına gelmektedir. Abdürrahim Tırsî, sevgiliyi iman edinmekten bahsetmektedir:

‘Aceb sevdi seni bu cān seni idindi dīn īmān
Senden hirgizin ayrılmaz ʔodı terk eyledi beni

Abdürrahim Tırsî, 141/4

Bu can seni sevdi, seni din iman edindi. Senden herkes ayrılmaz (dedi), beni terk eyledi.

1.1.3.22. İman eri

İman askeri, neferi anlamında kullanılmaktadır:

Mezheb-i ‘uşşāk bātıldur dir imiş Şeyh-i Şehr
Yok mu bir īmān eri kim anı tekfīr eyleye

Celilî, G. 363/5

Şehrin şeyhi âşıkların mezhebi batıldır dermiş, bir iman eri yok mu ki onu tekfir etsin?

1.1.3.23. İman eşkıyası

Üsküplü İshak Çelebi, gönül mülkündeki iman eşkıyasından söz etmektedir:

Kişver-i dilde varup rehzen-i īmān olduñ
Vāy be kāfir seni hāşā ki müsülmān olasın

Üsküplü İshak Çelebi, M. 4/II/2

Gönül mülküne varıp iman eşkıyası oldun, vay seni kafir ki haşa Müslüman olasın.

1.1.3.24. İman etmek/eylemek

İman getirmek, inanmak anlamında kullanılmaktadır:

Taşluğunça taş saña īmān getürdi söyledi
Saña īmān itmeyen bağı taş olsa taş revā

Muhyî, K. 4/21

Taş taşlığınca sana iman getirdi söyledi, sana iman itmeyen bağı taş olsa (bu) taşa reva mı?

Bozduğınca Muhyîyile itdügi peymânların
Ol yalancı itdügi îmanı añdum ağladım

Muhyî, G. 460/9

Muhyî'yle ettiği sözleri bozdukça o yalancının ettiği imanı andım, ağladım.

Mürşid olmaz muşhaf-ı hüsnüñ revân itmezse şeyh
Kim imân eyler anı bilmez çü Qur'ânı dürüst

Karamanlı Nizâmî, G. 6/4

Mürşit, güzelliğinin kitabını okutmazsa şeyh olmaz. Kim ki iman edip de Kur'ân'ı dürüst bilmez?

1.1.3.25. İman getirmek

Müslümanlığı kabul etmek, kuvvetle inanmak anlamında kullanılmaktadır:

Çünkü odur serverî mü'minlerüñ
Gel getir îmân ki bulasın necât

Caferî, 15/VI/5

Müminlerin serveri o olduğu için gel iman getir ki kurtulasın.

Pîr-i 'ışka şüfî îmân getirüp oldu mürid
Hamd ü lilâh kim müselmân eyledük şeytânumuz

Muhîti, G. 73/5

Sufi, aşk erbabına iman getirip mürit oldu; elhamdülillah ki şeytanımızı Müslüman ettik.

Tiğ-i şeh gibi şu yüzi şuluyı yanuña al
Görse kâfir yüzün îmân ü şehâdet getüre

Zâtî, G. 1432/2

Şahın kılıcı gibi şu yüzü suluyu yanına al, kafir (onun) yüzünü görse iman ve şehâdet getirir.

1.1.3.26. İman gibi saklamak

İmanı gibi koruyup saklamak anlamına gelmektedir:

Leyli-i zülfüñ hevāsını görüp çık cān gibi

Sīne-i bī-kīnede hıfz eyleyüp ĩmān gibi

Hālkdan vaḥşet idüp Mecnūn-ı ser-gerdān gibi

Gönlüm ārām eylemez tağlara düşmemdür hemān

Kara Fazlî, M. 8/3

Kini olmayan gönülde iman gibi koruyup saçının karanlığının havasını görüp can gibi çık, halktan korkup başı dönmüş Mecnun gibi gönlüm dağlara düşmekle hemen dinlenmez.

Sâdıkı'l-kavl ol hemîşe Hazret-i Kur'ân gibi

Tâ sözüñ her sīnede hıfz ideler ĩmān gibi

Ravzî, G. 607/1

Her zaman Kur'ân gibi sözüne sadık ol, sözünü iman gibi her gönülde saklasınlar.

1.1.3.27. İman hakkı için

Bir yalvarma, yakarış sözü olarak ilgili beyitlerde yer almaktadır:

Şol rahmetiçün kim irişür mü' mine dâyim

Zâtında konan kullaruñ imān ḥaḳkıçün

İbrâhîm Bey, 53/2

Zâtında bekleyen kulların iman hakkı için, şu rahmet için daima mümine erişir.

Yā-rabbi muḳarrabīn ḥaḳıçün

Īmān ḥaḳı vü dīn ḥaḳıçün

‘İrfān ḥaḳı yakīn ḥaḳıçün

Üftādelerüz ‘ināyet eyle

Hakîkî, 3/16

Ey Allah'ım, yaklaştıran hakkı için, iman hakkı ve din hakkı için irfan hakkı yakın hakkı için âşıklarız yardımcı ol.

1.1.3.28. İman ile göndermek

İlgili beyitlerde şairler, dünyadan iman ile gitmek için “bizi iman ile gönder” diyerek Cenâb-ı Allah’a yalvarmaktadır:

Yoldaş itmeklik için ur’ân ile
Soñra göndermek için îmân ile

Mihrî Hâtun, Tz. 415

Kuran ile yoldaş etmek için sonra imanla göndermek için.

Göndere biz kulunu îmân-ıla
Hatm ide lutfından ol ihsân-ıla

Edirneli Nazmî, K. 3/61

Biz kulunu imanla göndersin, lütfundan ihsanla hatmetsin.

Gönlümüz yüzini külli saña dönder yâ-rab
Bizi soñ demde sen îmânıla gönder yâ-rab

Hakîkî, 60/1

Ey Allah’ım, gönlümüzün yüzünü tamamen sana döndür. Bizi son anda sen imanla gönder Allah’ım.

Çünkü ire bize ecel gönder bizüm sen cümlemüz
İmân-ile ur’ân-ile yâ vâhib ü hayy ü ehad

Kefeli Mustafa Müdâmî, G. 10/4

Ey hayat veren, tek olan ve istekleri gerçekleştiren Allah(ım), imanla Kur’an’la sen bizim cümlemizi gönder çünkü ecel bize gelecek.

1.1.3.29. İman ile istemek

Murâdî, iman ile mükemmel güzelliği yani Allah’ın yüzünü arzu ettiğini dile getirmektedir:

Ben hayāle bakmazam Haqq-ı cemāle ‘āşıqam

Ben cemāl-i bā-kemāli isterem imān ile

Murādî, 1233/2

Ben hayale bakmam, Allah'ın yüzüne aşığım, ben iman ile mükemmel güzelliği isterim.

1.1.3.30. İman ile kalmak

Müslüman olarak kalmak anlamında kullanılmaktadır:

Ço ğurūrı zāhidā dünyā degüldür ber-çarār

Ne sen imān ile kalırsın ne oğlan ile ben

Necâtî, G. 402/6

Ey zâhid, gururu bırak dünya devamlı değildir. Ne sen imanla kalırsın ne ben oğlanla kalırım.

1.1.3.31. İman istemek

İman istemek, ilgili beyitlerde sevgiliyle ilişkili olarak yer almaktadır:

Tālib-i cennet olan itsün ser-i küyün makām

Zülfinüñ küfrini dīn idinsün imān isteyen

Adnî, G. 65/2

Cenneti isteyen senin mahallenin makam etsin, saçının siyahını iman isteyen din edinsin.

Nergis-i şehlälaruñdan rahm umaram ey şanem

Gör nice dīvāneyem kâfirden imān isterem

Karamanlı Nizâmî, G. 82/2

Ey put, güzel ve baygın bakışlı gözlerinden rahmet umarım. Gör nasıl deliyim ki kâfirden iman isterim.

1.1.3.32. İman kılmak

İman sunmak, iman getirmek anlamında kullanılmaktadır:

Atıldı tîr-i sa‘âdet keman-ı ğayretden

Kim ehl-i küfre varub ‘arza kıla ĩmānı

Necâtî, K. 25/25

Mutluluk oku gayret yayından atıldı ki küfür ehline varıp oraya imanı sunsun.

Ne ki kılduğ küfr ü ĩmān ne ki bildük hayr u şerden

Dilberüñ haţası yoğdur her günāh benden çıkar

Muhyiddîn Abdal, 52/6

Ne küfür ve iman kıldık ne hayrı ve şerri bildik, sevgilinin hatası yoktur her günah benden çıkar.

1.1.3.33. İman korkusu

Sarı Müderris Şeyh Sinan, kaderin sırrını duyanın iman korkusu duyduğunu dile getirmektedir:

Bu çorçunuñ aşlı nedür tıyar anıñ aşlın gören

Buldı kader şırrın tıyan ĩmānınıñ çorçusını

Sarı Müderris Şeyh Sinan, 14/3

Bu korkunun aslının ne olduğunu, onun aslını gören duyar. Kaderin sırrını duyan imanının korkusunu duyar.

1.1.3.34. İman olmak

Dukakinzâde Ahmed Bey, mümine iman olmaktan söz etmektedir:

‘Ālem-i vahdete gel ‘aşık iseñ ğayrı çoyup

Kāfirüñ küfri olup mü’mine ĩmān olalum

Dukakinzâde Ahmed Bey, G. 182/4

Āşıksan başka aşkları bırakıp vahdet alemine gel, kafirin küfrü olup mümine iman olalım.

1.1.3.35. İman telkin etmek

Telkin etmek, sözlükte “Bir düşünce veya duyguyu bir kimsenin zihnine yerleştirmek; aşılama”⁷⁴ manasına gelmektedir. Taşlıcalı Yahya, sancakların savaş esnasında kafirlere iman aşılama için şehadet parmağı gibi kalktığını dile getirmektedir:

Ceng içinde kaldurur gūyā şehadet barmağın

Kāfire telkīn-i imān etmek-içün her livā

Taşlıcalı Yahya, K. 15/11

Her sancak kafire iman telkin etmek için, savaşırken sanki şehadet parmağını kaldırır.

İaldurur rüz-ı ğazā içre şehadet barmağın

Kāfire telkīn-i imān etmek için her livā

Taşlıcalı Yahya, K. 17/4

Her sancak kafire iman telkin etmek için, savaş günü sanki şehadet parmağını kaldırır.

1.1.3.36. İman uğurlamak

“İmanı çalmak” anlamında sevgilinin saçı ve kirpiğiyle ilişkili olarak ilgili beyitlerde yer almaktadır:

Ne fettāndur gözün kim cān uğurlar

Ne kāfirdür saçın ki imān uğurlar

Ahmed Paşa, G. 51/1

Gözün ne fitnedir ki can uğurlar, saçın ne kafirdir ki iman uğurlar.

Müjeñ kim sîneden imān uğurlar

İki göz arasından cān uğurlar

Mesîhî, G. 72/1

Kirpiğin ki gönülden iman uğurlar, iki göz arasından can uğurlar.

⁷⁴ Yaşar Çağbayır, “Telkin etmek”, **Ötüken Türkçe Sözlük**, Ötüken Neşriyat, Cilt 2, İstanbul 2017, s. 2158.

1.1.3.37. İman zevki

Üftâde, imanın lezzetini bulmaktan bahsetmektedir:

İy yârenler bugün bunda bulalum zevk-i imâni
İre rahmeti Allah'un bulavuz şekl-i insâni

Üftâde, 11/1

Ey sevgililer, bugün iman zevkini bunda bulalım. Allah'ın rahmeti ersin insan şeklini bulalım.

1.1.3.38. İman(ı) bulmak

İman(ı) bulmak, ilgili beyitlerde şairler tarafından "imana gelmek" anlamında kullanılmıştır:

Çerâğ-ı dîn İmâm Mûsî-i Kâzım

Aña ikrâr idenler buldı imân

Muhîtî, G. 168/4

Dinin ışığı imam Musa Kazım, ona söz verenler iman buldu.

Gelsün dertli olan dermânı buldım

Küfri katl eyleyüp imâni buldım

Muhyiddîn Abdal, 38/1

Dertli olan gelsin dermanı buldum, küfri öldürüp imanı buldum.

Göreliden vechüni aydur Senî

'Âlem içinde bulan imân bizüz

Senî Ali, G. 91/9

Yüzünü gördüğünden beri Senî, alem içinde imanı bulan biziz der.

1.1.3.39. İman(ı) gibi sevmek

İman gibi sevmek, sevgiliyle ilişkili olarak ilgili beyitlerde yer almaktadır:

Mezheb-i 'aşkıında olmazsın müselmân şüfiyâ
Zülfinüñ küfrin ger sevmezsen imānuñ bigi

Gülşenî-i Saruhanî, G. 43/7

*Ey sufi! saçının karasını eğer imanun gibi sevmezsen aşk mezhebinde
Müslüman olmazsın.*

La'l-i cânânı gönül cân gibi sev
Hadd-i zîbâsını imân gibi sev

Edirneli Nazmî, G. 5390/1

Gönül, sevgilinin dudağını can gibi güzel yanağını iman gibi sev.

1.1.3.40. İman(ın)a zarar vermek

İlgili beyitlerde imana zarar veren şeylerden bahsedilmektedir:

Ol ki emr-ile nehyine muhâlif ola Hakkun

Virür zarar ol kişünün imânına gâyet

Edirneli Nazmî, G. 893/3

*O ki Allah'ın emriyle yasakladığına muhalif ola, (bu durum) o kişinin imanına
gayet zarar verir.*

Qoyaldan 'aqlı vü 'ışka düşelden

İriştürdüm halel imâna hayf

Senî Ali, G. 142/3

Aklı bırakalı ve aşka düşeli eyvah ki imana zarar getirdim.

Mensub-ı devlet dünya diyu 'ömrün çürüdü

Hiżmet-i Haqq'ı koyup eyledin imâna ziyân

Seyyid Nizamoğlu, 175/6

*Devlet mensubu, dünya diye ömrünü çürüttü, Allah'a hizmeti bırakıp imana
yazık ettin.*

1.1.3.41. İman(ını) gözlemek

İman beklemek, aramak anlamında kullanılmaktadır:

Ne gözler gözlerüm cānānı gözler

Nedür küfr-i dīn īmānını gözler

Fethi Hüdâyî, 228/1

Ne gözleri izlerim sevgiliyi gözler, dinde küfür nedir imanını gözler.

Zülfüñe yapışdı dil ruhsârına irem diyü

Şeyh Şan'an nūr-ı īmān gözledi zünnârda

Celîlî, G. 344/5

Gönül yanağına, irem diye saçına yapıştı; Şeyh San'an kuşağında iman nuru gözledi.

1.1.3.42. İman(ını) vermek

İmanından olmak, küfre düşmek anlamında kullanılmaktadır. İlgili beyitlerde sevgili karşısında imanından geçen, imanını bırakan âşıklardan söz edilmektedir:

Guşa-i sevdāñı almaqlığa gönül cān verür

Dīni olan küfr-i zülfüñi görüp īmān verür

Kasımî, G. 29/1

Gönül, senin sevdanın gamını almak için can verir; dini olan saçının karalığını görüp iman verir.

Büseñe cān vireyin dirmiş Necâtî yāra diñ

Virür īmānın bile bir dem rızā göstermesün

Necâtî, G. 390/7

Necâtî, sevgilinin öpücüğüne can vereyim dermiş deyin, bir an rıza göstermesin imanını bile verir.

Küfr-i zülfüñe vërdüm ïmānı
Müftiye şormadum haṭā mı ki

Amrî, G. 130/4

İmanımı saçının karanlığına verdim ancak hata mı ettim diye müftüye sormadım.

1.1.3.43. İman(la) oynamak

Sevgilinin yüzü ve saçıyla ilişkili olarak kullanılmaktadır:

Dil-berüñ yolında key âsân idi cân oynamak
Olmasaydı zülfünüñ küfrinde ïmân oynamak

Lâmi'i Çelebi, G. 249/1

Saçının karasında iman(la) oynamak olmasaydı sevgilinin yolunda can(la) oynamak gayet kolaydı.

1.1.3.44. İmana çekmek

Kafir saçı iman olan yanağın üzerine çekmek, götürmek anlamında ilgili beyitlerde yer almaktadır:

Dër imişsin giderek ben seni ïmāna çekem
Ṭolaşam kākül-i pür-kîşüñe meydāna çekem

Üsküplü İshak Çelebi, M. 4/VI/1

Giderek ben seni imana çekeyim dermişsin; kakülüne dolaşayım, meydana çekeyim.

Ḥaddi üzre görinen şol beñi Budin begidür

Kāfir ol dīni ḳara zülfini imāna çeker

Garâmî, G. 523/2

Yanağı üzerine şu beni görünen Budin beyidir, o dini kara kafir saçını imana çeker.

1.1.3.45. İmana davet eylemek/etmek

İmana çağırarak anlamına gelmektedir. İlgili beyitlerde sevgili ve kafirlerle ilişkili olarak yer aldığı görülmektedir:

İmāna da‘vet eyleme zülf-i siyāhuñı
Baş bire dine gelmeye kāfir degül midür

Cem Sultan, G. 105/2

Siyah (kafir) saçını imana davet etme, dine baş vermeye gelmezse kafir değil midir?

Bitdi ‘uşşâkuñ işi geldi ruh-ı cânâna hat
Ehl-i küfri itdi da‘vet ser-be-ser îmâna hat

Ravzî, G. 361/1

Âşıkların işi bitti, sevgilinin yanağına hat geldi; hattı küfür ehlini tamamen imana davet etti.

Da‘vet itdi cihānu ĩmāna
Küfr derdin irerdi dermana

Gülşenî-i Saruhanî, Mes. 1/109

Cihanı imana davet etti, dermana küfür derdi ererdi.

Ehl-i inkârı görüp da‘vet için ĩmāna
Kıldı Mūsā gibi ‘arz-ı yed-i beyzā sā‘id

Manastırlı Celâl Bey, G. 39/2

İnkâr ehlini görüp imana davet için, Hz. Musa gibi elini kutlu kıldı.

Dehr Fir‘avn’ın meger ĩmāna da‘vet itmege
Gösterür mu‘ciz yed-i beyzāyı Mūsī-vār gül

Muhibbî, 1941/8

Dünya Firavun’u eğer imana davet etmese, Hz. Musa gibi mucizeli beyaz eli gül gösterir.

1.1.3.46. İmana ermek

İmana ulaşmak, kavuşmak anlamında kullanılmaktadır:

‘Āşıkā ma‘şuk mü‘mine gerek
Sa‘yı o kim dīn imāna irmege

Fethi Hüdâyî, 1131/6

Aşığa sevgili, mümine ise din ve imana ulaşmak için çabalamak gerektir.

Eger maqşūd ise gel luţf u ihsān
Gider küfrünü tā kim ire ĩmān

Pirkāl, G. 139/9

Eğer maksat lütuf ve ihsansa küfrünü gider ta ki iman erişsin.

1.1.3.47. İmana geçmek

İmanına gasp etmek, küfrü bırakıp imana geçmek anlamlarında ilgili beyitlerde yer almaktadır:

Görse ağyâr söger yüzüne ‘âşık olana
Görün ol kâfiri kim dīn ile ĩmāna geçer

Avnî, G. 10/2

Rakip, yüzüne âşık olana görse küfreder, görün o kafiri ki dinle imana geçer.

Şağını çözer iken yüzi ‘ayān itdüğü nūr
Ya’nî küfrini görüñ ‘âşıkun ĩmāna geçer

Şeyhî, G. 33/6

Şağını çözerken yüzünü belli eden nur (karşısında) aşığın küfrünü görün ki sanki imana geçer.

1.1.3.48. İmana gelmek

İmana gelmek, ilgili beyitlerde sevgiliyle ilişkili olarak ele alınmaktadır:

Bir yalun yüzlü güzeldür kılıcuñ kim anu
Yüzini göricek ĩmāna gelür çok küffâr

Mesîhî, K. 8/29

Kılıcın bir yalın yüzlü güzeldir ki onun yüzünü kafir çok görünce imana gelir.

Sevgilinin dudağı ve yanağının etrafında yer alan hattı, imana gelen bir kafire benzetilmektedir:

La 'lũñ eṭrāfında ḥaṭṭuñdan gũñũl eymin degũl
İ 'timād olmaz yeñi ĩmāna gelmiş kāfire

Fuzũlũ, G. 249/3

Dudağının etrafındaki hattından gönũl emin değil, yeni iman etmiş kafire itimat edilmez.

Haddũnde hattun benzer nigāra
Bir kāfire kim ĩmāna gelmiş

Edirneli Nazmũ, G. 2974/2

Ey sevgili, hattın yanağında imana gelmiş kafire benzer.

İlgili beyitlerde ise gönũl aynasının imana gelerek temiz ve pak olmasından ve Hz. Ebubekir'in imana gelerek Hz. Peygamber'e mağara dostu olduğundan söz edilmektedir:

Ol mũsũlmān olası ola ki ĩmāna gele
Gũñli mir'ātını řāfĩ vũ mũcellā gũrdũm

Üskũplũ İşhak Çelebi, G. 178/6

O Müslũman olsun ki imana gelsin, gũñlũniũn aynasını temiz ve parlak gũrdũm.

Geldi ĩmāna Ebũ-bekr aña oldu yār-ı gār
İstese mālın degũl virũrdi cān-ı pāk aña

Ravzũ, K. 5/2

Ebubekir imana geldi, ona mağara dostu oldu. İstese, malını değil ona temiz canını (bile) verirdi.

1.1.3.49. İmana gelmemek

İnsafa gelmemek, Müslũmanlıęı kabul etmemek anlamında kullanılmaktadır:

Raķîb-i kâfire aġyâr-ı dîve raħm ederler hep
Şanem-şûret perî-ţal'at güzeller gelmez îmâna

Vusûlî, G. 162/4

Kafir, dev gibi rakibe hep merhamet eder de put suretli, peri gibi yüzlü güzeller imana gelmez.

Gelmedi küfrin koyub îmâna nefis-i büt-perest
Ehl-i islâm içre geçdi dîn-i tersâyile hayf

Lâmi'î Çelebi, G. 229/3

Küfrünü bırakıp putperest nefis imana gelmedi. Müslümanlar yazık ki (ömür) Hristiyanlıkla geçti.

1.1.3.50. İmana gelmişler

Üftâde, beyitte “imana gelmişler” ifadesini dini inkarla ipi kesilenler için kullanmaktadır:

Dî̄n-i Aħmed haķķıçün mıkrâz-ı lâ-yı nefy ile
Kaţ' kıl zünnârumuz ĩmâna gelmişlerdenüz

Üftâde, K. M. 35/12

Ahmed dini hakkı için dini inkarla ipimizi kes, biz imana gelmişlerdeniz.

1.1.3.51. İmana getirmek

Küfrü bıraktırıp imanı kabul ettirmek anlamına gelmektedir. İlgili beyitlerde sevgili, yüzünün nuru ve güzelliğiyle kafirleri imana getirmektedir:

Anuñ rüşen yüzi nûrı getürdi gebri ĩmâna
Anuñ fettân şacı küfri çıkardı şüfî(y)i dinden

Şeyhî, G. 134/3

Onun parlak yüzünün nuru kafiri imana getirdi, onun fitneci saçının küfrü sufiyi dinden çıkardı.

Aç niķābuñı cemālũnden idüp ‘arz-ı cemāl

Nice biñ kāfiri ħānum yine imāna getir

Murādî, 438/2

Yüzünden örtünü aç, cemalini göster. Nice bin kafiri yine imana getir.

‘Ārızında çekdik imāna getirdük tut ki biz

Kāfir-i tersā-idi bu zülf-i ‘anber-sā ‘Alī

Remzî, G. 223/4

Bu amber gibi kokulu kafir put olan saçı tut ki biz yanağından çektik, imana getirdik.

Kemāl-i himmet ile kuvvet-i velāyet ile

Getürdi şıdķ ile imāna mīr-i boğdanı

Taşlıcalı Yahya, K. 6/22

Himmetinin kemali, velayetinin kuvvetiyle doğrulukla Boğdan komutanını imana getirdi.

Anuñ rüşen yüzi nūrı getürdi gebri imāna

Anuñ fettān saçı küfri çıkardı şūfiyi dīnden

Ahmed-i Dâ’î, G. 269/3

Onun parlak yüzünün nuru Mecûsî’yi (kafiri) imana getirdi. Onun fitne saçan saçının küfrü sufiyi dinden çıkardı.

1.1.3.52. İmana girmek

İmana gelmek anlamında kullanılmaktadır:

Muğ-peçe ger şî‘rümü güş étse

Dīne girerdi belki imāna

Garâmî, G. 1411/6

Meyhane çırağı şիրimi eğer dinlese dine belki imana girerdi.

İmān u dīn-i 'ışka şıdk ile girdi Zâtî
İşitdi düşman anı ey dost oldı kâfir

Zâtî, G. 1820/7

Zâtî, iman ve aşk dinine doğrulukla girdi. Ey dost, düşman onu işitip kafir oldu.

1.1.3.53. İmana gönül vermek

İmana gönülden, içten severek bütün varlığıyla bağlanmak anlamında kullanılmaktadır:

Küfr-i ser-i zülfinden dil geçdi ruhın ister
Dīn-ile Ğarāmî ben ĩmāna gönül vérdüm

Ğarāmî, G. 865/5

Saçının küfründen gönül geçti ruhunu ister, Garami ben dinle imana gönül verdim.

1.1.3.54. İmana heves eylemek

Kemâl Paşazâde, rakibin sevgilinin zülfünü bırakıp yüzüne meyletmesini imana heves etmek olarak ifade etmektedir:

Ķodı zülfüñi raķīb itdi yüzün nūrına meyl
N'oldı ol kâfire kim eyledi ĩmāna heves

Kemâl Paşazâde, 173/7

Rakip sevgilinin zülfünü bırakıp yüzünün nuruna meyletti, ne oldu ki o kafir imana heves eyledi?

1.1.3.55. İmana kastetmek

İmana zarar vermek anlamına gelmektedir. İlgili beyitlerde sevgili ve onun güzellik unsurlarından olan hattı, saçı ve gözü âşığın imanına kastetmektedir:

Cānumı alub benüm kaçd eyledi ĩmānuma
Neyledüm Zâtî 'aceb ol çeşm-i kâfir-kīşe ben

Zâtî, G. 1049/5

Benim canımı alıp imanına kastetti, acaba o kafir (sevgilinin) gözüne ben ne yaptım?

Haṭṭuñ gelürse ḥaddüñe yüz virme iy şanem

Kāfir saçıñla āḥir ol imāna kaşd ider

Muhibbî, 719/2

Ey put sevgili! Yanağına hattın gelirse yüz verme; neticede kafir saçınla, o imana kasteder.

Zülf-i müşgîniñ ki düşdi yüzüñ üzre ay perî

Güiyâ Çin leşkeridür kaşd-ı imān eylemiş

Cemilî, 285/8

Ey peri(sevgili)! Misk kokulu saçın yüzünün üstüne düştü. Sanki Çin askeridir, imanına kast eylemiş.

Hey ne kāfirdür gözüñ kim ğamzeden ḥançer çeküp

Yıkdı cân mülkin ser-ā-ser kaşdı imānumdadur

Kalkandelenli Mu'îdî, G. 142/4

Gözün nasıl bir kafirdir ki bakışından hançer çekip can mülkiünü baştanbaşa yıktı kasti imanumdadır.

Geh ruhına el sunar cânânenün geh la'line

Cân u imān kasdın eyler kâkül-i müşkîn-i dost

Edirneli Nazmî, G. 947/5

Sevgilinin bazen ruhuna bazen de dudağına el sunar, sevgilinin misk kokulu kakülü can ve imana kasteder.

1.1.3.56. İmana veda etmek

İmandan ayrılmak anlamında kullanılmaktadır:

Fānî fî'llāh olıcağ 'Ālem-i tevhîdde

Vehm-i zann ile olan imāna kıldum elvedā'

Senî Ali, G. 133/2

Tevhid âleminde fenafillah olacak kuruntusuyla imana veda ettim.

1.1.3.57. İmanda daim kılmak

İmanda sabit kılmak anlamına gelmektedir. Kefeli Mustafa Müdâmî, muhatabına “Allah seni imanda sabit kılsın” diyerek dua etmektedir:

Murādum hāşıl oldı tiz zamānda
Hüdā kılsun seni dāyim imānda

Kefeli Mustafa Müdâmî, Mes. 351

Muradım tez zamanda gerçekleşti, Allah seni imanda sabit kılsın.

1.1.3.58. İmandan ayırmak

İmandan uzaklaştırmak anlamına gelmektedir. İlgili beyitlerde sevgiliden uzak bırakılmak, imandan ayırmak olarak ele alınmaktadır:

Dīnüm İmānum olan dildārdan dūr eyleyüp
Kendü dīnine koyup ayırdı İmāndan beni

Amrî, G. 124/2

Dinim, imanım olan sevgiliden uzak eyleyip kendi dinine koyup beni imandan ayırdı.

Diler iy dil seni dilberden ide dūr hasûd
Ya'nî şeytânlig idüb ayıra İmânundan

Edirneli Nazmî, G. 5185/4

Ey gönül, hasetçiler seni sevgiliden uzak tutup yani şeytanlık ederek imanından ayırmayı diler.

Celîsüm mûnisüm her-dem habîbüñ ile vahdetde
Cemâlûñden cüdâ itme beni İmāndan ayırma

Kâdı, G. 277/3

Arkadaşım, dostum her zaman sevgilin ile vahdette beni güzelliğinden, imandan ayırma.

‘Āşıķuñ biñ nāz ile göñlin alan dilber budur

Dīn ü ĩmāndan bizi dūr iden ol kāfer budur

Manastırlı Celâl Bey, G. 95/1

Aşığıñın bin nazla gönlünü alan sevgili budur, dinden ve imandan bizi uzaklaştıran o kafir budur.

İlgili beyitlerde ise şairler, bizi imandan ayırma diyerek Cenâb-ı Allah’a niyazda bulunmaktadır:

İlâhî dīnden ĩmāndan ayırma

Beni ol nā-müsölmāndan ayırma

Üsküplü İshak Çelebi, G. 238/1

Allah’ım dinden imandan ayırma, beni o gayrimüslimden ayırma.

İlâhî lutf idüp âhır nefesde merhamet eyle

Bu Kâdı bendeñi ĩmân ü hem Kur’ân’dan ayırma

Kâdı, G. 277/6

Allah’ım, lütfedip son nefeste merhamet eyle, bu Kâdı köleni imandan ve Kur’ân’dan ayırma.

İlâhî lutf u ihsân it bizi ĩmāndan ayırma

Şefî’ idinmişüz anı ki zâtında risâlet var

Ravzî, K. 3/19

Allah’ım lütuf ve ihsan et bizi imandan ayırma, onu şefaatçi edinmişiz ki zatında peygamberlik var.

1.1.3.59. İmandan ayrılmak

İmandan ayrı düşmek, imansız kalmak anlamına gelmektedir. İmandan ayrılmak, ilgili beyitlerde sevgiliyle ilişkili olarak yer almaktadır:

Firkatinde nigârün derd ü gam çekse nola 'âşık
Ölicez mûcib-i te'zîb olur îmandan ayrılmak

Edirneli Nazmî, G. 3316/3

Âşık, sevgilinin ayrılığında dert ve gam çekse ne olur? Ölünce imandan ayrılmak şaşırtıcı olur.

Ûaddüñ elif iy mâhir u nûn oldu tâ ebrûlaruñ
Olmam hemân ol an olur dînden hem îmandan cüdâ

Kara Fazlî, G. 32/3

Ey mahir, boyun elif kaşların nun oldu, o an hem imandan hem dinden ayrılmam.

Beni ayıran ol ruhsâr-ıla zülf-i perîşândan
Dilerem kim cüdâ düşsün ilâhî dînden îmandan

Vusûlî, G. 135/1

Ey Allah'ım, beni, o yüzüyle saçlarından ayıranın dinden, imandan ayrı kalmasını isterim.

1.1.3.60. İmandan çıkmak

İmanı terk etmek, bırakmak anlamına gelmektedir. İlgili beyitlerde imandan çıkanlardan söz edilmektedir:

Zülfüñi döndürdi dinden kendü îmandan çıkup
Kaşd-ı îmân eyleyüp el bir ider kâder haţuñ

Cem Sultan, G. 177/5

Dinden, imandan çıkup kendi saçını döndürdü, hattın imana kastedip kader elbirliği eder.

Haţ-ı haddüñ kâfir oldu kes başın virme mecâl
Muşhafa ayak başanlar dînden îmandan çıkar

Câmî, G. 77/2

Yanağının tüyleri kafir oldu, başını kes mecal verme. Kitaba ayak basanlar dinden, imandan çıkar.

‘Ārızuñ devrinde cānā nice kāfirdür ħaṭuñ

Baş çeküp din qaşdına göz göre ĩmāndan çıkar

Dukakinzāde Ahmed Bey, G. 42/5

Ey sevgili, yanağının zamanında hattın nasıl bir kafirdir, öncü olup dine kastederek göz görsün ki imandan çıkar.

Sakınmayan yalan yire yeminden

Çıkar hey göz göre ĩmān u dinden

Edirneli Nazmî, G. 4862/1

Yalan yere yeminden sakınmayan göz göre göre imandan ve dinden çıkar.

1.1.3.61. İmandan geçmek

İmanı bırakıp vazgeçmek anlamına gelmektedir:

Zülfüñüñ küfrine bel bağlamış ĩmāndan geçüp

Cān virürken bister-i rāhatda zünnār isteyen

Şevkî, G. 112/2

Huzurlu yatağında can verirken ip isteyen, imandan geçip saçının siyahına bel bağlamış.

1.1.3.62. İmandan haber vermek

İmandan haberdar etmek, hakkında bilgi vermek anlamında kullanılmaktadır:

Sözüñi vaḫy-i nāzil ger dēsem men hīç küfr olmaz

Cihānı dutmuş iken küfr ĩmāndan ħaber vërdüñ

Fuzûlî, G. 157/3

Sözün eğer vahiy dersem hiç küfür olmaz, küfür cihanı tutmuşken imandan haber verdin.

1.1.3.63. İmandan şüphe etmek

İmandan tereddüt etmek, kuşkulanan anlamına gelmektedir. İlgili beyitte sevgiliyle ilişkili olarak kullanılmaktadır. Ravzî, sevgilinin siyah saçını görmeyi imanında şüphe oluşması olarak dile getirmektedir:

Kâkülüñ küfrini gördüm aña ikrâr itdüm

Niçe mü'mindür o kim şekk ide î mânümde

Ravzî, G. 482/3

Saçının siyahını gördüm, onu kabul ettim. O nasıl bir mümindir ki imanında şüphe oluşturur.

Ubeydî ise haksız yere ilim erbabının kanına giren topluluğun imanından şüphe etmektedir:

Şübhemiz var şol gürühuñ dînine î mânına

Kim gire nâ-hâk yire erbâb-ı 'ilmüñ şanına

Ûkâd-ı askerlerle müftîñüñ düşer mi şânına

Bir yezîdüñ râm olup dünyâ için fermânına

Ubeydî, Müs. 2/1

Şu topluluğun dinine, imanına şübhemiz var. Ki haksız yere ilim erbabının kanına girerler, Kazaskerlerle müftünün şanına düşer mi, bir yezidin dünya için fermanına ram olmak!

1.1.3.64. İmandan ümit kesilmez

Avnî, nasıl ki şeytanın korkutmalarıyla imandan ümit kesilmez ise rakibin eziyetiyle de sevgiliden ümidin kesilmeyeceğini dile getirmekte ve şeytan ile rakip, iman ile sevgili arasında bir benzerlik ilişkisi kurmaktadır:

Kesmezem ağyâr cevri ile cânândan ümîd

Kim kesilmez havf-ı şeytân ile î mândan ümîd

Avnî, G. 9/1

Rakibin eziyetiyle sevgiliden ümit kesmem, ki şeytanın korkutmalarıyla imandan ümit kesilmez.

1.1.3.65. İmanı anlamak

Pirkâl ne küfrün ne de imanın anlaşıldığından söz etmektedir:

Ne yaḥṣî' i bilürler ne yamānı

Ne küfrü añladılar ne ĩmānı

Pirkâl, M. M. 108/2

Ne iyiyi bilirler ne kötüyü ne küfrü anladılar ne imanı.

1.1.3.66. İmanı bırakmak

Muhyî, hattın sevgilinin saçıyla yüzü arasında çıkmasını imanı bırakmak, terk etmek olarak ifade etmektedir:

Zülfî ile yüzi arasında bulup ḍalāl

Īmānı ḳodı eyledi küfr iḥtiyār ḥaṭ

Muhyî, G. 327/5

Hat, sevgilinin saçıyla yüzü arasında yoldan çıkıp imanı bırakarak küfrü tercih etti.

Senî Ali ise aşk uğruna imandan vazgeçmekten söz etmektedir:

Şeyḥ-i Şan'ân gibi 'ışkâ düşüp ĩmānı ḳosa

Zâhide diñ hîç bu işde peşimān olmasun

Senî Ali, G. 227/6

Şeyh Sanan gibi aşka düşüp imanı bıraksa, ey zâhid hiç bu işte pişman olmasın.

1.1.3.67. İmanı feda etmek

Sehâbî, sevgili uğruna imanın feda edilmesinden söz etmektedir:

Ey şanem şer'-i maḥabbet kâfiridür itmeyen

Cân ile dilden fedâ dîn ile ĩmânı saña

Sehâbî, G. 2/4

Ey put sevgili! Canla gönülden dinle imanı sana feda etmeyen aşk kanununun kafiridir.

1.1.3.68. İmanı gevremek

Bir işi yapmak için çok sıkıntı çekmek, çok yorulmak⁷⁵ anlamında ilgili beyitlerde yer almaktadır:

Nā-geh görünce pertev-i ruhsār-ı Ahmedî
Bî-ihyâr zâhidüñ îmânı gevredi

Bâkî, Mat. 26

Ahmedî'nin yüzünün nurunu birden görünce zâhidin imanı elinde olmadan gevredi.

Zâhidüñ îmânı gevrer görse nâr-ı ruḥlaruñ
Yile varur ser-be-ser zühd-ü-şalâḥ-u-nâm-u-neng

Zâtî, G. 717/2

Yanağının ateşini görse zâhidin imanı gevrer, kaba sofi şanını ve şöhretini baştanbaşa yere vurur.

Senün nâr-ı ruḥun şevkıyla cân göynür benüm cânum
Lebüñ sen bûsesine her nefesde gevrer îmânım

Sehî Bey, G. 172/1

Benim canımın senin yanağının ateşinin şevkiyle canı yanar. Dudağının öpücüğüne her nefeste imanı gevrer.

Zâhidüñ ḥasret-i la'lün ile ḳurudı ḳanı
Gevredi sîb-i zenaḥdânuñ için îmânı

Nev'î, G. 526/1

Zâhidin, sevgilinin dudağına olan hasretiyle kanı kurudu. Elma çenen için imanı gevredi.

1.1.3.69. İmanı göstermek

İmanını ortaya koymak, görülür hâle getirmek anlamında kullanılmaktadır:

⁷⁵ M. Ali Tanyeri, *Örnekleriyle Divan Şiirinde Deyimler*, Akçağ Yayınları, Ankara 1999, s. 151.

Eger kullukda şadıksañ baña sultānı göstergil
Muvahhid mümin iseñ gel baña imānı göstergil
Murâdî, 810/1

Eğer kullukta sadıksan bana sultanı göster, Allah'ın birliğine inanan müminsen gel bana imanı göster.

1.1.3.70. İmanı gözetmek

İmanı korumak, özen göstermek anlamında kullanılmaktadır:

Kim şehâdet oldı ikrâr varlığa vü birlige
Şol gümân nemdür benim dîn ü imānı gözedür

Fethi Hüdâyî, 895/3

Varlığa ve birliğe şahit oldu ki şu benim şüphem nedir dini ve imanı gözetir.

1.1.3.71. İmanı korumak

Yanağın hat ile örtülerek rakipten korunması, imanın Kur'an-ı Kerim ile şeytandan korunması olarak ifade edilmektedir:

Haţtuñ örter haddüñi ağıyardan kim şoñ nefes
Ey melek Qur'ân ider şeytândan imânı hıfz

Sehî Bey, G. 116/3

Yanağını rakipten son nefeste hattın örter; ey melek, şeytandan imanı Kur'ân korur.

1.1.3.72. İmanı öğrenmek

Murâdî, sözlerinin işitenlerin şüphesiz dini ve imanı öğreneceğinden söz etmektedir:

Her kime mesmû' olursa ey Murâdî sözlerüñ
Hağ budur şek yok durur kim öğrenür imân u dîn

Murâdî, 1080/5

Ey Murâdî, sözlerini her kim işitirse gerçek bu ki şüphe olmadan dini ve imanı öğrenir.

1.1.3.73. İmanı reddetmek

Cemâlî, rakibin imanı reddettiğinden bahsetmektedir:

Raķibe gel Müsülmān ol didüm redd itdi ĩmānı

Bu merdüd olıcaķ kāfir nice mürtedd olur ya Rabb

Cemālî, G. 31/6

Rakibe gel Müslüman ol dedim, imanı reddetti. Allah'ım, (İslâm'ı) reddetmiş bu kafir nasıl dinden çıkmış olur?

1.1.3.74. İmanı rehber edinmek

Delil, “Hacılara hac ibâdetini yaparken rehberlik eden kimse”⁷⁶ anlamına gelmektedir. Ubeydî ise bu doğrultuda kişinin imanının rehber edinilmesinden söz etmektedir:

Kendi şahn-ı ‘ademe idinüp ĩmānı delĭl

İde hācı yirini Ka’be-i pür-nūr-ı Cemĭl

Ubeydî, Terk. 1/IV/9

İnsanın mekanınai imanı rehber edinip, hacı yerini güzel nurla dolu Ka’be etsin.

1.1.3.75. İmanı tamamlamak/tekmil etmek

İmanın kemale ermesi, eksiksiz bir hâl alması, tam olması anlamında kullanılmaktadır:

Bańa ‘ömr-i řabĭ‘ĭ eyle iřsān

Yolum āhir nefes tekmĭl-i ĩmān

Hüsâmeddĭn-i Uřřākĭ, 1/38

Bana güzel ömür ihsan eyle, yolum son nefeste imanı tamamlamaktır.

Evliyādur cānlar cānı tekmĭl idenler ĩmānı

řāz olur görenler cānı Eřrefođlu Rūmĭ Sultān

Abdürrahim Tırsĭ, 115/17

İmanı tamamlayanlar evliyadır, canlar canıdır. Eşrefoğlu Rumi Sultan'ı gören canlar mutlu olur.

⁷⁶ İlhan Ayverdi, “Delil”, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2010, s. 265.

1.1.3.76. İmanı terk etmek

Sevgilinin saçına uymak ve ona gönül vermek, imanı terk etmek olarak dile getirilmiştir:

Terk idüp uysa zülfüñe imān-ı maḥz dur

Tesbîhi kendüzine ki şofî şalîb ider

Karamanlı Nizâmî, G. 34/3

(İmanı) terk edip saçına uysa asıl imandır. Sofi, kendisine tespîhi haç eder.

Zülfünüñ sevdāsına düşdi gönül yüzi açup

Zulmet-i küfr içre dalup terk-i imān eyledüñ

Senî Ali, G. 162/7

Gönül yüzünü açıp saçının siyahına (sevgisine) düştü, küfür karanlığına dalıp imanı terk ettin.

1.1.3.77. İmanı yaman

İmanı kötü anlamında ilgili beyitlerde yer almaktadır:

Kāfir-i zülfe ruḥuñ muşḥafını çignetdüñ

Bire İslâmı belürsüz bire imānı yamān

Gelibolulu Mustafa Âlî, G. 974/4

Ey İslâm'ı belirsiz, imanı yaman, siyah (kafir) saça yüzünün kitabını çiğnettin.

Âl-i 'oşmānı kırān etdi ol imānı yaman

Biri birisine girdi nite-kim āb-ı revān

Taşlıcalı Yahya, M. 9/III/1-2

O imanı yaman, Osmanlı soyunu yok etti, nitekim akan su birbirine girdi.

Ardumuzça gelse mānend-i kilāb-ı kārban

Rāfizî olmuş gezer bir neçe imānı yaman

Taşlıcalı Yahya, M. 14/II/7-8

Kervanın köpeği gibi arkamızdan gelse, birçok imanı kötü Rāfizî olmuş gezer.

1.1.3.78. İmanı yok

Acıma duygusu taşımayan; insafsız, kahrolası⁷⁷ anlamlarında ilgili beyitlerde kullanılmaktadır:

‘Âşık oldum bir nigâra cevrinüñ dermânı yok

Bilmezem kâfir midür dîni yok îmânı yok

Cenâbî, G. 160/1

Bir güzele âşık oldum, cevrinin şifası yok; bilmem kafir midir dini yok imanı yok.

Elleri yakmaga vü yıkmaga zulm ü hayf-ıla

Dîni vü îmânı yok hükkâm işidür dâyimâ

Edirneli Nazmî, G. 174/5

Elleri zulüm ve korkuyla yakmaya ve yıkmaya dini ve imanı yok daima padişah işidir.

Hâli sultân-ı Habeşdür dil anuñ otağıdur

Dîni yoğ îmânı yoğ haţtı amânsuz yağıdur

Üsküplü İshak Çelebi, G. 62/1

Beni Habeş sultanıdır, gönül onun çadırıdır. Dini, imanı yok hattı amansız düşmandır.

Şanma zâhid kâfir-i ‘ışk olanuñ îmânı yok

Küfr-i ‘ışkında nigâruñ nûr-ı îmân gizlidür

Muhîtî, G. 36/7

Zâhid, aşk kafiri olanın imanı yok sanma, aşkın küfründe sevgilinin iman nuru gizlidir.

⁷⁷ Yaşar Çağbayır, “İmanı yok”, **Ötüken Türkçe Sözlük**, Ötüken Neşriyat, Cilt 2, İstanbul 2017, s. 2159.

1.1.3.79. İmanın artması

Sarı Müderris Şeyh Sinan, imanının artıp çoğalması için niyazda bulunmaktadır:

Umduğumuz senden budur artur bizüm İmānımız

Vaşlun için key dertliyiz irgür bize dermānımız

Sarı Müderris Şeyh Sinan, 142/1

Senden umduğumuz budur, bizim imanımızı artır. Kavuşmak için çok dertliyiz, bize dermanımızı eriştir.

1.1.3.80. İmanın beslenmesi

Sarı Müderris Şeyh Sinan, ilgili beyitte imanın beslenmesinden söz etmektedir:

Elḥamdülillāh dā'imā besler bizüm İmānımız

Şol genc hilāl besler gibi bedir olmuş İmānımız

Sarı Müderris Şeyh Sinan, 141/1

Elhamdülillah daima bizim imanımızı besler, şu genç hilal gibi beslediği imanımız dolunay olmuş.

1.1.3.81. İmanın bütün olması

İmanın sağlam ve tam olması anlamında kullanılmaktadır:

Sevenler buldı anları

İrişdi Ḥaqq'a canları

Bütün oldu İmānları

Cān u dilden sevmek gerek

Üftâde, 2/2

Sevenler onları buldu, canları Allah'a erişti, bütün oldu imanları, candan ve gönülden sevmek gerek.

1.1.3.82. İmanın elden gitmesi

İmanın kaybedilmesi anlamında, sevgilinin saçına gönül vermekle ilişkili olarak kullanılmaktadır:

Baş açık abdâluñ oldum düşdi göñlüm zülfüñe

Gitdi elden dîn ü millet mezheb ü î mân Dede

Ravzî, K. 10/11

Gönlüm saçına düştü, başı açık aşışın (deroîşin) oldum. Elden din ve millet, mezhep ve iman gitti.

1.1.3.83. İmanın ferah bulması

Muhibbî, sevgilinin yüzünde bulunan saçın bir kenara çekilmesini imanının ferah bulması olarak dile getirmektedir:

Dilberâ 'arz-ı cemâl it kim bula cānum ferah

Küfr-i zülfüñi gider kim bula î mānum ferah

Muhibbî, 3932/1

Sevgiliye yüzünü göster ki canım ferah bulsun. Saçının küfrünü gider ki imanım ferah bulsun.

1.1.3.84. İmanın gitmesi

İmanın yitirilmesi, yok olması anlamında kullanılmaktadır:

Düşdüğü dem haddine bu zülf-i kâfir-kîş-i yâr

Ĥamdü lillāh dīne uğraduğda î māt gitmedi

Garâmî, G. 1487/4

Bu kafir saç, sevgilinin yanağına düştüğü vakit, elhamdülillah dine uğradığında iman gitmedi.

Zâhid-i sâlûsı ko küfrinde ey pîr-i mugân

Gitdi î mânunñ gibi gelmez kilîsâdan yaña

Ravzî, G. 49/4

Ey sevgili, ikiyüzlü zâhidi küfründe bırak, imanın gibi gitti kiliseden yana gelmez.

Eger gitdiyse îman kalmadıysa
Müşevvid kaldıñ ol sûrette iva

Seyyid Nizamoğlu, 1/17

Eğer iman gittiyse o surette rahat ettiysen katip kaldın.

1.1.3.85. İmanın için

İmanın için, bir yalvarma ve yakarış sözü olarak ilgili beyitlerde yer almaktadır:

Küfr-i zülfüñle nihân itme yüzüñ muşhafını
Kıyma yazuk bu müselmânlığa îmānuñ için

Kalkandelenli Mu'îdî, G. 336/5

Saçının karanlığıyla yüzünün kitabını gizleme, bu Müslümanlığa iman için yazık kıyma.

Baña zünnâr saçı küfri yiter mezheb ü dîn
Zâhidâ bize ayak tolama îmânun için

Lâmi'i Çelebi, G. 387/3

Bana mezhebin ve dinin saç küfrünün kuşağı yeter, ey zâhid bize iman için ayak dolama.

Câ-be-câ geldi haţuñ ister ide gâret-i dîn
Gel kazıt virme yüz ol kâfire îmānuñ için

Muhibbî, 2746/2

Hattın ara ara geldi, dini yağmalamak ister; iman için gel kazıt, o kafire yüz verme.

Gitdi hiç gelmedi îmâna rakîb-i kâfir
Dînuñ îmānuñ için anı müselmân eyle

Ravzî, G. 498/3

İmana kafir rakip hiç gelmedi, gitti. Dinin, iman için onu Müslüman et.

1.1.3.86. İmanın tadını tatmak

Kemâl Ümmî, imanın tadını alanın nefsanî lezzetlere gerek duymayacağını dile getirmektedir:

Ger ehl-i ma‘rifet îmânı tadını tada
Gerek ki kalmaya nefsanî lezzet ü tada

Kemâl Ümmî, 116/8

Marifet ehli eğer imanın tadını tadarsa nefsanî lezzet ve tada gerek kalmaz.

1.1.3.87. İmanın tazelenmesi/İman tazelemek

Sevgilinin yanağında bulunan hattının tıraş edilmesi, klasik Türk edebiyatı şairleri tarafından imanın tazelenmesi olarak ifade edilmektedir:

Başını kırhup ‘izâr-ı haṭṭunu geydürdi yâr
Tâzelendi iy Hidâyet başdan îmânuñ yine

Hidâyet Çelebi, G. 170/5

Sevgili başını kesip hattının yanağını giydirdi, ey Hidayet imanın yine baştan tazelendi.

Hattı tirâş olınsa ‘izârı latîf olur

Îmân Behiştî tâzelenür küfr-i tamsdan

Ramazan Behiştî, G. 409/5

Hattı tıraş edilse yanağı güzel olur, Behiştî iman yok etmekle tazelenir.

Fuzûlî, Allah’ın dergahını öperek iman tazelemekten söz etmektedir:

Maḳâm-ı mınṭaḳa ṭavfın kılup olduñ kemer-beste
Öpüp ‘avn u mu‘în dergâhın êtdüñ tâze îmânı

Fuzûlî, K. 20/13

Makamını tavaf kılıp beline kemer kuşandın, Allah’ın dergahını öpüp imanını tazeledin.

Senî Ali ise sevgilinin dudağını öptükçe imanının tazelendiğini söylemektedir:
Hâsâ büseñ alana kâfir olur dimiş fakîh
Lîk öpdü[güm]ce la'lüñ tâze ĩmānum gelür

Senî Ali, G. 69/7

Fakih, öptüklerin için haşa kafir olur demiş, aksine dudağını öptükçe imanım tazelenir.

1.1.3.88. İmanın yağmalanması

Lâmi'î Çelebi, sevgilinin yüzüne düşen saçını imanın yağmalanması, talan edilmesi olarak ifade etmektedir:

İtmegiçün ğaret-i ĩmân u din
Ad virmiş ol şanem zünnâra zülf

Lâmi'î Çelebi, G. 232/6

İmanı ve dini yağmalamak için o put (sevgili) ipe saç adını vermiş.

Muhibbî ise sevgiliye imanı yağmalayıp küfrü açığa çıkarma diyerek sitemde bulunmaktadır:

Göz göre iy muğbeçe 'âşıkларуñ zâr eyleme
Rû-siyehdür gel rakîbi kendüñe yâr eyleme
Ĝâret-i ĩmân idüben küfri izhâr eyleme
Mehlikâ dilbersin ammâ bî-vefâsın bî-vefâ

Muhibbî, 3548/6

Ey sevgili! Âşıklarına göz görürken acı çektirme, yüzü siyah rakibi kendine sevgili etme, imanı yağmalayarak küfrü açığa çıkarma, ay yüzlü güzel sevgilisin ama vefasızsın, vefasız!

Ĝâret-i ĩmân için dil kal'asın biçdi gözüñ
Haylice hân-hor zâlimler dur[ur] cemmâşlar

Senî Ali, G. 79/4

İmanı yağmalamak için gözüm gönül kalesini biçti, bir hayli çapkın kan dökücü zalimler durur.

Yüzüñ üzre zülfüñi şalmağ ile
Ġâret-i îmân idersin eyle mi

Senî Ali, G. 279/2

Yüzünüñ üzerine saçını salmakla imanı yağmalarsın öyle mi?

El uzatmış yine reh-zen kâkülün ruhsâruna
Kâfir-i bed-fikr gör kim gâret-i îmân kılur

Şâhî, G. 44/4

Eşkîya saçın yine yüzüne el uzatmış kötü düşünceli kafir gör ki imanı yağmalar.

Zerreci Seyyid Nizamoğlu'na 'aşk-ı Hakk yeter
Eyledi zühhâda yağma din ile imânı ol

Seyyid Nizamoğlu, 183/7

Seyyid Nizamoğlu'na Allah aşkı yeter, zâhidlere din ile imanı o yağma etti.

1.1.3.89. İmanın zayıf olması

Senî Ali, kalbinde muhabbet derdinin zerresi olmayan kişi için imanı zayıf demektedir:

Zerre-i derd-i maḥabbet her kimüñ ḳalbinde yok
Gerçi mü'mindür adı lakin za'îf îmânı var

Senî Ali, G. 75/9

Muhabbet derdinin zerresi kimin kalbinde yoksa adı mümindir ama imanı zayıftır.

1.1.3.90. İmanına (kadar doldurmak)

Ağzına kadar, tıka basa;⁷⁸ ağzına kadar, son kertesine değın, tıka basa, alabildiğince⁷⁹ anlamında kullanılmaktadır:

⁷⁸ Furkan Öztürk, *Bâkî Dîvânı Sözlüğü (Bağlamlı ve İşlevsel Sözlük)*, DBY Yayınları, İstanbul 2016, s. 478.

⁷⁹ Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü II Deyimler Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1976, s. 741.

Medh iderdüñ lebleri devrinde ey pîr-i muğân

‘Āķibet ĩmānuña döndürdiler peymāneyi

Bâkî, G. 509/3

*Ey sevgili, devrinde dudakları öoverdin. Sonunda kadehi ağzına kadar
doldurdular.*

1.1.3.91. İmanında bulmak

“Allah’ından bulsun” anlamında kullanılmaktadır:

Dostum geçmedi bir gün sözümüz yanuñda

Baña itdüklerüñi bulasın ĩmānuña

Mihrî Hâtun, G. 154/1

*Dostum bir gün sözümüz yanında geçmedi, bana yaptıklarını imanında
bulasın.*

1.1.3.92. İmanını istemek

Kalkandelenli Mu’îdî, güzellerin imanını istemesi karşısında medet
dilemektedir:

Derd ile öldüm inanmaz baña dilberler meded

Nağd-i cānum kapdılar ĩmānum isterler meded

Kalkandelenli Mu’îdî, G. 63/1

*Dertle öldüm dilberler bana inanmaz medet, canımı kapdılar imanımı isterler
medet!*

1.1.3.93. İmanını özlemek

Fethi Hüdâyî, küfrü bırakıp dini ve imanını özlediğinden söz etmektedir:

Girü göñlüm bugün dermānın özler

Ɔoyup küfrü o dīn ĩmānın özler

Fethi Hüdâyî, 9/1

Göñlüm tekrar bugün dermanını özler, küfrü koyup o dini ve imanını özler.

1.1.3.94. İmanı(nı) sakınmak/saklamak

İmanını korumak, muhafaza etmek anlamında kullanılmaktadır:

Dil h d elden gitdi ol ‘ayy rdan c nu n ŐaŐın

Ğ ret-i d n itmes n k fird r  m nu n ŐaŐın

Celil , G. 292/1

Gönül bile elden gitti, o hileciden canını sakın, dinini yaĝmalamasın, kafirdir imanını sakın.

So  nefesde sakla  m num benim

Bulmaya yol a a Őeyt n-ı rac m

Muhibb , 1/4

Son nefeste benim imanımı sakla, ona kovulmuŐ Şeytan yol bulmasın.

D ny yı sevmegil iy y r  m nu n ŐaŐlaĝıl zinh r

H zır olgıl leyl   neh r yaraĝ eyle  hret-içün

Abdürrahim Tırs , 112/3

Ey sevgili asla dünyayı sevme, imanını sakla. Gece gündüz ahiret için hazırlık yap.

Ben hem n tenh  degül ey b t sa a d nin viren

‘ s -i Meryemden alsa  saklamaz  m nını

Cen b , G. 347/2

Ey put sevgili, sana dinini veren gizli deĝil; imanı Hz. İsa’dan alsan saklamaz.

Saklasam mihrini n’ola s nede c num gibi

Saklamak l zım-durur her kişiye  m nını

Muhibb , 3404/2

Muhabbetini g ĝs mde canım gibi saklasam ne olur? Her kişinin imanını saklaması lazımdır.

‘Oşmân-ı hayâ ol sakın ĩmânı helelden
Maşşer olıcağ olmayugör ‘âciz ü rüsva

Cemâlî, K. 1/43

*İmanı kusurdan sakın, mahşerde aciz ve rüsva olma; haya sahibi Osman (gibi)
ol.*

1.1.3.95. İmanını sevmek

Sevgili ve âşık ile ilişkili olarak ilgili beyitlerde kullanılmaktadır:

Bu gönül cân[1] gibi vaşl-ı cânânın sever
Ėayret-i dінде olan elbetde ĩmânın sever

Senî Ali, G. 83/1

*Bu gönül, canı gibi sevgiliye kavuşmayı sever; din için emek veren elbette
imanını sever.*

Mü’min olmağın nişanı ‘ışkla cân virmedür

Cân virici ‘âşık iseñ bu şıfat ĩmânı sev

Senî Ali, G. 238/3

Mümin olmanın izi aşkla can vermektir. Can veren âşık isen imanını sev.

1.1.3.96. İmanını şeytana uğurlatmak

İmanını şeytana çaldırmak anlamında ilgili beyitlerde yer almaktadır:

Hazer kıl pîrezendür gadr ucu

Uğurladur o şeytāna imānuñ

Fethi Hüdâyî, 1056/3

Kocakarı (dünya) eziyet eder, çekin. O imanını şeytana uğurlatır.

Ruħı mihrin rakıbe açma zâhid

Şakın ĩmānuñı şeytān uğurlar

Ahmed Paşa, G. 51/6

Zâhid, muhabbetinin yüzünü rakibe açma sakın imanını şeytan uğurlar.

1.1.3.97. İmanını şeytana vermemek

Ramazan Behiştî, ölürlen aşkı elden bırakmamayı imanını şeytana vermemek olarak dile getirmektedir:

Komazuz 'ışkı ölürsek de Behiştî elden
Virmezüz hâsılı îmânumızı şeytâna

Ramazan Behiştî, G. 441/5

Behiştî, ölürsek de aşkı elden koymayız, neticede imanımızı şeytana vermeyiz.

1.1.3.98. İmanını şeytandan sakınmak/kurtarmak

Sevgili, âşık ve rakip etrafında şekillenen ilgili beyitlerde sevgiliyi rakipten uzak tutmak, imanı şeytandan kurtarmak olarak ele alınmaktadır:

Müdde'iden n'ola şakınsam ol âdem cânını
Mü'min olan şakınur şeytândan îmânını

Harîmî, G. 44/1

O insan canını, iddiacıdan sakınsam ne olur mümin olan imanını şeytandan sakınır.

Öliceğ üstümde bulunsun îmâm-ı 'ışk kim
Kurtaran Şeytândan îmânum anuñ telkînidür

Necâtî, G. 167/6

Ölünce üstümde aşk imamı bulunsun ki şeytandan imanımı kurtaran onun telkinidir.

Sakınur şeytândan îmânını her mü'min nola
Nazmî cânı gibi sakınsa seni agyârdan

Edirneli Nazmî, G. 4968/5

Her mümin şeytandan imanını sakınsa bunda ne var, Nazmî seni rakipten canı gibi sakınsa!

Cānānumı yā Rab ҡoma dest-i ‘adūda
Ҕurtar benüm ĩmānumı şeytānuñ elinden

Hüdâyî-i Kadîm, G. 148/7

Ey Allah'ım! Sevgilimi düşman elinde bırakma, benim imanımı şeytanın elinden kurtar.

Dest-i a‘dādan dilā alduñsa ol meh-pāreyi
Bilmiş ol seyṭān elinden itdi ĩmānı ḫalāş

Hüdâyî-i Kadîm, G. 74/4

Ey gönül, o ay yüzlü sevgiliyi düşmanın elinden aldımsa o şeytanın elinden imanını kurtardığını bil.

Baḫt anuñ kim ҡurtara aḡyār elinden yārını
Devlet anuñ kim ola ĩmānı şeyṭāndan ḫalāş

Me‘ālî, 268/2

Rakibin elinden onun bahtının sevgilisini kim kurtara onun devleti ki imanını şeytandan kurtulsun.

Dilā gel ihtirāz eyle sakın bu nefis-i zālimden
Sakınmak çünkü lāzımdur saña şeyṭāndan ĩmānuñ

Muhibbî, 1754/3

Ey gönül, bu zalim nefisten gel sakın, çünkü sana şeytandan imanını sakınmak lazımdır.

Eyü ‘amel kılmaga cehd it ḫayr u şerri fark kıl
Kurtarasın tā ki şeyṭāndan bugün ĩmānuñ

Muhibbî, 3254/3

İyi amel yapmaya gayret et, hayrı ve şerri ayırt et. Ta ki bugün şeytandan imanını kurtarasın.

Mihrüni sînemde saklarsam ne tañ ağıyardan

Kişi lâ-büd sakınur şeytândan imânını

Muhibbî, 3410/2

Göğsümde muhabbetini rakipten saklarsam bunda ne var? Kişi elbette imanını şeytandan sakınır.

1.1.3.99. İmanını şeytandan saklamak

Edirneli Nazmî, ilgili beyitlerde imanını şeytandan saklamaktan söz etmekte ve bunun için Allah'a niyazda bulunmaktadır:

Mü'min oldur me'men olan Hak yolundan çıkmaya

Saklaya şeytândan imânın âmân üzre ola

Edirneli Nazmî, G. 172/1

Mümin olan emin olunan Allah yolundan ayrılmasın, imanını şeytandan saklayıp dikkatli olsun.

Tenden ayrılmalu oldukda revân cânım benüm

Şerr-i şeytândan İlâhî sakla imânım benüm

Edirneli Nazmî, G. 4398/1

Benim canım tenden ayrılma yolunda olduğunda Allah'ım şeytanın şerrinden benim imanımı sakla.

Olduğı demde bu cismümden cüdâ cânım benüm

Umaram Hak saklaya şeytândan imânım benüm

Edirneli Nazmî, G. 4399/1

Bu bedenimden benim canım ayrıldığı zaman Allah benim imanımı şeytandan saklasın.

Şerr-i şeytândan o kim saklaya imânın

Oda atmakdurur ol göz göre hakkâ cânın

Edirneli Nazmî, G. 5169/1

Şeytanın şerrinden imanını saklayan ki göz göre doğrusu canını ateşe atmaktadır.

Vasfî ise rakibin sevgiliyi aşğın elinden almak istemesini, imanını şeytandan saklamak olarak ifade etmektedir:

Cüdâ görüp beni ağıâr yârum almağ istermiş
İlâhî şakla şeytândan ölüm vaktinde îmânım

Vasfî, G. 41/3

Rakip beni ayrı görüp, sevgilimi almak istermiş; Allah'ım ölüm vaktinde imanımı şeytandan sakla.

1.1.3.100. İmanla cennete gitmek

Hz. Peygamber “Kalbinde hardal tanesi kadar iman olan hiç kimse cehenneme girmez. Kalbinde hardal tanesi kadar kibir bulunan hiç kimse de cennete giremez” buyurmuştur.⁸⁰ Fethi Hüdâyî de ilgili beyitte imanla cennete gitmekten söz etmektedir:

Derece ahbâba ol naql ider
Varur imânla cennete gider

Fethi Hüdâyî, 721B/5

Ahbaba mertebesini o nakleder, imanla cennete gider.

1.1.3.101. İmanla gitmek/göçmek/ölmek

İman ile, Müslüman olarak ölmek, son nefesini vermek anlamında kullanılmaktadır:

İmân ile gidem gide ger bir iki kadem
Tâbütumuñ yanınca benüm ol yüzi gülüm

Zâtî, G. 992/3

O gül yüzlüm benim tabutumun yanında bir iki adım giderse imanla öleyim.

Kişi ki Nazmî gide îmânla
Nûra ola gark meh ü mihr-veş

Edirneli Nazmî, G. 2956/5

Nazmi kişi imanla giderek ay ve güneş gibi nurla dolsun.

⁸⁰ Mehmet Emin Özafşar, İsmail Hakkı Ünal, Yavuz Ünal vd., “Cehenneme Giden Yollar”, **Hadislerle İslâm Hadislerin Hadislerle Yorumu**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Cilt 7, İzmir 2020, s. 637.

İmān ile giderdüm cennet olurdu kabrüm
Ger yār-ı ġār olaydı mihrüñ mezār içinde

Şâhî, G. 148/4

Eğer peygamberin mezar içinde muhabbeti olsaydı imanla giderdim, kabrim cennet olurdu.

Qışşa-i hicrândan ise ölmek āsān gelür
Dir baña imān ile ölmek senüñ āsānuñam

Muhibbî, 2190/2

Ayrılık hikayesinden ölmekse bana senin imanınla ölmek kolay gelir.

Zâhid aydur vardur ölüm bakma aña ben didüm
Kim dilemez cān vire ölürken imān üstüne

Senî Ali, G. 267/2

Zâhid, bana bakma ona ben ölüm vardır dedim. Kim ölürken iman üstüne can vermeyi istemez.

1.1.3.102. İmanlı

1. Vicdanlı, merhametli; insaflı. 2. İlahî ve dinî inanç sahibi olan; imanlı olan; inanan⁸¹ anlamında ilgili beyitlerde yer almaktadır:

Gözüñ kâfirdür imānlu amānsuz
Şaçuñ sāhirdür ilanlu yalansuz

Fakih, G. 34/1

Gözün imanlı, amansız kafirdir; saçın yılanlı yalansız bir sihirbazdır.

Yâd yokdur hod kamu imānlu kulda şübhe yok
Kardeşidür mü'minün mü'min dimişdür çün habîb

Edirneli Nazmî, G. 722/3

Bütün imanlı kulda yabancı yoktur buna şüphe yok, çünkü Hz. Muhammed mümin müminin kardeşidir demiştir.

⁸¹ Yaşar Çağbayır, "İmanlı", **Ötüken Türkçe Sözlük**, Ötüken Neşriyat, Cilt 2, İstanbul 2017, s. 2159.

1.1.3.103. İmansız amelden sadece iman iyidir

Ramazan Behiştî, “imansız amelden sadece iman iyidir” diyerek bir ameli iman ile yapmanın önemine dikkat çekmektedir:

Her ne var ise ‘ibâdet saña ‘ışk olsun baña
Zâhid îmânsuz ‘amelden sâdece îmân yeg

Ramazan Behiştî, G. 265/2

Her ne kadar sana ibadet varsa aşk olsun bana zâhid imansız amelden sadece iman tercih edilir.

1.1.3.104. İmansız gitmek

Allah’a inanmadan ölmek⁸², kafir olarak can vermek anlamında ilgili beyitlerde kullanılmaktadır:

Yüzüñ gösterme ço ölsün raķibi
Ki îmânsuz gide ol kâfiri ço

Le’âlî, G. 157/3

Rakibe yüzünü gösterme, bırak ölsün. O kafiri bırak, imansız gitsin.

Her kim dünyâyı cem‘ ider Allâh buyruğın terk ider
İmânsuz dünyâdan gider ziyândur hey ziyândur hey

Abdürrahim Tırsî, 153/6

Her kim dünyayı birleştirir, Allah’ın buyruğunu terk eder, dünyadan imansız gider, ziyandır zıyan!

Vây ana kim vara son demde gide îmânsuz

Hîç olur mu kişiye âh o denlü hüsrân

Edirneli Nazmî, K. 8/43

Vay ona ki son anda imansız gide, kişiye hiç olur mu ah o denli hüsrân!

⁸² Yaşar Çağbayır, “İmansız gitmek”, **Ötüken Türkçe Sözlük**, Ötüken Neşriyat, Cilt 2, İstanbul 2017, s. 2159.

‘Aceb k rku degil midir ki imānsız giden kimse
Müebbed tāmuda alub ‘azāb olma ne müşküldür

H s medd n-i U   k , 56/3

(Ey) imansız giden kimse cehennemde müebbet kalıp azap ekmek ne zordur.

‘Tar k-i ‘ı ka gird nse gönül ayıрма d nden  n
Ki nie  eyh-i  an’anı maabbet b -im n itdi

Sen  Ali, G. 296/3

*A k yoluna girdinse dinden gönlünü uzaklaştırma  nk  nice  eyh-i San’an’ı
muhabbet imansız bıraktı.*

1.1.3.105. İmansız kalmak

Fethi H d y ’ye göre imansız kalmak, Müslüman kişi iin bir korku sebebidir:

Sen dutmaıl ki g m n ‘Azr ’il virmez em n

Vay sana kim im nsız alasin o u  salu

Fethi H d y , 807/2

Sen   phelenme Azrail aman vermez, vay sana ki o gamla imansız kalasin.

1.1.3.106. İmansız  lmek

Kafir olarak ölmek anlamında kullanılmaktadır:

Bu d ny ya mar r ide H k arafın unuttura

 hir im nsuz  ld re hem n a dı bu y renler

Abdürrahim Tırs , 28/8

*Allah tarafını unutturarak, bu dünyaya marur ede, sonunda bu sevgilileri
imansız öldürür.*

1.1.3.107. İmansız

1. İnan taşımayan; iman  olmayan; inansız; inansız. 2. Hi acıması olmayan;
merhametsiz; acımasız; insafsız⁸³ anlamında kullanılmaktadır:

⁸³ Yaşar abayır, “İmansız”, **Ötüken T rke Sözlük**, Ötüken Neşriyat, Cilt 2, İstanbul 2017, s. 2159.

Zülf-i kâfir-kîşi sevdâsıyla cân vermeyen
Rûz-ı mahşerde yüzi kara vü bî-îmân kopar

Adnî, G. 7/6

Sevgilinin kafir saçının sevdasıyla can vermeyen mahşer gününde yüzü kara ve imansız olur.

Büse ile vaşl-ıla her dembedem aldar beni
Muğ-peçe şol dîni yok îmânsuz ikrârsuz

Garâmî, G. 632/4

Şu dini, imanı olmayan sevgili Her zaman öpücükle, kavuşmakla beni aldatır.

Dil-ârâm eylemez bir dem o yârsuz
Vala mü'min olan îmânsuz olmaz

Kâdı, G. 114/2

Sevgili bir an dahi sevgisiz bırakmaz, yemin ederim mümin olan imansız olmaz.

Muşhaf-ı hüsnin görüp her kim çevürse yüzünü
İy Muhibbî bil anı âhirde bî-îmân kopar

Muhibbî, 1109/5

Güzel yüzünü görüp her kim yüzünü çevirse ey Muhibbi onu bil ki ahirette imansız dirilir.

Zalâm-ı küfri terk idüp dahi İslâm'a gelmez mi
Çıkar şapkasın ol papâs-ı bî-îmâna 'ışk eyle

Ravzî, K. 13/130

Küfrün zulmünü terk ederek İslâm'a gelmez mi, o imansız papazın şapkasını çıkararak aşkı sun.

Çalmazuz çağırmazuz bir sâza meyyâl olmazuz

Dînsüz îmansuz hevâ ehline deccâl olmazuz

Taşlıcalı Yahya, G. 175/1

Çalmayız, çağırmayız, bir saza meyil vermeyiz. Dinsiz, imansız nefis düşkünlerine deccal olmayız.

Mesîhî, rakibe imansız derken ölüm hâlindeki insanın terlemesine de işaret etmektedir:⁸⁴

Cân virürken derlese düşmen ‘arağ şanma anı

Kim anuñ îmansuz öldüğine ağlar meşâm

Mesîhî, K. 4/26

Düşman can verirken terlerse onu ter sanma çünkü, yüzü onun imansız öldüğüne ağlar.

1.1.3.108. İnsaf imanın yarısıdır

“İnsaf imanın yarısıdır” sözü kaynaklarda vecize olarak geçmekte ve ilgili beyitte de bu şekilde yer almaktadır:⁸⁵

Didiler inşaf o imân yarusı

Çılur anı müselmānuñ arusı

Fethi Hüdâyî, 1073/6

İnsaf, imanın yarısıdır dediler Müslüman’ın Allah’ı onu yapar.

1.1.3.109. Kâmil iman

Noksansız, tam iman anlamına gelmektedir. Kâdı, kâmil imanın sahibi olan Hz. Peygamber’den bahsetmektedir:

⁸⁴ Emine Yeniterzi, “Dîvan Şiirinde Ölüm Dair Bazı Hususlar”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 5, Konya 1999, s. 122.

⁸⁵ Mehmet Yılmaz, **Kültürümüzde Arapça ve Farsça Asıllı Vecizeler Sözlüğü**, Sütun Yayınları, 1. Cilt, İstanbul 2008, s. 401.

Sensin ol ateme'r-resûl ümmetüñ hayrû'l-ümem

Ꞑutb-ı 'âlemsin ezelden kâmil î mân sendedür

Kâdı, G. 47/6

O peygamberlerin sonuncusu, ümmetin hayırlısı sensin, ezelden beri kâmil iman sendedir, alemin kutbusun.

1.1.3.110. Muhammed'e/Mustafa'ya iman getirmek

İlgili beyitlerde Hz. Peygamber'e iman getirmekten bahsedilmektedir:

Sevdiyise şahâbe göriben Muḥammed'i

Ben görmedin getürmişem î mân Muhammed'e

Ahmedî, 3/12

Sahabe Hz. Muhammed'i görerek sevdiyse ben Hz. Muhammed'i görmeden iman getirdim.

Gören nûr-ı cemâlin Mustafânun

Kim ola kim ana î mân getirmez

Edirneli Nazmî, G. 2515/3

Hz. Mustafa'nın yüzünün nurunu gören kim ola ki ona iman getirmez.

İki cihânda buldı devletiyle 'izzeti

Kim ki getürdi kalbinden î mân Muhammed'e

Kâdı, G. 281/5

İzzeti devletiyle iki cihanda buldu, kim ki kalbinden Hz. Muhammed'e iman getirdi.

1.1.3.111. Parmak kaldırıp/götürüp iman getirmek

Parmak kaldırıp/götürüp iman getirmek, şehadet parmağını kaldırarak kelime-i şehadet getirmek anlamında kullanılmaktadır. İlgili beyitlerde çeşitli unsurların benzetmelerle adeta şehadet parmağını kaldırarak kelime-i şehadet getirdiği görülmektedir:

Āyet-i Īmān görüpdür sūre-i hüsnünde kim
Şimdi barmağ kaldırurup Īmān 'arz eyler çerāğ

Cem Sultan, G. 162/5

*Güzelliğinin suresinde iman ayetini görüp mum şimdi parmak kaldırarak
imanını gösterir.*

Ruħlaruñ 'uşşāka ol zūlf-i perīşān 'arz ider
Kāfiri gör parmağın kaldurdı Īmān 'arz ider

Necâtî, G. 119/1

*Senin ruhun âşıklara dağınık saçlarını arz eder, kafiri gör, parmağını
kaldırarak iman arz eder.*

Māh-ı nevdür yoħsa sen kılduğda seyr-i āsmān
Kaldurup barmağ getürmiş āsmān Īmān saña

Fuzûlî, G. 6/8

*Sen gökyüzünü seyrettiğinde (çıkan) yeni aydır ya da gökyüzü parmağını
kaldırarak sana iman etmiştir.*

Āteşî-millet olan görse yüzün mushafını
Şem' gibi götürüp barmağın ĩmān getürür

Hamdullah Hamdî, 31/4

Mecûsî yüzünün kitabını görse mum gibi parmağını götürüp iman eder.

Baş urup zūlfi ki her dem ruħ-ı cānāne gelür
Şanki kāfir götürüp barmağın ĩmāne gelür

Şevkî, G. 28/1

*Saçı, baş koyup sevgilinin yanağına gelir, sanki kafir parmağını götürüp imana
gelir.*

1.1.3.112. Peygambere iman

Peygamberlere iman, imanın şartları arasında yer almaktadır. Kur'an-ı Kerim'de "Şüphesiz, Allah'ı ve peygamberlerini inkâr edenler, Allah'a inanıp peygamberlerine inanmayarak ayırım yapmak isteyenler, "(Peygamberlerin) kimine inanırız, kimini inkâr ederiz" diyenler ve böylece bu ikisinin (imanla küfrün) arasında bir yol tutmak isteyenler var ya; işte onlar gerçekten kâfirlerdir. Biz de kâfirlere alçaltıcı bir azap hazırlamışızdır"⁸⁶ buyurulmaktadır. İlgili beyitlerde peygambere imandan bahsedilmektedir:

Fedâ olsun saña cânım teraḥḥum eyle sultânım

Nebîsin vardur îmânım şefâ'at Yâ Resûlallâh

Hâletî-i Gülşenî, G. 234/4

Canım sana feda olsun, merhamet et sultanım! İmanımın peygamberi vardır, şefaât ya Resulallah.

Aña îmân idüb Şiddîk-ı Ekber

Ömer didi sen oldun ḥaḳ peygamber

Olub yâver aña 'Oşmân u Ḥayder

Ebu'l-Ḳâsım Muḥammed'dür Muḥammed

Hüsâmeddîn-i Uşşâkî, 33/4

Hz. Ebubekir ona iman ederek, Hz. Ömer dedi sen oldun Allah'ın peygamberi, Hz. Osman ve Hz. Ali, Hz. Muhammed'e yaver olan Kasım'ın oğlu Hz. Muhammed'dir.

1.1.3.113. Sahih iman

Doğru, hakikî, kusursuz iman anlamına gelmektedir. Edirneli Nazmî, ilgili beyitlerde imanı sahih olan kişilerin özelliklerinden bahsetmektedir:

⁸⁶ Nisâ, 4/150-151. **Kur'an-ı Kerim Meâli**, Haz. Halit Altuntaş ve Muzaffer Şahin, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2011, s. 111.

Vardur îmânı sahîh anun ki halka rahm idüb
Şefkat-ile himmet eyler anda olur hem edeb

Edirneli Nazmî, G. 749/4

Onun sahîh imanı vardır, halka rahmet edip şefkatle himmet eyler, onda edep de vardır.

Vardurur şübhesiz îmânı sahîh
Kimde kim himmet-ile ola edeb

Edirneli Nazmî, G. 805/2

Şübhesiz imanı sahîh (olan) vardır, kimde ki himmetle ola edep.

Sahîh ehl-i îmândan olmakdurur
Şu kimse kim anda ola hoş edeb

Edirneli Nazmî, G. 848/5

Şu kimse ki onda hoş edep ola sahîh iman, iman ehlinden olur.

Olur îmânı sahîh ol kişinin
Zî-sa'âdet ki;ola şanı şefkat

Edirneli Nazmî, G. 997/4

O kişinin imanı sahîh olur, mutlu ki, şanı şefkat (üzere) ola.

Îmânı sahîh olmaz olur nâkıs o kes kim
Olmaya karâr üzre niye kim ide ikrâr

Edirneli Nazmî, G. 1559/2

O imanı eksik olanın imanı sahîh olmaz, kararlı değilse niye söz versin?

İslâmı vü îmânı sahîh olan odur kim
Fi'li ola her hâlde kulına mutâbık

Edirneli Nazmî, G. 3337/4

İslâmı ve imanı sahîh olan odur ki, herhâlde kuluna uygun ameli olur.

Şefkati himmeti olur dahı bir hoş-edebi

Ola her kankı kişinün ki sahîh îmânı

Edirneli Nazmî, G. 6728/3

Kimin sahîh imanı varsa şefkati, himmeti ve dahi güzel edebi olur.

Olur îmânı sahîh anun kim

Şefkat-ile ola bir hoş edebi

Edirneli Nazmî, G. 6783/9

Kimin imanı sahîh olursa şefkatle bir güzel edebi olur.

1.1.3.114. Salavat ile imana safa gelmesi

Salavat, “Hz. Peygamber için okunan, Allah’ın rahmet ve selamının O’nun üzerine olması niyetiyle edilen dualar”⁸⁷ anlamına gelmektedir. Kur’an-ı Kerim’de “Şüphesiz Allah ve melekleri Peygamber’e salât ediyorlar. Ey iman edenler! Siz de ona salât edin, selâm edin”⁸⁸ buyurulmaktadır. Enverî, imana salavat ile huzur geldiğinden söz etmektedir:

Sıdk ile nûr-ı cemâlün göreyin vir salavât

Salavât ile gelür Enverî îmâna safâ

Enverî, G. 10/5

Doğrulukla yüzüniün nurunu göreyim salavat ver, Enverî imana huzur salavatla gelir.

1.1.3.115. Son nefeste iman istemek

Çeşitli toplumlarda ölüm ve ölümden sonrasıyla ilgili birtakım inanç ve ritüeller bulunmaktadır. İslâm inancı gereğince ölüm döşegindeki kişinin iman üzere vefat etmesi için son sözünün kelime-i şehâdet olmasına gayret edilir. Nitekim Peygamber Efendimiz, Ebû Hüreyre’nin naklettiğine göre şöyle buyurmuştur: “Ölmek

⁸⁷ İsmail Karagöz, “Salavât”, **Dinî Kavramlar Sözlüğü**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2017, s. 574.

⁸⁸ Ahzâb, 33/56. **Kur’an-ı Kerim Meâli**, Haz. Halit Altuntaş ve Muzaffer Şahin, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2011, s. 469.

üzere olanlarınıza, ‘Lâ ilâhe ilâllâh’ (sözünü) telkin edin.”⁸⁹ Bu esnada o kişinin etrafındaki yakınları hastaya kelime-i şehâdet ve kelime-i tevhidi telkin etmeye çalışır.⁹⁰ Böylece Peygamber Efendimizin “Kim ne üzere ölürse öylece diriltilir”⁹¹ hadis-i şerifindeki müjdeye mazhar olunacağına inanılır. Aşağıdaki beyitlerde de şair, ölüm döşeğinde son nefesini verecekken ona sevgilinin telkinde bulunmasını talep etmektedir:

Cân virürken bana telkîni sen eyle didüğüm

Döstuñ ‘ayb eyleme şoñ demde ĩmân istenür

Zâtî, G. 336/2

Bana can verirken telkini sen eyle dediğim, dostunu ayıplama son anda iman istenir.

Cân virürken umarın telkîni cãnân eyleye

Dostlar göñli kimüñ şoñ demde ĩmân istemez

Zâtî, G. 567/5

Can verirken umarım sevgili telkin eder, dostlar kimin gönlü son anda iman istemez.

1.1.3.116. Son nefeste imana kastetmek

Muhibbî, sevgilinin son anda aşığa dudağından bir damla su vermemesini son nefeste imana kastetmek olarak dile getirmektedir:

Cân lebe geldi lebüñden virmedüñ bir kaçre su

Son deminde döstum kaçd eyledüñ ĩmânına

Muhibbî, 3153/2

Can dudağa geldi, dudağından bir damla su vermedin, dostum son nefeste imanına kastettin.

⁸⁹ Mehmet Emin Özafşar, İsmail Hakkı Ünal, Yavuz Ünal vd., “Ölüm”, **Hadislerle İslâm Hadislerin Hadislerle Yorumu**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Cilt 7, İzmir 2020, s. 547.

⁹⁰ Vildan Serdaroğlu, “Âhîret Kardeşi Olmak”, **Sosyal Hayat Işığında Zâtî Divanı**, İSAM Yayınları, İstanbul 2006, s. 224.

⁹¹ Müslim, Sahih, “Cennet”, 83, 2206.

1.1.3.117. Son nefeste imandan ayrılmak

Her Müslüman için son nefesini verirken iman ile göçmek en büyük arzudur ancak âşık, rakip için bunun tam tersini dilemekte ve onun son nefesini verirken imansız olarak bu dünyadan göçüp gitmesini istemektedir:

Niçün ol yâre raķībā didüñ ĩmānumsın

Göreyin ayrılāsın son demi ĩmānuñdan

Bâkî, G. 389/3

Ey rakip, o sevgiliye neden dostumsun dedin, göreyim (ömrünün) sonunda imanından ayrıl.

Ëy raķīb êtdüñ beni ol nā-müselmāndan cüdā

Göreyin kim olāsın ōñ demde ĩmāndan cüda

Hayretî, 67/1

Ey rakip, beni o gayrimüslimden ayırdın, göreyim son anda imandan ayrılāsın.

1.1.3.118. Son nefeste imanla gitmek/göndermek

Kur'an-ı Kerim'de "Her canlı ölümü tadacaktır"⁹² buyurulmaktadır. Bu buyruk doğrultusunda her Müslüman bulunduğu hâl üzerine mümin bir kimse olarak ölmeyi istemektedir. Klasik Türk edebiyatı şairleri de bu konuyu şiirlerinde ele almış, son nefeste iman ile gitmeyi Allah'tan niyaz etmişlerdir:

Gider ĩmānla āhir demde

Ola her kim ki sa'âdet fercâm

Edirneli Nazmî, G. 4527/4

Her kim ömrünün sonunda imanla giderse sonu mutluluk olur

Hatm olub bu nutkımız Kur'ânla

Son nefesde gidevüz ĩmānla

Edirneli Nazmî, K. 4/56

Bu sözüümüz Kur'ân'la biterse son nefeste imanla gideriz.

⁹² Âl-i İmran, 3/185; Enbiyâ, 21/35; Ankebut, 29/57. **Kur'an-ı Kerim Meâlî**, Haz. Halit Altuntaş ve Muzaffer Şahin, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2011, s. 83, 355, 443.

Cānānı sevenler ḥaṭ-ı ruḥsārı gelince

Āḥir nefes īmān ile Ḳur'ān ile gitsün

Üsküplü İshak Çelebi, G. 206/3

Sevgiliyi sevenler yanağının hattı gelince son nefeste imanla Kur'ân'la gitsin.

İlâhi bin bir adın hürmet için

Bizi son demde imân ile gönder

Ḥabibin Muştafa'nın hürmet için

Bizi son demde imânıyla gönder

Seyyid Nizamoğlu, 94/1

Allah'ım bin bir adının hürmeti için bizi son anda imanla gönder, sevdiğin Hz. Mustafa'nın hürmeti için bizi son anda imanla gönder.

Cānān-ile yaḥyā gibi terk-i vaṭan êtdüm

Ölüp dirilüp şoñ nefes īmān-ile gitdüm

Taşlıcalı Yahya, G. 261/5

Sevgiliyle Yahya gibi vatani terk ettim, ölüp dirilip son nefeste imanla gittim.

Şoñ nefes gönderüp īmān ile anı yā Rab

Raḥmet ü luṭfuñ ile cānını eyle mesrur

Ubeydî, Terk. 1/V/9

Allah'ım, son nefeste onu imanla gönderip rahmetin ve lütfunla canını mutlu et.

1.1.3.119. Şefkat iman(dan)dır/imandan gelir

“Şefkat imandandır” sözü kaynaklarda vecize olarak geçmektedir.⁹³ İlgili beyitlerde de bu şekilde yer almaktadır:

⁹³ Mehmet Yılmaz, *Kültürümüzde Arapça ve Farsça Asıllı Vecizeler Sözlüğü*, Sütun Yayınları, 2. Cilt, İstanbul 2008, s. 810.

Şefkat îmândur demişler şefkat it 'âşıklara
Hey müselmân ulusu şimdengeru îmana gel

Zâtî, G. 844/2

Şefkat imandır demişler, âşıklara şefkat et. Ey Müslüman olası bundan böyle imana gel.

Gel esirge vir Muhibbî hastaya şâfî cevâb
İy tabîbüm çünkü dirler şefkat îmandan gelür

Muhibbî, 977/5

Şifa veren (sevgili) Muhibbi hastaya gel, şifa ver; ey tabibim çünkü şefkat imandan gelir derler.

Şefkat îmandan ise ey bî-güneh kan idici
Kâfirem ger var ise bir zerre îmanuñ senüñ

Necâtî, G. 311/7

Ey günahsızların kanını akıtan, şefkat imandansa eğer senin zerre imanın varsa kafirim.

1.1.3.120. Şeytandan iman dilemek/istemek

Sehâbî, rakibe aşkın esrarını sormayı şeytandan iman dilemeye benzetmektedir:

Müdde'iden 'ışk esrârın Sehâbî şorma kim
Rind-i şâhib-ma'rifet şeytândan îmân istemez

Sehâbî, G. 160/6

Sehâbî, iddiacı rakipten aşkın esrarını sorma ki marifet sahibi rint, şeytandan iman istemez.

Ahmed Paşa, rakibe sevgiliyi sormayı şeytandan iman istemek olarak dile getirmektedir:

Dün raķibe yāri gördüñ mi didüm didi ki yok
Gör ne bī-endişeyem řeytāndan īmān isterem

Ahmed Paşa, G. 220/3

Dün rakibe yarı gördün mü dedim, dedi ki yok. Gör ne kadar endişe etmiyorum ki şeytandan iman isterim.

1.1.3.121. şeytanın iman istemesi

Edirneli Nazmî, rakibin sevgiliyi kendisinden ayırmak istemesini şeytanın iman istemesi olarak düşünmektedir:

Yāri ayırmak diler benden hasūd
Sānasın řeytāndurur îmān diler

Edirneli Nazmî, G. 2130/5

Kıskanç rakip, sevgiliyi benden ayırmak ister, sanki şeytan iman ister.

1.1.3.122. şeytanın imana kastetmesi

Sevgili, âşık, rakip üçgeni etrafında ortaya konulan beyitlerde şeytanın imana kastetmesinden söz edilmektedir:

Küfr-i zülf-i yāra el uzatdı düşman dil didi
Şaşd ider īmānuma řeytān elinden el-ğiyāř

Zâtî, G. 90/2

Gönül, sevgilinin siyah saçına düşman el uzattı dedi; medet şeytan, imanuma elinden kasteder.

Fikr-i ruřşārını yāriñ bana terk it dir raķīb
Şaşd-ı īmān eyler ol kāfir ‘aceb řeytān mıdır

Kemâl Pařazāde, 99/3

Rakip, bana sevgilinin yanağının fikrini terk et der, o kafir imanuma kasteder acaba şeytan mıdır?

Dime mihr-i meh-liqâlardan ferâğat it bana
Zâhidâ şeytân degülseñ kaçd-i î mân eyleme

Lâmi'î Çelebi, G. 455/6

Bana sevgililerin güzelliğinden bahsetme, feragat et; ey zâhid şeytan değilsen imanıma kastetme.

Yâri benden tañ degül ayırmağ isterse rakîb
Kasd ider şeytân belî her mü' minüñ î mânına

Revânî, G. 332/2

Rakip, yâri benden ayırmak isterse şaşılacak ne var, şeytan elbette her müminin imanına kasteder.

1.1.3.123. Şeytanın kişiyi imanından ayırması/imanını alması

Kemâl Paşazâde, rakibin kendisine sevgiliyi yasaklamasını şeytanın onu imanından ayırması olarak ifade etmektedir:

Yâri men' eyler imiş benden işitdüm şu rakîb
Gör a şeytânı ayırmağ diler î mânımdan

Kemâl Paşazâde, 34/4

Şu rakip, duydum ki sevgiliyi bana yasaklarmış, şeytana bak ki beni ayırmak ister.

Me'âlî ise rakibin elinden sevgilinin alınmasını şeytanın iman alması olarak dile getirmektedir:

Şol kişi ki ağıyâr elinden aldı cânânın anuñ
Meyyite beñzer ki şeytân aldı î mânın anuñ

Me'âlî, 200/1

Şu kişi ki rakibin elinden sevgiliyi aldı, ölüye benzer ki şeytan onun imanını aldı.

1.1.3.124. Şeytanın ölüm vaktinde insanın imanını alması

Şeytan, ölüm esnasında kişinin imanını almaya çalışmaktadır. Vasfî, sevgiliyi rakipten saklamayı şeytanın ölüm vaktinde insanın imanını almasına benzetmektedir:

Yârı artuğ saklaram ağıyârdan hecrinde kim

Mü'minüñ şeytân ölüm vaktind' alur îmânını

Vasfî, G. 88/2

Sevgiliyi ayrılığında rakipten saklarım; şeytan, müminin ölümünde imanını alır.

1.1.3.125. Şeytanın su göstererek kişinin imanını çalması

Ölüm anında hastanın vücudunun yorgun ve bitkin düşmesi sebebiyle ağzının ve dilinin kuruduğu bilinmektedir. Bir inanışa göre kişi ölüm esnasında susayacak ve şeytan onun bu hâliyle yararlanarak suyla kandırıp imanını satın alacaktır. Bu sebeple ölüm döşegindeki hastaya su içirme bir gelenek hâline gelmiş ve su ölüyü acıdan, şeytandan kurtaran, kutsal bir nesne olarak kabul edilmiştir.⁹⁴

Muhammed b. Ahmed Zekeriyâ Ensârî (v. 926/1520) Şafî fihhına ait olan *Esnâ'l-metâlib fî şerhu Ravzi't-tâlib* adlı eserinde bu konuyla ilgili şunları söylemektedir:

قال الأنصاري في كتاب أسنى المطالب: (وَيُسْتَحَبُّ أَنْ يُعْطَى-أَي الْمُحْتَضِرَ- تَجْرِيعُهُ مِنْ مَاءٍ) (فَإِنْ الْعَطَشُ يَغْلِبُ مِنْ شِدَّةِ النَّزْعِ) فَيَخَافُ مِنْهُ إِزْلالَ الشَّيْطَانِ) إِذْ وَرَدَ أَنَّهُ يَأْتِي-الشَّيْطَانُ- بِمَاءٍ زَلَالٍ وَيَقُولُ: قَلَّ لَا (إِلَهَ غَيْرِي حَتَّى أَسْقِيكَ)

Can çekişme durumuna gelen (ölüm anı yaklaşan) kişiye yudum yudum su verilmesi müstehap kabul edilmektedir. Şüphesiz ki Şeytan, can çekişen kimseye susuzluk ile galebe çalmaya çalışır ve böylece Şeytan'ın o kişinin ayağını kaydırmasından korkular. Zikredildiğine göre Şeytan içimi güzel olan bir su ile o kişiye yaklaşır ve şöyle söylemesini ister: “Benden başka ilah yoktur dersin sana su vereceğim.”⁹⁵

Bu inanış; klasik Türk şiirinde genellikle âşık, sevgili ve rakip özelinde ele alınmıştır:⁹⁶

⁹⁴ Filiz Güven, “Ölü/Ölüm Etrafında Gelişen Kült İnançlar ve Grubun Yeniden Bütünleşmesi (Sinop Lala Köyü Örneği)”, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, Cilt 12, Sayı 27, 2019, s. 542-543.

⁹⁵ Ebu Yahya Zeynüddin Zekeriyâ b. Muhammed b. Ahmed Zekeriyâ Ensârî, *Esnâ'l-metâlib fî şerhi Ravzi't-tâlib*, y.y., Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, t.y., Cilt I, s. 296. İlgili kaynağa ve Arapça kaynaklara çalışma boyunca ulaştığımızı sağlayan Aşşenur Aydın'a teşekkür ederiz.

⁹⁶ Bahsi geçen inanışla ilgili detaylı bilgi için bkz. Süleyman Toprak, *Ölümden Sonraki Hayat (Kabir Hayatı)*, Nur Basımevi, Konya 1986, s. 82; Abdulhamid Pehlivan, *Ölüm ve Ötesi Halk İnanışları*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2013, s. 64; Hüseyin Okur, *Son Nefeste İman*, Hâcegan Yayınları, İstanbul 2011, s. 55-67; Vildan Serdaroğlu, “Pamukla Ağza Su Vermek”, *Sosyal Hayat Işığında Zâtî Divanı*,

Aldı şöfinüñ kararın gösterüb yüzüñ rakīb
Şan ki şeytân hastaya şu gösterüb imân alur

Necâtî, G. 202/3

Sanki şeytanın hastaya su gösterip imanını alması gibi rakip, yüzünü gösterip sufinin rahatını aldı.

Döstdan tîği ile düşman kesmesün ey dil seni
Hastaya şeytân şaķın şu gösterür imân alur

Zâtî, G. 280/3

Ey gönül, dost kılıcıyla düşman seni kesmesin, dikkat et şeytan hastaya su götürür iman alır.

Müddeî mey şunsa būs-ı la'î cānān almağa
Gösterür şışeyle şu şeytāndur imân almağa

Remzî, G. 186/1

Rakip, sevgilinin dudağından öpücük almak için şarap sunsa (kanma) iman almak için şışeyle su gösteren şeytandır.

Yār için bārid söz añmış müdde'î güş eylemeñ
Hastaya şu 'arz ider İblīs imân almada

Nev'î, G. 422/5

Sevgili için rakip tatsız söz söylemiş dinlemeyin, şeytan iman almak için hastaya su verir.

La'î yāre cān virürken baña pendüñ nāsihâ
Gûyiyâ şeytân sunar imân için bîmâra su

Revânî, G. 317/3

Sevgilinin dudağına can verirken bana nasihat eden öğütlerin, sanki iman için hastaya şeytanın su sunmasıdır).

İSAM Yayınları, İstanbul 2006, s. 309-310; Hakan Yekbaş, "Zâtî Divanında Halk İnanışları", **Turkish Studies**, 4/2, 2009, s. 1149-1150; Ali Duman, **Klasik Türk Şiirinde Savaş Aletleri (XV-XVI. Yüzyıl Divanlarına Göre)**, DBY Yayınları, İstanbul 2022, s. 132, 290.

Yâr için bârid söz añmış müdde'î gûş eylemen

Hastaya şu 'arz ider iblîs îmân almada

Bağdatlı Rûhî, G. 1026/3

*İftiracı rakip, sevgili için hoş olmayan sözler söylemiş ona kulak asmayın
(çünkü) şeytan, hastaya su gösterip imanını almak ister.*

Hâlet-i nez'e düşüp dil teşne iken ey Hudâ

Dest-i şeytândan hâlâş eyle bu îmân cevherin

Sebzî, G. 633/5

*Ey Allah'ım! Gönül susayıp can çekişme hâlindeyken bu iman cevherini
şeytanın elinden kurtar.*

1.1.3.126. Şule-i iman

İman ışığı, nuru anlamına gelmektedir. Yüzle ilişkili olarak ele alınmaktadır:

Çehre-i cânda şu 'le-i îmân

Belürür kalbde huzûr olıcağ

Hakîkî, 306/18

Kişinin yüzünde iman nuru belirince kalpte huzur olur.

Hem Hâlık-ı eşbâhdur hem kâbız-ı ervâhdur

Mişkât ü hem mişbâhdur hem şu 'le-i îmân durur

Muhîti, K. 1/3

*Hem canlıları yaratan hem ruhları kudretiyle kaçıran, tutandır, hem kandil
hem iman nurudur.*

1.1.3.127. Tahkîkî iman

Kesin delillere, bilgiye, araştırmaya dayanan iman anlamına gelmektedir:

Ziyânı aşşıdur seni sevenün

Gümânı tahkîkî îmân oldu iy dost

Abdürrahim Tirsî, 5/2

Seni sevenin ziyânı faydadır, ey dost şüpheli kesin yapan iman oldu.

1.1.3.128. Taklîdî iman

Taklîde dayanan iman anlamında kullanılmaktadır:

Nedür ol taqlîdî îmānı dilde

Bilürem dostı sevmekdür îmānı

Fethi Hüdâyî, 928/6

Gönülde taklidi iman nedir, bilirim iman, dostu sevmektir.

1.1.3.129. Yalan yere iman etmek

Gerçeğe uygun olmayan şekilde, sahici olmayarak iman etmek anlamına gelmektedir. Edirneli Nazmî, yalan yere iman edildiğinde imanın gittiğinden söz etmektedir:

Bilâ-şübhe ol demde îmân gider

Yalan yire ol kes ki îmân ider

Edirneli Nazmî, G. 2459/3

Şüphesiz o zaman iman gider, onu bırak yalan yere iman eder.

1.1.3.130. Zerre/kıl kadar iman olmak

Az da olsa iman olmak anlamında kullanılmaktadır:

Mülk-i Efrenc olurdu saña esîr

Olsa mikdâr-ı zerre îmânı

Ravzî, K. 9/95

Zerre kadar iman olsa Avrupa ülkeleri sana esir olurdu.

Şafha-i haddini başmazdı ‘Ubeydî yāruñ

Ƙıl kadar hattınuñ olsaydı eger îmānı

Ubeydî, G. 334/5

Ubeydî, eğer hattının kıl kadar iman olsaydı sevgilinin yanağını basmazdı.

1.1.3.131. Zünnar kesip imana girmek

Zünnar, “Hristiyan keşişlerin çıplak bedenleri üzerine bağladıkları kıldan yapılmış kaba, sert kuşak”⁹⁷ anlamına gelmektedir. Sevgilinin saçını, bir küfür nişanesi olarak zünnara teşbih edilmektedir. Kemâl Paşazâde, sevgilinin saçlarının yüzdeki tüylerini kapatmasını kafirlerin zünnarlarını kesip imana gelmesi olarak ifade etmektedir:

Çün yüzine geldi haṭṭı gitdi zülfi şanasın

Girdiler ĩmāna kāfirler kesüp zünnārılar

Kemâl Paşazâde, 82/4

Saçları yüzüne geldiği için tüyü gitti sanırsın, kafirler zünnarlarını kesip imana girdiler.

⁹⁷ Yaşar Çağbayır, “Zünnar”, **Ötüken Türkçe Sözlük**, Ötüken Neşriyat, Cilt 5, İstanbul 2017, s. 6599.

İKİNCİ BÖLÜM

2. İSLÂM

İslâm, “silm” ve “selâm” kökünden türeyen Arapça bir kelimedir. Silm; barış, güven ve huzur, selâm ise mutluluk, esenlik ve güvenlik anlamına gelmektedir. İslâm; Allah’a teslim olmak, boyun eğmek ve itaat etmek manasına gelir. İslâm’ı benimsemiş erkeğe müslim, kadına da müslime denilir.⁹⁸ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*’te İslâm’ı “Hz. Muhammed’in Allah tarafından tebliğine me’mur olduğu din”⁹⁹ olarak tanımlamaktadır. Bu kavram, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*’te “Allah’ın Kur’an ile vahyettiği ve esasları Hz. Muhammed tarafından bildirilen din, Müslümanlık”¹⁰⁰ olarak yer almaktadır. *Ötüken Türkçe Sözlük*’te “Barışa, kurtuluşa, esenliğe erme; Allah tarafından Hz. Muhammed aracılığıyla esasları bildirilen ve peygamber olarak Hz. Muhammed’in tebliğ ettiği din; Müslümanlık; İslamiyet”¹⁰¹ ifadeleriyle açıklanmaktadır. İslâm, kişinin herhangi bir zorlama olmadan kendi tercih ve arzusuyla, içten bir bağlılıkla Allah’a yönelmesi, O’nun emir ve yasaklarını şartsız bir şekilde kabul etmesine karşılık gelmektedir.¹⁰²

Kur’an’a göre İslâm, kişinin kendisini yalnız Allah’a teslim etmesi, yalnız O’na kul olması, yalnız O’na ibadet etmesi demektir. Tevhidin gereği de budur. Bu anlamıyla İslâm, yalnız son peygamber olan Hz. Muhammed’in getirdiği dinden ibaret değil, peygamberlerin insanları tek Allah’a kulluk etmeye, âhirete îmân etmeye ve sâlih amel işlemeye davet etmelerinin özünde olan bir inanç sistemidir.¹⁰³

⁹⁸ İsmail Karagöz, “İslâm”, **Dinî Kavramlar Sözlüğü**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2017, s. 321.

⁹⁹ Ferit Devellioğlu, “İslâm”, **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2012, s. 518.

¹⁰⁰ İlhan Ayverdi, “İslâm”, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2010, s. 573.

¹⁰¹ Yaşar Çağbayır, “İslâm”, **Ötüken Türkçe Sözlük**, Ötüken Neşriyat, Cilt 2, İstanbul 2017, s. 2220.

¹⁰² Huriye Martı, **İslâm Nedir?**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2019, s. 5.

¹⁰³ Karagöz, **a.g.e.**, s. 321-322.

Kur'an'da İslâm, Allah katındaki hak dinin karşılığı ve özel adı olarak belirlenmiş, ondan başka hiçbir dinin Allah tarafından kabul edilmeyeceği vurgulanmıştır.¹⁰⁴ Nitekim Kur'an-ı Kerim'de "Şüphesiz Allah katında din İslâm'dır"¹⁰⁵, "Kim İslâm'dan başka bir din ararsa, (bilsin ki o din) ondan kabul edilmeyecek ve o ahirette hüsrana uğrayanlardan olacaktır"¹⁰⁶, "Bugün sizin için dininizi kemale erdirdim. Size nimetimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'ı seçtim"¹⁰⁷ buyrulmaktadır. Müslim'den aktarılan bir hadise göre Hz. Peygamber İslâm'ı şu şekilde tanımlamaktadır: "İslâm' Allah'a kulluk etmeniz, O'na hiçbir şeyi denk koşmamanız, emrolunan namazı doğru kılmanız, zekât vermeniz ve ramazan orucunu tutmanızdan ibarettir."¹⁰⁸

Klasik Türk edebiyatında İslâm, elimizdeki mevcut edebiyat ansiklopedilerinde ve sözlüklerinde edebî bir terim olarak yer almamaktadır.¹⁰⁹ Hâlbuki bize göre İslâm kavramı, edebî terim olarak müstakil bir şekilde değerlendirilecek zengin bir edebiyat içeriğine sahiptir. İslâm kavramının edebî terim olarak kullanımı, çalışmada "İslâm'ın Benzetilenleri" başlığı altında yer almaktadır.

Belirtilmesi gereken bir husus daha vardır ki çalışmamızın özellikle bu bölümünde karşımıza çıktığı üzere; ordu ve askerlikle ilişkili olarak kelime, tabir ve terimlerin kullanımının söz konusu olmasıdır. Devletin izlediği fetih politikası ve elbette gaza düşüncesi de yaşanan hayatın sanata, edebiyata tesiri dolayısıyla şiirdeki yerini almıştır. Türklerin de savaşçılığı ve buna dayalı olarak ordu-millet yönüyle bilinmesi, klasik Türk şiirinde sevgili-âşık ilişkisi bağlamında bu çatışmayı, savaşı

¹⁰⁴ Mustafa Sinanoğlu, "İslâm", **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt 23, İstanbul 2001, s. 1.

¹⁰⁵ Âl-i İmrân, 3/19. **Kur'an-ı Kerim Meâli**, Haz. Halit Altuntaş ve Muzaffer Şahin, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2011, s. 61.

¹⁰⁶ Âl-i İmrân, 3/85. **Kur'an-ı Kerim Meâli**, Haz. Halit Altuntaş ve Muzaffer Şahin, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2011, s. 70.

¹⁰⁷ Mâide, 5/3. **Kur'an-ı Kerim Meâli**, Haz. Halit Altuntaş ve Muzaffer Şahin, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2011, s. 117.

¹⁰⁸ Toshihiko Izutsu, **İslâm Düşüncesinde İmân Kavramı**, çev. Selahattin Ayaz, Pınar Yayınları, İstanbul 2017, s. 97.

¹⁰⁹ Çalışmayla ilgili şu kaynaklar taranmıştır: İskender Pala, **Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü**, Kapı Yayınları, İstanbul 2012; Ahmet Talât Onay, **Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı**, Haz. Cemal Kurnaz, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2021; Agâh Sırrı Levend, **Divan Edebiyatı: Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2015.

şiiirde görünür kılmıştır. Türklerin orduya ve askere verdiği önem dolayısıyla bu tür kullanımlar oldukça önemlidir.¹¹⁰

2.1. İSLÂM KAVRAMININ 15-16. YÜZYIL DİVANLARINDAKİ GÖRÜNÜMÜ

2.1.1. Gerçek Anlamıyla İslâm

Bu kısımda İslâm kavramı gerçek anlamıyla kullanılmış ve ilişkili olduğu kelimeler açısından alt başlıklarda incelenerek beyitlerde ilgili örneklere yer verilmiştir.

2.1.1.1. İslâm-Amel

Amel, “bir insanın dinî emirler ve yasaklara göre yaptığı hareketler”¹¹¹ anlamına gelmektedir. Fethî Hüdâyî, İslâm’ı amel ile ilişkili olarak kullanmaktadır:

İmân bünyâd İslâm ‘amel oldı
‘Ârifde kavli söyleyen bu dildir

Fethî Hüdâyî, 518/3

İman inşa edildi, İslâm amel oldu. İrfan sahibi kişilerde (bu) sözü söyleyen bu dildir.

2.1.1.2. İslâm-Aşk

İslâm, aşk ile ilişkili olarak ilgili beyitte yer almaktadır:

‘İşka münkir bolsa zâhid mezheb-i ‘uşşâk ara
‘İşk ile kâfirliği yegdür aña İslâmudın

Cemilî, 535/5

(Ey) zâhid, inkarcı âşık olsa (onda) âşıkların dinini ara. (Onun) aşk ile kafirliği İslâm’dan daha iyidir.

¹¹⁰ Ordu-millet düşüncesi ve klasik Türk şiirinde savaşın görünümü için bkz. Burak Koç, “Güzelleme ve Somutlama Bağlamında Klasik Türk Şiirinin Savaş Felsefesini Okumak”, **Türk Harp Dili ve Edebiyatı Sempozyumu Bildiri Kitabı**, Haz. Emrah Bozok, Ahmet Metehan Şahin vd., Millî Savunma Üniversitesi Yayınları, Ankara 2023, s. 447-458; Burak Koç, “Karagöz Gazetesinde Büyük Taarruz’un Görünümünü ‘Temizlik’ Merkezli Okumak”, **Büyük Taarruz 100’üncü Yıl Dönümünde Türk’ün Zafere Yürüyüşü**, Ed. Seda Bayındır Uluskan, Levent Kuru vd., Millî Savunma Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2022, s. 315-349.

¹¹¹ Hasan Akay, “Amel”, **İslâmî Terimler Sözlüğü**, İşaret Yayınları, İstanbul 2005, s. 33.

2.1.1.3. İslâm-Beş Şart

İbn Ömer'in (ra) naklettiğine göre Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuştur: "İslâm beş esas üzerine kurulmuştur: Allah'tan başka ilâh olmadığına ve Muhammed'in Allah'ın Resûlü olduğuna şehâdet etmek, namaz kılmak, zekât vermek, hacetmek ve Ramazan orucunu tutmak."¹¹² İlgili beyitlerde de klasik Türk edebiyatı şairlerinin İslâm'ın beş şartından bahsettiği görülmektedir:

İkâmet eyleyü biş rüknini sen islâmuñ
Dileriseñ saña bend olmaya bu çâr-erkân

Ahmedî, 64/25

Sen İslâm'ın beş şartını yerine getir, istersen bu çar-erkan/dört esas sana bağ olmasın.

Hem namâz u hem şıyâm u hem zekât u hac u hem
Bilmek itmek bunları ĩmân u İslâm oldu hâ

Handanî, K. 10/4

Hem namaz, hem oruç, hem zekat hem hac hem de bunları bilip yerine getirmek iman ve İslâm'ın (kendisi) oldu.

Niçün İslâm' uñ binâsı oldu penç üzre i yâr
Hem niçün kıldı namâzı günde beş perverdigâr

Handanî, K. 26/1

Ey sevgili, İslâm neden beş (şart) üzerine inşa edildi? Hem Allah neden namazı günde beş (rekât) kıldı?

2.1.1.4. İslâm-Delil

Seyyid Nizamoğlu, ilgili beyitte Hz. Peygamber'in İslâm'a delil olduğunu dile getirmektedir:

¹¹² Mehmet Emin Özağar, İsmail Hakkı Ünal, Yavuz Ünal vd., "Kelime-i Şehâdet", **Hadislerin Hadislerle Yorumu**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İzmir 2020, Cilt 1, s. 491.

Bihamdillah ki İslâm'a delilim Muşafâ geldi

Emirim rehberim şâhım Aliyy-el-Murtezâ geldi

Seyyid Nizamoğlu, 307/1

Elhamdülillah İslâm'a delilim Hz. Mustafa geldi, rehberim şahım. Hz. Ali geldi.

2.1.1.5. İslâm-Din

Kur'an-ı Kerim'de "Şüphesiz Allah katında din İslâm'dır"¹¹³ buyurulmaktadır.

İlgili beyitlerde şairler, dinlerinin İslâm olduğundan söz etmektedir:

Kur'an kitabımız İslâm dinimiz

Hadisden âyetten almayız değil

Muhyiddin Abdal, 272/2

Kur'an kitabımız, İslâm dinimizdir. Hadisten ve ayetten almaz değiliz.

Dinüm İslâm idi halk olmamış idi 'âlem

Kılağuzladı yine âdemi dîne keşşaf

Murâdî, 674/2

Alem yaratılmamışken dinim İslâm'dı. Allah, Hz. Adem'i dine kılavuz kıldı.

2.1.1.6. İslâm-Gönül

Münîrî, İslâm ile gönlü ilişkilendirmektedir:

Küfr-i zülf-i yâra çün kim mübtelâ itdün beni

Her ne şığarsa anı işle gönül İslâmuña

Münîrî, G. 248/3

Sevgilinin saçının karalığına beni müptela ettin, (bu sebeple) gönül İslâm'ına ne şığarsa onu işle.

2.1.1.7. İslâm-İnsaf

Gelibolulu Sürûrî, sevgilinin İslâm ile insafa geldiğinden söz etmektedir:

¹¹³ Âl-i İmrân, 3/19. **Kur'an-ı Kerim Meâli**, Haz. Halit Altuntaş ve Muzaffer Şahin, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2011, s. 61.

İslâm'la gelür idi inşâfa ol habîb

Ammâ rakîb ortada kâfirlik eyledi

Gelibolulu Sürûrî, G. 460/2

O sevgili, İslâm'la insafa gelirdi ama rakip ortada kafirlik eyledi.

2.1.1.8. İslâm-Kılıç

İslâm, kılıç ile ilişkilendirilerek ilgili beyitlerde yer almaktadır:

Tîġuñ şalınca pertevi İslâmî oldılar

Bî-dîn ü bî-diyânet añılmış bedân bedîn

Gelibolulu Mustafa Âlî, K. 44/8

Dinsiz ve diyanetsiz (olarak) anılan kötüler, kılıcın parlaklığı meydana çıkınca İslâmî oldular.

Âhenîn kal'aya beñzer kılıcı İslâm'a

Kılca yok medhal-i küffâr o maħalde kaç'â

Kelâmî, K. 1/36

(Onun) kılıcı demir gibi sağlam bir kaleye, İslâm'a benzer. Orada asla kıl kadar dahi olsa kafirlerin gireceği bir yer yoktur.

İslâma meyli olmasa durmazdı şolda

Kendüyi nisbet eyleyüben taylesâna tîġ

Necâtî, K. 11/6

Kılıcın İslâm'a meyli olmasaydı eğer, kendini sarığın ucuna nispet eyleyip solda durmazdı.

2.1.1.9. İslâm-Kuvvet

İlgili beyitte İslâm kavramı, kuvvet ile ilişkilendirilerek ele alınmıştır:

Oldı İslâm kavî 'adlũñile eyle ki güher

Oldı eyyâm 'azîz aduñıla eyle ki zer

Ahmedî, 26/15

İslâm, güçlü adaletinle öyle değerli ki; günler (senin) aziz adınla altın gibi oldu.

2.1.1.10. İslâm-Nur

İslâm kavramı, ilgili beyitte nur ile ilişkili olarak ele alınmış ve İslâm'ın nurundan söz edilmiştir:

Anuñ islâm nûrından haberdâr olmamış cānı
Haķâyık hā-yı ĩmān u reh-i ihsān nedür bilmez
Hakîkî, 194/6

Onun canı İslâm nurundan haberdar olmamış, imanın hakikati ve yolu nedir bilmez.

Yüzüñden zâhir oldı nûr-ı islâm
Sözüñden şu'le virdi sünnet ü farz
Hakîkî, 255/3

İslâm nuru yüzünden açığa çıktı, sünnet ve farz senin sözüñden parlaklık saçtı.

2.1.1.11. İslâm-Selam

Kur'an-ı Kerim'de "Size bir selâm verildiği zaman, ondan daha güzeliyle veya aynı selâmla karşılık verin. Şüphesiz Allah, her şeyin hesabını gereği gibi yapandır"¹¹⁴ buyurulmaktadır. Revânî ise mümin olan kişinin Allah'ın selamını esirgememesi gerektiğinden bahsetmektedir:

'Âr ider 'âşıkına Tañrı selâmın virmez
Mü'min olanda sakın böyle gerekmez islâm
Revânî, G. 248/4

(Sevgili) utandığınan aşığına Allah'ın selamını vermez. Müminde böyle İslâm olmaz.

2.1.1.12. İslâm-Selâmet

Edirneli Nazmî, İslâm'ın bir esenlik hâli olduğundan söz etmektedir:

¹¹⁴ Nisâ, 4/86. **Kur'an-ı Kerim Meâli**, Haz. Halit Altuntaş ve Muzaffer Şahin, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2011, s. 101-102.

Hudâya şükür kıl İslâmı bir hâl-i selâmet bil

Muhammed ümmetinden olduğun özge sa'âdet bil

Edirneli Nazmî, G. 3948/1

Allah'a şükret, İslâm'ı bir esenlik hâli bil. Muhammed ümmetinden olmayı gayrı bir saadet bil.

2.1.1.13. İslâm-Söz

İlgili beyitte İslâm, söz ile ilişkilendirilmektedir. Murâdî, sözünün aleme İslâm olduğundan bahsetmektedir:

Şürû'um şer'edür reh-ber anuñla reh mu'ammerdür

Benüm kavlı-i haqîküm 'âleme islâm ü dîn olmuş

Murâdî, 620/4

Başlangıcım şeriatadır, onunla rehber yol(da) hayat bulandır. Benim hak sözüm, aleme İslâm ve din olmuş.

Bu söz İslâm'a layık söz değildir

Bu söz böyle görüşle göz değildir

Seyyid Nizamoğlu, 317/4

Bu söz İslâm'a layık söz değildir. Bu söz böyle bir görüşle göz değildir.

2.1.1.14. İslâm-Sünnet

Derzi-zâde 'Ulvî, II. Murad'ın Şehzâde Mehmed için yaptırdığı sünnet töreni üzerine yazdığı kasidede yer alan aşağıdaki beyitte sultanın şehzâdeyi sünnet ettirerek sünnete uyduğunu ve sünnetle İslâm'a yücelik geldiğini söylemektedir:

Sünnet etseñ n'ola şeh-zâde mehemmed hânı

Sünnet ile gelür islâma şeref kalbe huyūr

Derzi-zâde 'Ulvî, K. 17/9

Şehzade Mehmed Hân'ı sünnet etsen ne olur; İslâm'a şeref, kalbe hayırlar sünnetle gelir.

2.1.1.15. İslâm-Şart

İslâm, birtakım şartlar üzerine bina edilmiştir.¹¹⁵ İlgili beyitlerde İslâm'ın şartlarından söz edilmektedir:

Müslimân olan elbette gerek nâmûs u 'âr üzre
Pes evvel şartı İslâmun o kim nâmûs u 'âr ister

Edirneli Nazmî, G. 1542/2

Müslüman olan kişinin elbette namus ve ar sahibi olması gerekir. İslâm'ın şartı önce namus ve ar sahibi olmaktır.

Şart-ı İslâm'dan berî olanun
Biridür mâlın eyleyen imsâk

Edirneli Nazmî, G. 3883/4

İslâm'ın şartından berî/kurtulmuş olanın, malını imsak etmesi gerekmez.

'Acabâ nice müslümânım der
Ol ki gözetmeye şart-ı İslâm

Edirneli Nazmî, G. 4529/2

O İslâm şartını gözetmeyenler, acaba nasıl Müslümanım derler?

2.1.1.16. İslâm-Şefkat

Kur'an-ı Kerim'de “Şüphesiz, Allah insanlara çok şefkatli ve çok merhametlidir”¹¹⁶ buyrulmaktadır. İlgili beyitte İslâm, şefkat ile ilişkilendirilmektedir:

Unutdı şefkat-ı islâmı rahm-ı îmânı
Anuñ'çün almaz o kâfir bizüm selâmumızı

Yakînî, G. 189/6

İmanın merhametini ve İslâm'ın şefkatini unuttuğu için o kafir bizim selamımızı almaz.

¹¹⁵ İslâm'ın şartları hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. M. Şevki Aydın, “‘İslâm'ın Şartları’ Üzerine”, **Diyanet Aylık Dergi**, Sayı 174, Haziran 2005, s. 34-40.

¹¹⁶ Bakara, 2/143. **Kur'an-ı Kerim Meâli**, Haz. Halit Altuntaş ve Muzaffer Şahin, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2011, s. 27.

2.1.1.17. İslâm-Şeriat

Şeriat, “Allah tarafından peygamberler vasıtasıyla bildirilen ilahî emir ve yasaklara dayanan hükümlerin tamamı”¹¹⁷ anlamına gelmektedir. İlgili beyitlerde İslâm ve şeriat birbirleriyle ilişkili olarak kullanılmaktadır:

Cevâb oldur ki İmândur haķıķat

Dağı İslâm’a dimişler şerî’at

Handanî, K. 21/2

Cevap odur ki; iman hakikattir. İslâm’a dahi şeriat demişlerdir.

Gör bu İslâm u şerî’at hem tarîķat ma’rifet

Hem haķıķat oldu cümle beş ĥurûf üzre bular

Handanî, K. 26/51

Hem İslâm ve şeriat, hem tarikat ve marifet, hem de hakikati gör. Bunların hepsi(nin yazılışı) beş harflidir.

2.1.1.18. İslâm-Şüphe-Sahih

Kişinin İslâm’ının yani inancının Allah katında makbul olabilmesi için şüphe bulunmaması ve kalben kesin olarak inanılması gerekir. Böylece Müslüman kişinin İslâm’ı sahih ve şüpheden uzak olmalıdır:

İslâmı sahih olan olur sıdk-ıla meşgûl

Peygambere her gâh salât-ıla selâma

Edirneli Nazmî, G. 5510/4

İslâmı sahih olan doğrulukla meşgul olur, Peygamber’e her vakit salat ve selam getirir.

Olur İslâmı ol kimsenün bî-şübhe kim

Gözleye ikrârını dâyim tura ikrârına

Edirneli Nazmî, G. 5721/2

Sözünü gözleyip daima sabit duran o kişinin İslâm’ında şüphe olmaz.

¹¹⁷ Hasan Akay, “Şeriat”, **İslâmî Terimler Sözlüğü**, İşaret Yayınları, İstanbul 2005, s. 440.

2.1.1.19. İslâm-Zekât

Zekât, “İslâm’ın beş şartından biri olup belirli bir mal varlığına sahip Müslüman kişinin malının bir kısmını Allah rızası için muayyen kişilere vermesi”¹¹⁸ anlamına gelmektedir.¹¹⁹ Nitekim Kur’an-ı Kerim’de “Namazı kılın, zekâtı verin” buyurulmaktadır. Ahmedî ise zekâtı, İslâm’ın tartısı olarak tanımlamaktadır:

Virgil zekâtı ki ol durur İslâma kaçtara
Kılğıl namâzı ki ol durur ol dînüñe ‘imâd

Ahmedî, 17/9

Zekâtını ver ki o İslâm’ın tartısıdır. Namazını kıl ki o dinin direğidir.

2.1.1.20. İslâm Ehli-Âşıklar

İslâm ehli, sevgili etrafında şekillenen ilgili beyitlerde âşıkları ifade etmek için kullanılmıştır:

‘Ârızuñ envârını ‘âşıqlaruñdan dūr édüp
Veh ki İslâm ehlini hey dînsüz ĩmânsuz kodusñ

Amrî, G. 56/4

(Ey sevgili!) Yanağının parlaklığını âşıklarından uzaklaştırıp vah ki İslâm ehlini dinsiz imansız bıraktın.

Tâk-ı ebrûñsuz sücûd itmez bilürsin ehl-i ‘aşk
Ehl-i İslâm’a yazuğdur kıble-gâhum gitme gel

Mihrî Hâtun, G. 97/5

Bilirsin aşk ehli, senin kaşın olmadan secde etmez. (Ey) Kiblegahum, İslâm ehline yazıktır, gitme gel.

¹¹⁸ Bakara, 2/43-110; Hac, 22/78; Nûr, 24/56; Mücadele, 58/13; Müzemmil, 73/20.

Kur’an-ı Kerim Meâli, Haz. Halit Altuntaş ve Muzaffer Şahin, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2011, s. 10, 22, 100, 372, 391, 465, 609, 653.

¹¹⁹ İsmail Karagöz, “Zekât”, **Dinî Kavramlar Sözlüğü**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2017, s. 709.

‘Ârızuñ envârını ‘âşıklarından dûr idüp
Bunca İslâm ehlini dînsüz ü îmânsuz koduñ

Edirneli Nazmî, G. 269/4

Yanağının nurunu âşıklarından mahrum edip bunca İslâm ehlini dînsiz ve imansız bıraktın.

Şol kadar zulm eyledi ‘uşşâka hattıñ dostum
Ehl-i İslâm’a anı va’llâhi küffâr eylemez

Revânî, G. 159/2

Ey sevgili, hattın o kadar aşığı zulmetti ki; vallahi onun İslâm ehline yaptıklarını kafir yapmaz.

2.1.2. İslâm’ın Benzetilenleri

Bu kısımda İslâm kavramı, gerçek anlamının dışında benzetilenleriyle kullanılmış ve benzetme unsurları ayrı alt başlıklar altında incelenerek ilgili beyitlerde örneklere yer verilmiştir.

2.1.2.1. İslâm (Ülkesi)-Yanak

Ahdî-i Bağdâdî, sevgilinin hattının yanağına yayılmasını kafirlerin asker çekerek yürümesi olarak düşünürken yanağını ise İslâm ülkesine benzetmektedir.

Çekdi leşker yürüdi geldi haţuñ rûma şehâ
Mülk-i islâmı meded kapladı haylî kâfir

Ahdî-i Bağdâdî, G. 67/3

Ey sevgili, hattın Rum’a asker çekerek yürüdü, geldi. (Böylece) İslâm ülkesini hayli kafir kapladı.

2.1.2.2. İslâm-Göz

Cemilî, sevgilinin gözünü İslâm ülkesine benzetmektedir:
Közidür İslâm ili cânığa âfet hem anuñ
Zülfidür asmağka taqvâ ehli boynunda tınâb
Cemilî, 53/3

Gözü, İslâm ülkesine hem âfet hem de candır. Zülfü ise boynundaki ipe takva ehlini asmaktadır.

2.1.2.3. İslâm-Hazine

İslâm, tevhid ejderinin tılsım olduğu bir hazineye benzetilmektedir:

genc-i İslâma hoş tılsım olmuş
ejder-i lâ ilâhe illa'llâh

Derzi-zâde Ulvî, K. 1/13

Tevhid ejderi, İslâm hazinesine hoş tılsım olmuş.

2.1.2.4. İslâm-Künbed

İlgili beyitte dinin direğinden bahsedilirken İslâm'ın da bir künbed olarak tasavvur edildiği görülmektedir:

Çondu İslâm künbedi dîn direği erkânuna
Arz olub farz-ı vuzû sünnetleri kıl vâcibâ

Handanî, K. 17/7

İslâm künbedi/kubbesi, din direği esaslarına kondu. Abdestin farzları arz oldu, vacip olan sünnetleri kıl.

2.1.2.5. İslâm-Millet

Adalet sahibi kişinin çoban olarak hayal edilmesi, İslâm'ın bir millet, topluluk (sürü) olarak düşünülmesini beraberinde getirmiştir:

Gürg-i fitne çoğ iş eylerdi şebânî tîrede
Gele-i İslâm'a 'adlün olmasa idi şubân

Mesîhî, K. 5/24

İslâm milletine adaletin çoban olmasaydı eğer fitne kurdu karanlık gecede (bu sürüye) çok zarar verirdi.

2.1.2.6. İslâm-Yanak

Muhibbî, sevgilinin yanağını İslâm olarak görmekte ve sevgilinin yanağının üzerinde yer alan hattı ve zülfü kafir olarak düşünmektedir:

Kâfir hatını gör nice İslâma kaçd ider
Hâzırlanur ki eyleye baş kaldurup hürûc

Muhibbî, 327/3

Kafir hattına bak, İslâm'a nasıl kasteder; ayaklanıp isyan etmeye hazırlanur.

Haddüñ üzre zülfüñi komak revâ mı dōstum
Kimde İslâm olsa komaz Muşhaf 'uñ üstine hâç
Muhıbbî, 332/4

Ey sevgili, yanağının üstüne zülfünü koymak reva mıdır? Kimin İslâm'ı varsa o mushafın (Kur'an'ın) üzerine haç koymaz.

2.1.2.7. İslâm-Yoldaş

İlgili beyitte İslâm kavramı yoldaş olarak düşünölmektedir. Kemal Ümmî, dünya köprüsünden geçip giderken iman ile birlikte İslâm'ı da yoldaş olarak görmektedir:

Giç bu dünyâ köprisinden kaçâ gör dostdan yaña
Yoldaşuñ islâm u îmân tevbe vü Kur'an'iken
Kemâl Ümmî, 109/24

Yoldaşın İslâm ve iman, tövbe ve Kur'anı bu dünya köprüsünden geçip dosttan yana kaç.

2.1.2.8. İslâm-Yüz

Sevgili etrafında şekillenen ilgili beyitlerde yüz, İslâm'a benzetilerek yüz üzerinde bulunan sevgilinin güzellik unsurları da yüz-İslâm benzerliği dolayısıyla İslâm'ın bir parçası olarak ele alınmıştır:

Yüzi îmân bağışlar ehl-i küfre
Gözi islâm içinde rāh-zendür
Ahmed Paşa, G. 97/2

Yüzü, küfür ehline iman bağışlar, gözü ise İslâm içinde yol kesici, eşkıyadır.

Zengî leşkerler çeküp 'azm eyler İslâm üstine
Zülfünüñ her bir kılı sultāñ-ı Hindu-stān'dur
Cem Sultan, K. 9/22

İslâm'ın üstüne zenci askerler çekerek azmeder. Zülfünüñ her kılı ise Hindistan'ın sultanıdır.

Hālũñ hadũñ yüzinde ne zâlimdür âh kim

İslâm içinde kaçd ider imâne Muşţafâ

Karamanlı Nizâmî, G. 121/2

Ey Mustafa! Yanağındaki ben yüzünde ah öyle zalimdir ki, İslâm içinde imana kasteder.

Yüzine kılan naţar yâruñ görür İslâm u dîn

Olmamak lâzım idi ebrûlarında kibr ü kîn

Muhibbî, 2447/1

Kaşlarında kibir ve kinin olmaması gerekir. Sevgilinin yüzüne bakanlar İslâm ve dini görür.

Cemâli çihre-i İslâm'a virdi zînet ü zîb

Niteki eyledi rûşen cihân yüzün şârik

Revânî, M. 1/III/6

Yüzü, İslâm çehresine güzellik katmıştır. Nitekim yüz, cihanı parlak ve aydınlık kılmıştır.

2.1.3. İkilemeler, Kalıp Söz ve İfadeler

İslâm kavramı, ilgili beyitlerde ikilemeler, kalıp söz ve ifadeler hâlinde ele alınmış ve örneklere yer verilmiştir.

2.1.3.1. Asâkir-i İslâm

İslâm askerleri anlamına gelmektedir. İslâm askerlerinden fetih ve gaza düşüncesi etrafında bahsedildiği görülmektedir:

Muzaffer anuñçündür 'asâkir-i İslâm

Çomadı kâfire fer lâ ilâhe illallah

Ali Çelebi, K. 1/13

Tevhid, muzaffer olan İslâm askerleri içindir. Kafirde fer bırakmamışlardır.

Şeh-i ‘asâkir-i islâm olan süleymân hân

Geçer ğazâ ile aşhâb gibi ezmânı

Taşlıcalı Yahya, K. 6/19

İslâm askerlerinin padişahu olan Süleyman Han, gaza ile zamanın sahibi gibi geçer.

2.1.3.2. Asker-i İslâm

İslâm askeri anlamına gelmektedir:

‘Asker-i İslâm’ile zeyn oldu çün nat‘-ı zemîn

Hâk yolında gideler cümle dürü‘-ı âhenîn

Beşiktaşlı Yahya Efendi, Mur. 2

Zeminin örtüsü İslâm askeri sayesinde süslendi. (O askerler) Demirden zırhlı gömlekleriyle Hak yolunda yürürler.

Âb-rüy-ı ‘asker-i İslâmuñ oldu kâtibi

Güş idüp hazz eyledi ser-cümle erbâb-ı düvel

Cinânî, Tar. 164/2

İslâm askerinin yüz suyunun, katibi oldu. Bütün devlet erbabı hep birlikte kulak verip bundan zevk aldı.

Dut cihân ma‘müresin ser-‘asker-i İslâm olup

Nev-cevânlar zür-ı bázüsına döymez pîr Zâl

Fuzûlî, K. 12/32

İslâm ordusunun komutanı olup cihan mülkünü tut. Yaşlı Zâl¹²⁰, delikanlıların kuvvetli pazılarına dayanamaz.

¹²⁰ Zâl için bkz. Dursun Ali Tökel, “Zâl”, **Divan Şiirinde Şahıslar Mitolojisi**, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016, s. 209-213.

Nite-kim haşır olsa ‘arş olur penâh-ı mü’minîn

‘Asker-i islâmı gendüye éder müncer livâ

Taşlıcalı Yahya, K. 15/4

Nitekim haşır olduğunda arş, mümin kimselerin sığınacağı yerdir. (Arş gibi) Sancak da İslâm askerini kendisine çeker.

2.1.3.3. Bang-ı İslâm

İslâmiyete davet, Müslümanlığa çağrı ve ezan anlamına gelmektedir. Yetîmî’ye göre kafirler ezandan rahatsızlık duymaktadır:

Hıkd idüp nuṭṭ-ı YETİMe didi zühhâd derâ

Bâng-ı İslâmı belî ehl-i derâ sevmezler

Yetîmî, G. 54/7

Kilise çanı Yetîmî’nin sözüne gizlice düşmanlık edip zâhid dedi. Bellidir ki kilise ehli, İslâm’ın sesini sevmez.

2.1.3.4. Ceyş-i İslâm

İslâm ordusu anlamına gelmektedir. İlgili beyitlerde İslâm ordusuyla Osmanlı ordusunun kastedildiği görülmektedir:

Çekelüm Allâh Allâh ceyş-i İslâm

Varalum Hâḫ müyesser ide Rîm’e

Muhibbî, 2886/3

İslâm ordusu! Hak nasip eylesin, Allah Allah çekerek Roma’ya varalım.

Ceyş-i İslâm ile Sultân Süleymân karadan

Bahr u berr fethine ‘asker yürüdi bir aradan

Görelüm alnımıza her ne ki yazdı Yaradan

Gel tonanmaya gidüp ‘azm-i Fireng eyleyelüm

Yetîmî, Mur. II/II

Sultan Süleyman, İslâm ordusuyla deniz ve kara fethine askerle birlikte yürüdü. Gel, donanmaya gidip Avrupa’ya varalım. Yaradan alnımıza her ne yazdıysa görelim.

2.1.3.5. Cünd-i İslâm

İslâm askeri anlamına gelmektedir:

Gebre açdurmaz gözin oklagılı yağmur gibi

Cünd-i İslâm ol zamân kim tir-i berrân yagdurur

Edirneli Nazmî, G. 2061/4

O zaman ki İslâm askeri keskin oklarını yağdırır. Okları yağmur gibidir, ateşperestlere gözünü açtırmaz.

2.1.3.6. Da'vî-i İslâm

İslâm davası anlamına gelmektedir. Karamanlı Nizâmî, İslâm davası güdenin din yerine küfrü tercih etmeyeceğini söyleyerek sevgiliyi uyarmaktadır:

Da'vî-i İslâm idersün zülfüni yüzden götür

Mü'min olan küfri tercih eylemez dîn üstine

Karamanlı Nizâmî, G. 97/3

İslâm davası edersen (eğer) zülfünü yüzünden çek götür. (Çünkü) Mümin olan din üstüne küfrü tercih etmez.

2.1.3.7. Dâr-ı İslâm/Dârü'l-İslâm

İslâm ülkesi, İslâm'ın egemen olduğu yer anlamında kullanılmaktadır:

Zihî Sikender u Dârâ ki dâr-ı İslâmuñ

Sa'âdetinde olupdur medâr-ı fetḥ ü zafer

Cemâlî, K. 6/21

Ne hoş, İskender ve Dârâ ki İslâm ülkesinin saadetinde zafer ve fethe yardımcı olmuştur.

Âyet-i mu'ciz-nümâ-yı ḥilkatüm tefsîr ile

Dâr-ı İslâmı dilersem kâfiristân eyleyem

Gelibolulu Mustafa Âlî, K. 13/96

Ayetin mucizesini gösteren yaratılışının tefsiriyle, İslâm ülkesini istersem kafir ülkesine çeviririm.

Doldurup her bir rakībūñ gönlini şevk-ı ruḥuñ
Dār-ı İslām eyledi heb kāfiristān ellerin

Gelibolulu Sürûrî, G. 334/6

*(Sevgili) Her bir rakibin gönlünü yanağının şevkiyle doldurup İslâm ülkesini
hep kafir ülkesi eyledi.*

Cā-niṣīn-i ḥulefā ḥāmī-i dārü'l-İslām
Ḥusrev-i Cem-ḥaşem-i mülk-i Süleymān nicedür

Kelâmî, Kıt. 86/2

*Halifelerin vekili, İslâm ülkesinin koruyucusu, Süleyman mülkünün Cem
haşmetli padişahu nicedir.*

2.1.3.8. Defter-i İslām

İslām defteri anlamına gelmektedir. Beyitte İslām ile defter
ilişkilendirilmektedir:

Ḳalemi defter-i İslām'ı kııldan mazbûṭ
Tîğı oldı kefere gerdenine âteş-bār

Gelibolulu Mustafa Âlî, K. 111/10

*Onun kalemi, İslâm defterini yazmaya başladığından beri kılıcı kafirlerin
boynuna ateş yağdırmıştır.*

2.1.3.9. Devlet-i İslām

İslām devleti anlamına gelmektedir. Fuzûlî, İslām devletine yardımdan söz
etmektedir:

Vücūd-ı bî-miṣālūñ devlet-i İslāma nuşretdür
Mücerred şıyt-ı rezmüñ eylemiş mağlûb küffarı

Fuzûlî, K. 28/25

*Benzersiz varlığı, İslām devletine yardım etmektedir. O, yalnız savaş sesiyle
kafirleri mağlup eylemiştir.*

2.1.3.10. Din-i İslâm

İslâm dini anlamına gelmektedir. İlgili beyitlerde İslâmiyet'ten söz edilmektedir:

Dīn-i İslâm'umuzun şem'-i şeb-efrūzı dağı
Ehl-i küfrün yüregi yağ ile yanar oldu

Adlî, G. 141/3

İslâm dininin geceyi aydınlatan mumu bile küfür ehlinin yüreğinin yağıyla yanar oldu.

Terk-i şehvet gerek müsülmāna
Dīn-i İslâm kandan u şehvāt

Ahmedî, 13/37

Müslüman'ın İslâm dininden şehveti terk etmesi gerekir.

Kıldı haddünden hevā-yı 'ışkı ref' ol saçlarıñ
Dīn-i İslâm oldu ğālib haq bu mağlūb oldu Rūm

Garâmî, G. 866/5

O saçların, aşk arzusunu (ortadan) kaldırdı. İslâm dini galip, Rum ise mağlup oldu.

Hidmet itdüñ dīn-i İslâm'ın livāsın dikmege
Aşılursa yiridür tāk-ı 'arşa şemşirün senün

Şemsi Paşa, G. 201/2

İslâm dininin sancağını dikmek için hizmet ettiğinden arşın kubbesine senin kılıcın asılsa yeridir.

2.1.3.11. Düşmen-i İslâm

İslâm düşmanı, kafir anlamında kullanılmaktadır. İlgili beyitlerde hançer, kılıç, keskinlik gibi kelimeler etrafında kullanıldığı görülmektedir:

Behrâm eline hançer alıp kasd ider ya hod

A'dâ-yı dîn ü düşmen-i İslâm'a intikâm

Bâkî, K. 23/9

Behram¹²¹ eline hançer alıp İslâm ve din düşmanlarına kastederek onlardan intikam alır.

Ķâmı'-ı bih-i düşmen-i İslâm

Ķâtı'-ı küfr ü şârim-i şamşâm

Cinânî, Mes. 4/4

İslâm düşmanının esas arzusu, ve küfrün keskinliği ve keskin kılıçtır.

2.1.3.12. Ehl-i İslâm

İslâm ehli, İslâm topluluğu anlamına gelmektedir. İslâm kavramının ele alındığı beyitlerde, klasik Türk edebiyatı şairleri tarafından büyük oranda ehl-i İslâm ile ilişkilendirilerek kullanıldığı görülmektedir. İlgili beyitlerde Müslümanlardan bahsedilmektedir:

Cümle islâm ehli ile Mihrî'ye

Sen Raḥîm'sin dûzahı görme revâ

Mihrî Hâtun, Tz. 333

Çok merhametli olan Allah'ım! Cümle İslâm ehliyle birlikte Mihrî'ye cehennemî reva görme.

Mescidi koyup ocaḳ mihrâbına yüz tutdı halk

Ey dirîgâ ehl-i İslâm oldu hep âteş-perest

Mesîhî, Kıt. 10/3

Halk, mescidi bırakarak ocaḳın mihrabına meyletti. Eyvah ki İslâm ehlinin hepsi ateşperest oldu.

¹²¹ Behram için bkz. Dursun Ali Tökel, "Behram", **Divan Şiirinde Şahıslar Mitolojisi**, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016, s. 92-94.

Mezheb-i ‘uşşâk içinde ehl-i İslâm olmadı
Küfr-i zülfüñe şu kim kaldurmadı barmagını

Cenâbî, G. 325/2

Âşıkların mezhebi içinde İslâm ehli yoktur. (Sevgilinin) Zülfünün karalığına parmağını kaldırmadı.

‘Âŝıkuñ kıorsın alursın seg rakıbi yanuña
Kâfiri tağdım idersin ehl-i İslâm üstine

Cinânî, G. 221/4

Aşığın köpek rakibini alıp yanına koyarsın. (Adeta) Ehl-i İslâm üstüne kafiri önde tutarsın.

Ehl-i İslâm idicek âgâz-ı cenk
Olıcak savt u sadâ-yı hûy u hây

Edirneli Nazmî, Tar. 172/2

İslâm ehli cengi baŝlattıđında, (meydanda) ŝamata ve gürültü sesleriyle birlikte çığlıklar olacak.

Zaferdür her zamân her dem kıarını ehl-i İslâmuñ
Livâ-i nuşret üzre çün yazıldı ism ile nâmuñ

Murâdî, 717/1

İslâm ehlinin işi her zaman daima zaferdir çünkü onların isim ve namları zafer sancağı üzerine yazılmıştır.

Âhum âvâzesin sever ‘uşşâk
Ehl-i İslâm ider ezândan hazz

Ramazan Behiştî, G. 236/3

Âşıkların âhumun feryadını sevdiği gibi İslâm ehli de ezandan hoşlanır, lezzet alır.

N'ola dërsem aña mıkñâtîsidür mü' minlerüñ
Ehl-i islâmı çeker gendüye çün-kim her zemân

Taşlıcalı Yahya, K. 2/3

Ona "müminlerin mıkñatîsidür" desem yeridir çünkü (Kâbe) her zaman İslâm ehlini kendine çeker.

Ğulları na' resi ceng içre olur ra'd-mişâl
Ehl-i islâma yağar rahmet ü nuşret maţarı

Taşlıcalı Yahya, K. 7/29

Savaş esnasında askerlerinin naraları gök gürlemesine benzer. (Böylece) İslâm ehlinin üzerine rahmet ve ihsan yağmuru yağar.

Ehl-i İslâm olalar fetḥ ü fütuhıyle ferah
Sehm-i şemşîri anuñ milket-i küffara düşe

Zâtî, G. 1418/9

İslâm ehli, fetih ve zaferlerle huzur bulsun. Onun kılıcının payı kafirlerin ülkesine düşsün.

2.1.3.13. Endişe-i İslâm

İslâm endişesi anlamına gelmektedir. Sehâbî, İslâm'ı bir endişe olarak görmektedir. Onu İslâm endişesinden uzaklaştıran şey, sunduğu bir kadehle meyhanecidir:

Deyr pîrî eyledi bir câm ile fâriğ beni
İztîrâb-ı küfr ile endîşe-i İslâmdan

Sehâbî, G. 300/4

Meyhaneci, bir kadehle küfür ızdırabından ve İslâm endişesinden beni uzaklaştırdı.

2.1.3.14. Erkân-ı İslâm

İslâm dininin başlıca kimseleri, önde gelenleri anlamında kullanılmaktadır:

Bu gün ol hizmet-i erkân-ı İslâm'ı tamâm itdi
Hudâvendân-ı devlet itmesünler haqqını ebter

Nev'î, K. 17/10

Bugün o İslâm dininin önde gelenleri hizmeti nihayete erdi. Bu sebeple devlet hükümdarları onların hakkını eksin etmesin.

Tamâm itmişdür ol hep hizmetin erkân-ı İslâmuñ
Anuñdur her şuver zâhirde sanmañ fazla ma'nâdur

Nev'î, K. 25/16

İslâm erkanının hizmeti o hep nihayete erdirmiştir. Zahirdeki her sureti onundur sanmayın.

2.1.3.15. Garet-ger-i İslâm

İslâm'ın yağmalanması anlamına gelmektedir. Cem Sultan, sevgilinin kıvrım kıvrım olan zülfünün yanağını düşmesini İslâm'ın yağmalanması olarak tanımlamaktadır. Cemilî ise sevgilinin mey verip saçının bağını çözerek İslâm'ı yağmaladığını söylemektedir:

Zülf-i pür-çinüñ nigârâ dâmdur
Gözlerüñ gâret-ger-i İslâmdur

Cem Sultan, G. 78/1

Ey sevgili! Kıvrım kıvrım olan zülfün (adeta) bir tuzaktır. Gözlerin ise İslâm'ın yağmacısıdır.

Mey birip dînim alıp zünnâr-ı zülfin muğ-beçe
Bağladı boynumğa veh kim gâret-i İslâm idip

Cemilî, 51/5

Ne yazık ki sevgili mey verip dinimi aldıktan sonra İslâm'ı yağmalayıp saçının kuşağını boynuma bağladı.

2.1.3.16. Gayret-i İslâm

İslâm dini için çalışıp çabalama, mücadele etme anlamına gelmektedir:

Bir yerde ‘aceb kalmadı mı ğayret-i İslâm

Kim bizi arar kimsene bulunmaya aşlā

Cem Sultan, K. 6/62

Bir yerde İslâm için çalışıp çabalayan kalmadı mı acaba? Bizi arayan kimse asla bulunmaz.

Zülfüñ örter yüzüñi ğayret-i İslâm kanı

Dîni setr eylesün di anı îmânuñ için

Mesîhî, G. 191/4

Zülfün yüzünü örterken İslâm uğruna çabalamak hani nerede? İmanın için ona söyle, dini örtmesin.

Ğayret-i İslâm içündür kıldugum ‘azm-i sefer

Hağ bilür kim itmedüm ben anı mülk-i dād için

Muhibbî, 2752/3

Çıktığım sefer, İslâm uğrunadır. Allah şahidimdir ki ben bunu ihsana sahip olmak için yapmam.

2.1.3.17. Hacc-ı İslâm

Hac, Mekke’de bulunan Kabe’yi ve civarındaki kutsal olan yerleri belirli vakitler içerisinde usulüne uygun olarak ziyaret etmek şeklinde yapılan bir ibadettir. Hac, aynı zamanda İslâm’ın beş şartı arasında yer almaktadır.¹²² Sehâbî, Müslüman olmayanların İslâm haccının yolundan haberdar olmadıklarını dile getirmektedir:

Ne bilür müdde’î kapuñda hıdmet resmini kıblem

Tarîk-ı hacc-ı İslâmı müselmân olmayan bilmez

Sehâbî, G. 147/2

İddiacı kimse kapında hizmet resmim olan kibleni ne bilir? İslâm haccının yolunu Müslüman olmayan bilmez.

¹²² İsmail Karagöz, “Hac”, **Dinî Kavramlar Sözlüğü**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2017, s. 209.

2.1.3.18. Hâdî-i İslâm

İslâm'ın yol göstericisi anlamında kullanılmaktadır:

Hâdî-i islâm şâh-ı kâm-rânumdur benüm

Ġâziler şâhı emîr-i nükte-dânumdur benüm

Taşlıcalı Yahya, M. 14/I/5-6

İslâm'ın yol göstericisi, benim bahtiyar sultanımdır. Gaziler şâhı, benim nükte yapmakta mâhir olan emirimdir.

2.1.3.19. Hakikat-i İslâm

İslâm'ın hakikati anlamına gelmektedir:

İktidâsı i 'tilâ-yı şer'a istidlâl-i şıdk

Nuşreti haķıķat-i İslâma burhân-ı yakîn

Fuzûlî, K. 9/5

Tâbiliği, doğru hükme varma ve şeriatla yücelmektir; üstünlüğü ise İslâm'ın hakikatine gerçek bir delildir.

2.1.3.20. Hıttâ-i İslâm

İslâm ülkesi anlamında kullanılmaktadır:

Yed-i mehâbeti itdi kılâ'-ı küfri harâb

Kılıcı hıttâ-i İslâm'a çekdi çünkim sûr

Sehî Bey, K. 20/38

Küfür surları kudret gücünü harap etti çünkü sur İslâm ülkesine kılıcını çekti.

Müftî-i hıttâ-i İslâm mu'inü'l-İslâm

Vâriş-i 'ilm-i nebî nâ'yib-i Nu'mân nicedür

Kelâmî, Kıt. 86/13

İslâm ülkesinin şeyhülislâmı, İslâm dininin yardımcısı, peygamber ilminin varisi Numân'ın vekili nasıldır?

Hâlel irerdi cihân halkına küfr ehlinden
Hıfzuñ olmasa eger hıttâ-i İslâm'a hişâr

Vasfî, K. 8/17

İslâm ülkesine koruyuculuğun hisar olmasa cihan halkına küfür ehlinden zarar gelirdi.

2.1.3.21. İslâm askeri

Edirneli Nazmî, İslâm askerinin muzaffer olması için Cenâb-ı Allah'a dua etmektedir. Muhibbî ise İslâm askerleriyle Kızılbaşları yendiğinden söz etmektedir:

Eyleye İslâm 'askerin yâ Rab
Cünd-i gebr üzre dâyimâ mensûr

Edirneli Nazmî, G. 2294/3

Ya Rab, İslâm askerini kafir ordusu üzerinde daima muzaffer eylesin.

Surh-serler kaçdın itdüm çekdüm İslâm 'askerin
'Avn-i Haq'la 'âzim-i iklîm-i İrân olmuşam

Muhibbî, 2147/6

İslâm askerini çekip Kızılbaşlara kastettim. Allah'ın yardımıyla İran diyarının büyüğü oldum.

2.1.3.22. İslâm bostanı

Necâtî, İslâm'ı bir bostana benzetmiş ve cennet bahçesi ile arasında bir ilişki kurmuştur:

Döndürdi Allâh emri ile selsebîl-vâr
İslâm būsîtânını bâğ-ı cinâna tîğ

Necâtî, K. 11/8

Allah'ın emriyle selsebil ırmağı gibi olan kılıç İslâm bostanını cennet bahçesine çevirdi.

2.1.3.23. İslâm dini

İlgili beyitlerde İslâm dininden söz edildiği görülmektedir:

İslâm dîni zer'î gibi çıkardı takvâ şeytânı

İmân ağacı dikmesin gönlümde hem dikdim aḫî

Sarı Müderris Şeyh Sinan, 173/5

İslâm dini zeri/altın gibi şeytanı takvadan çıkarmıştır. Gönlümde iman ağacı gönlümde dikmesin, ben diktim.

Bu İslâm dînine ol reh-nümâdur

Cemî'-i ümmetine pişvâdur

Beşiktaşlı Yahya Efendi, Mes., 1/14

O, İslâm dinine yol gösterendir. Ümmetin tamamına önderdir.

Kâfirden ol aldı kîni yüritdi ol İslâm dîni

Arıtdı küfrüñ çirkini kuvveti ol celâlle

Fethi Hüdâyî, 1389/13

O kâfirden kin alarak, İslâm dinini yürüttü, yüceltti. O celâlinin kuvvetiyle küfrün kirini arındırdı.

2.1.3.24. İslâm ehli

İlgili beyitlerde Müslümanlardan ve onların birtakım özelliklerinden bahsedilmektedir:

Nitekim el-mü'minü halvayun îcâbı ile

İdeler iftâr İslâm ehli yekser baklavâ

Edirneli Nazmî, G. 336/8

“Mü'minler tatlıdır”¹²³ sözü gereğince İslâm ehli iftarda oruçlarını çoğunlukla baklava ile açarlar.

¹²³ “المؤمن خلو يُحب الحلاوة”, “Mümin tatlıdır, tatlıyı sever” sözü, ilgili kaynaklarda mevzû hadis olarak geçmektedir. Detaylı açıklama için bkz. Cemâlüddîn Muhammed Tâhir b. Alî el-Fettenî, **Tezkiretü'l-mevzûât**, İdaretü't-Tibaa el-Münira, h. 1343, s. 150; İbn Kayyim el-Cevziyye ve Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dımaşkî el-Hanbel, **el-Menârü'l-münîf fi's-sahîh ve'z-zaîf**, Mhk. Yahya b. Abdillâh es-Semali, Daru İtaati'l-ilm, Cilt 1, Riyat h. 1440-m. 2019, s. 58.

Fi'l-hâl ider cünûd-ı şeyâtîne inkisâr

İslâm ehli bagladuğınca namâza saf

Edirneli Nazmî, G. 3290/4

İslâm ehli namaza saf durduğu anda şeytan ordusu bundan incinir.

‘Uşşâka ölürken qarîb durmaz nifâk eyler rakîb

Bu deñlü İslâm ehlini görüp müselmân olmamış

Gelibolulu Sürûrî, G. 203/3

Rakip, âşıklar ölürken fitnecilik yaparak onlara yakın durmaz. O rakip, bu kadar çok İslâm ehlini görmesine rağmen Müslüman olmamıştır.

2.1.3.25. İslâm ili

Cemilî ve Figânî, sevgiliyle ilişkili olarak İslâm ilinden bahsetmektedir:

Katlı ider İslâm ilin kâfir közi anıñ henüz

Kılmañ andın raħm ümîdin kim müselmân bolmamış

Cemilî, 288/6

Onun kafir gözü hâlâ İslâm ilini katleder. Ondan artık ümit etmeyin çünkü o Müslüman olmamıştır.

Deyr ara körüp meni ta'n itmeñ ay İslâm ili

Kâfir-i 'ışk oldu körgeç bir büt-i zîbâ köñül

Cemilî, 430/3

İslâm ili (sakinleri), beni kilise içinde görüp de ayıplamayın. Gönül, put gibi güzel sevgiliyi görünce aşkın kafiri oldu.

Kirpigüñ cân ü gönül kaçdına hañçerler çeküp

Hañtuñ İslâm iline yağmacı kâferler çeküp

Çeşm-i hun-hâruñ öñine kâkülüñ serler çeküp

Ruħlaruñ devrinde Rüm üstine leşkerler çeküp

Zülf-i pür-çinüñ zırıklar geydi Şâmîler gibi

Figânî, Tah. 1/4

Kirpiğin hañçerler çekerek can ve gönle kastedip, hattın İslâm iline yağmacı kafirler çekip, kan dökücü gözlerin kakülün önüne başlar çekip, yanağının devrinde Rum'un üzerine askerler çekip kıvrımlı saçların ise Samiler gibi zırlar giyindi.

2.1.3.26. İslâm mülkü

Gelibolulu Sun'î, İslâm mülkünü mahvedenlerden söz etmektedir:

Bu sanemlerdür iden İslâm mülkini tebâh

Biri Eşrefoğlu birisi Üzümcüzâdedür

Gelibolulu Sun'î, Mur. 4/II/2

İslâm ülkesini mahveden işte bu güzellerdir. Biri Eşrefoğlu biri de Üzümcüzâde'dir.

2.1.3.27. İslâm sarayı

Kemâl Ümmî, tevhidi İslâm sarayının kıyamı ve direği olarak görmektedir:

Kıyâmı vü diregidür sarây-ı İslâmuñ

Kelâm-ı zıkr-i Hudâ Lâ ilahe ille'llah

Kemâl Ümmî, 4/14

Allah zikrinin kelamı olan lâ ilâhe illallah, İslâm sarayının kıyamı ve direğidir.

2.1.3.28. İslâm şehri

İlgili beyitlerde İslâm şehrinden bahsedilmektedir:

'Akl [u] 'ilm-i zühdüm alup 'ışka bir olmak için

Hoş mudur İslâm şehrin böyle tâlân eyledüñ

Senî Ali, G. 162/6

Züht ilmimi ve aklımı alarak aşkla hemhâl olmak için İslâm şehrini böylesine talan etmek hoş mudur?

Ġarīb Üftâde'nün cānı ıayağı

Ĥaqq'un vuslatıdur dā'im ıurağı

Ki İslâm şehrinün yanmış ırağı

Anuñ ıoğduğı ay geldi beşâret

Üftâde, 45/11

Garip Üftâde'nin canı ve dayanağı, daimi durağı Hakk'ın vuslatıdır, O'nun yanına kavuşmaktır. Onun doğduğu ayda müjde gelmiş, İslâm şehrinin kandili yanmıştır.

2.1.3.29. İslâm u din

İslâm ve din, ikileme hâlinde ilgili beyitlerde birlikte zikredilmektedir:

Götürildi islâm u dînüñ özin ki bugün

Ebücehl ki devriydi ‘aceb ki tefriqadur

Fethi Hüdâyî, 632/5

Bugün İslâm ve dinin özü götürüldü. Acaba Ebucehil devri miydi ki bu ayrılık yaşandı.

Götürüldü İslâm u dîn bu gün ki eyle ki āh

Belürdi şirk ü küfr ü dalâlet ü gümrâh

Fethi Hüdâyî, 764/1

Ah ki, bugün İslâm ve din ortadan kaldırıldı. Böylece şirk ve küfür, sapkınlıklar ortaya çıktı.

Ki bu İslâm u dînden şer‘ gitti

Ri‘âyet olunur ol gür içinde

Fethi Hüdâyî, 924/4

İslâm ve dinden şer gittiğinden, o kabir içinde iyi karşılandı.

Dürîşe eyle kim İslâm u dîne

‘Amel kılup getüre ol yādına

Fethi Hüdâyî, 1121/6

İslâm ve din için öyle çalış ki, onları hatırlayarak gereğini yerine getir.

2.1.3.30. İslâm ummak

İslâm ummak, merhamet beklemek anlamında kullanılmaktadır:

Umaram [rahm] gözünñden k’ide āhir sitemi

‘Aklı gör kâfir-i hün-rîzden İslâm umaram

Fakih, G. 64/2

Gözünden merhamet umuyorum ki zulmünü sonlandırsın; aklımı gör ki, kan dökücü kafirden İslâm umuyorum.

2.1.3.31. İslâm vermek

Garâmî, sevgilinin yanağını zülfün örtmesi sebebiyle Cenâb-ı Allah'a ona İslâm ve insaf vermesi için niyazda bulunmaktadır:

Ḥaddini setr étmesün zülfi çelîpâsıyla déñ

Yâ Rab ol muğ-peççeye ĩmân ü dĭn İslâm vér

Garâmî, G. 261/4

Zülfü, alçak haçıyla yanağını örtmesin; ya Rab, sen o sevgiliye iman ve din, İslâm ver.

2.1.3.32. İslâm'a düşmek

İslâm zümresi içinde yer almak anlamında kullanılmaktadır:

Fenâ câmın müdâm elden düşürmez

O kim İslâm'a düşer meşrebi var

Edirneli Nazmî, G. 1661/2

Fenâ kadehini elinden hiç düşürmez ancak onun meşrebi vardır, İslâm'a düşer.

2.1.3.33. İslâm'a ermek

İslâm'a ulaşmak anlamında kullanılmaktadır:

Nehîb-i seyl-i belâ şaldı tîgi küffâra

Kim andan irmeye İslâm'a diyü gerd-i fütûr

Vasfî, K. 5/13

Keder tozu onlardan İslâm'a erişir diye kılıcı, kafirlere bela selinin kokusunu saldı.

2.1.3.34. İslâm'a gelmek/girmek

İslâm'a gelmek/girmek, çoğunlukla kafir ve zülf ile ilişkilendirilerek ilgili beyitlerde "imana gelmek" anlamında kullanılmıştır:

Ṭañ mı zülfi gelse İslâma niçe biñ kâfiri

Bu ğazâda çün müselmân itdi şâh-ı nĭk-nām

Tâcî-Zâde Ca'fer Çelebi, K. 14/55

Zülfünün nice kafiri İslâm'a gelse şaşılır mı? Çünkü bu gazada iyi namlı padişah onları Müslüman etmiştir.

Egerçi sen perî-peykersin ammâ kâfirî misin
Gelüp İslâma gir sînemde ol îmānum Endirne

Garâmî, G. 1327/3

(Ey) Edirne! Sen her ne kadar perî yüzlü güzel olsan da kafirsin. İslâm'a gelip girerek sinemde imanım ol.

Didiler zülf için İslâma geldi
Ya n'îçün eylemez ol kaç'-ı zünnâr

Muhibbî, 593/3

Zülf için İslâm'a geldi dediler. O zaman neden zünnarını kesmez?

Başını kesseñ eger İslâm'a gelmez dostum
Görmedüm zülfün gibi bir Hindu-yı âteş-perest

Revânî, G. 26/3

Sevgili, başını kessen dahi o İslâm'a gelmez. Zülfün gibi ateşe tapan bir Hindu görmedim ben.

Görse kâfir gire İslâm dînine
Nefs-i emmâre döne muţma'ine

Handanî, Mes. 14/13

Kafirin İslâm dinine girdiğini görse, nefsi emmâre nefsi mutma'ine erer.

2.1.3.35. İslâm'a kastetmek

Muhibbî, sevgilinin yüzünü İslâm olarak düşünmüş ve yüzünde her alan hattı İslâm'a kastetmek olarak nitelendirmiştir:

Gizlenür zülfi şebinde haţţ-ı dilber cā-be-cā
Kaşd ider İslâm'a kâfir ceşidür şebhün için

Muhibbî, 2671/3

Sevgilinin hattı, yer yer zülfünün karanlığında gizlenir. O gece baskını yapan bir kafir askeridir, İslâm'a kasteder.

2.1.3.36. İslâm'da şüphe etmek

Kur'an-ı Kerim'de "De ki: "Ey insanlar, eğer benim dinimden herhangi bir şüphede iseniz, bilin ki ben, Allah'ı bırakıp da sizin taptıklarınıza tapmam, fakat sizin canınızı alacak olan Allah'a kulluk ederim. Bana mü'minlerden olmam emrolundu" buyurulmaktadır.¹²⁴ Cenâb-ı Allah, "Hak (ancak) Rabbindendir. Artık, sakın şüpheye düşenlerden olma" buyurmaktadır.¹²⁵ Le'âlî, kafirlerin buldukları hâl gereği İslâm'da şüphe ettiklerinden söz etmektedir:

Nür-ı cismin görse hâmmâm içre anuñ berķ urur
Kâfir ĩmāna gele Şekk itmeye İslāmda

Le'âlî, G. 198/4

Kafir, hamam içinde onun nurlu cisminin nasıl parladığını görse İslâm'da şüphe etmeyip imana gelir.

2.1.3.37. İslâm'ı belirsiz

Gelibolulu Mustafa Âli, zülfe yanağını çiğnettirdiği için "İslâmı belirsiz" diyerek şikayette bulunmaktadır:

Kâfir-i zülfe ruħuñ muşħafını çiğnetdüñ
Bire İslāmı belürsüz bire ĩmānı yamān

Gelibolulu Mustafa Âli, G. 974/4

Ey İslâmı belirsiz, ey imanı yaman! Kafir zülfe yanağın kitabını çiğnettin.

2.1.3.38. İslâm-ı lisân

İslâm dili anlamında kullanılmaktadır. Seyyid Nizamoğlu, kalbin deli olmasının İslâm dilini öğrenmeye engel olduğundan söz etmektedir:

Zâhir egerçi dilindeki 'ibâdetler iyi
Daħı ķalbün deli öğrenmedin İslām-ı lisân

Seyyid Nizamoğlu, 175/3

Dilindeki zahir ibadetler her ne kadar iyiye de kalbin delidir, İslâm dilini daha öğrenemedin.

¹²⁴ Yûnus, 10/104. **Kur'an-ı Kerim Meâli**, Haz. Halit Altuntaş ve Muzaffer Şahin, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2011, s. 237.

¹²⁵ Bakara, 2/147. **Kur'an-ı Kerim Meâli**, Haz. Halit Altuntaş ve Muzaffer Şahin, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2011, s. 28.

2.1.3.39. İslâm-ı Resûl

İslâm peygamberi anlamına gelmektedir:

Hamr idi dâim işi kîn ü fuzûl

Yoğ idi anda bûy-ı İslâm-ı Resûl

Caferî, 89/6

Onun işi daima kin ve gereksiz şeyler ile sarhoşluktu. Onda İslâm peygamberinin kokusu yoktu.

2.1.3.40. İslâm'ı terk etmek

İslâm dinini bırakarak kafir olmak anlamında kullanılmaktadır. Cemilî, sevgiliye âşıkların İslâmiyet'i bırakıp küfrü tercih ettiğinden söz etmektedir:

Her müselmân kim bolur 'ışkıñla zâr ay muğ-beçe

Terk idip İslâm ider küfr ihtiyâr ay muğ-beçe

Cemilî, 632/1

Ey sevgili, her Müslüman senin aşkınla ağlayıp inler. İslâm'ı terk edip küfrü seçer.

2.1.3.41. İslâm'ın başa çıkması

İslâmiyet'in başa gelmesi, önder olması anlamında kullanılmaktadır:

Fârûk kim imâmeti devrinde gün gibi

İslâm çıktdı başa vü küfr oldu pây-mâl

Nihânî, K. 4/23

Hz. Faruk'un imamlığı döneminde gün gibi İslâm başa çıktı ve küfür ayaklar altına alındı.

2.1.3.42. İslâm'ın elden gitmesi

İmanını kaybetmek anlamında kullanılmaktadır. Senî Ali, sevgili karşısında mecnun olup imanını kaybettiğinden söz etmektedir:

Bu revâ mı leylîyâ 'aqlumı mecnûn idesin

Çı Kuban İslâmum elden böyle mağbûn idesin

Senî Ali, G. 226/1

Ey sevgili! Bu yaptığın reva mıdır ki aklımı mecnun edersin. Öyle şaşkın edersin ki İslâm'ım elden gider.

2.1.3.43. İslâm'ın erişmesi

İslâm'ın gelmesi, ulaşması anlamında kullanılmaktadır:

Bulardan çün bize irişdi İslâm

Bize pes lâzım oldu itmek ikram

Kefeli Mustafa Müdâmî, Mes. 178

İslâm bize onlardan eriştiği için onlara ikramda bulunmak gerekir.

2.1.3.44. İslâm'ın namusu

Seyyid Şerîfi Mehmed, İslâm'ın namusundan söz etmekte ve kılıcın onu muhafaza ettiğini söylemektedir:

Küffâra beyân eyleyeli feth-i mübîni

Nâmûsını İslâmuñ ider seyfi şıyânet

Seyyid Şerîfi Mehmed, 35/13

Ayan olan zaferi kafirlere ilan edeli, İslâm'ın namusunu kılıcı muhafaza eder.

2.1.3.45. İslâm'ın nizam bulması

İslâm'ın düzene girmesi, iyiliğe ve güzelliğe kavuşması anlamında kullanılmaktadır:

Niçün dirler yakın yevmü'l-kıyâmı

Çü İslâm şimdi bulmuşdur nizâmı

Senî Ali, Mes. 4/6

Kıyamet gününe niçin yakın derler? Çünkü İslâm şimdi nizam bulmuştur.

2.1.3.46. İslâm'ın tazelik bulması

Gelibolulu Mustafa Âlî, ilgili beyitte Hacı Bayram'dan bahsederken İslâm'ın yenilik, dinçlik bulmasından söz etmektedir:

Tohum-ı irşâdı şaçan mezra'a-i Rûm'a odur

Nefes-i pâki ile buldı tarâvet İslâm

Gelibolulu Mustafa Âlî, G. 824/3

Rum sahasına irşat tohumunu saçan odur. Onun temiz nefesiyle İslâm tazelik bulmuştur.

2.1.3.47. İslâm'ın yolu

Kemâl Ümmî, İslâm'ın yolunun nihai son olduğundan söz etmektedir:

İ refîkum bir gör âhir işbu islâmuñ yolın

Niçesi âsân u aydın toğru yakın râh olur

Kemâl Ümmî, 66/11

Arkadaş! Gör ki işte bu İslâm'ın yolu nihai sondur. Nicesi kolayca ve açıkça doğru yola koyulur.

2.1.3.48. İslâm'ın zayıflaması

İslâm'ın zayıf duruma düşmesi, gücünü yitirmesi anlamında kullanılmaktadır:

Kitâb Qur'ân hükmi kaldı hîle tezvîr cihân taldı

Şeyâñin fırsatın buldı İslâm key za'if olmuşdur

Abdürrahim Tirsî, 38/19

Kur'an kitabının ancak hükmü kaldı. Cihan hile ve yalanla doldu. Şeytanlar bir fırsatını buldu ama İslâm çok zayıfladı.

2.1.3.49. İslâm'ın zünnara teslim olması

Zünnar, “Hristiyan keşişlerin çıplak bedenleri üzerine bağladıkları kıldan yapılmış kaba, sert kuşak”¹²⁶ anlamına gelmektedir. İlgili beyitte, kişinin imanının zünnara teslim olmasından bahsedilmektedir:

Hânķah şeyhine Şükrîdin bar eytgil ay fakih

Deyr-ilen zünnâra teslîm oldu İslâmum menüm

Bitlisli Şükrî, 100/7

Ey fakih, tekke şeyhine varıp Şükrü'den söyle, benim İslâm'ım kiliseyle zünnara teslim oldu.

2.1.3.50. İslâm'ına hükmetmek

Bir kişinin imanını etkisi altına almak ve imanı hakkında karar vermek anlamında kullanılmaktadır:

¹²⁶ Yaşar Çağbayır, “Zünnar”, **Ötüken Türkçe Sözlük**, Ötüken Neşriyat, Cilt 5, İstanbul 2017, s. 6599.

Şan'atıdır zendeķa ilhādına Şek Şübhe yok
Bilebilsem Őūfīnūñ kim hūkm éder İslāmına

Garâmî, G. 1201/4

Şüphe yok, inançsızlık ve kafirlik onun sanatıdır. Ah, sufinin İslâm'ına kimin hükmettiğini bir bilebilsem.

Bengi berŐi habbı hep yér mey içer oğlan sever
Őūfīnūñ bu fi'l-ile hūkm édemem İslāmına

Garâmî, G. 1263/11

Hep esrar, afyon ve hap yer, mey içer, oğlan sever. Ben bu hâl üzerine sufinin İslâm'ına hükmedemem.

2.1.3.51. İslâm'ını saklamak

İmanını korumak, sakınmak anlamında ilgili beyitte yer almaktadır:

Őaķın mey-hâne kibrūñ pīr idinme Őaķla islāmuñ
Ķatı lâ-ya'ķıl olma ihtiyāruñ aña ŐaŐurma

Kelâmî, G. 287/5

Sakın meyhaneye kibrini Şeyh edinme, İslâm'ını sakla. Çok sarhoŐ olma, iradeni ona verme.

2.1.3.52. Kâfir-i İslâm

İslâm düşmanları, kafirler anlamına gelmektedir:

Āb-ı tīgın kâfir-i İslâmdan ķılmaz dirīđ
Demlerin seyl itmege her dem virür küffāra Şu

Seyyid Şerîfî Mehmed, 269/19

Kılıcının suyunu İslâm düşmanlarından esirgemez. Nefeslerini sele çevirmek için kafirlere daima su verir.

2.1.3.53. Kal'a-i İslâm

İslâm kalesi anlamında kullanılmaktadır:

Var-iken ey Bahârî o merd-i reh-i Hudâ

Hâşâ ki ire al'a-i İslâma ihtilâl

Bahârî, G. 71/9

Ey Bahârî, o Allah yolunun yiğidi varken İslâm kalesinde haşa bozgunluk çıkamaz.

2.1.3.54. Şevket-i İslâm

İslâm'ın yüceliği, büyüklüğü anlamına gelmektedir:

İzhâr-ı ferr ü şevket-i İslâm için urup

aldurdu yine şevk-ile barma minareler

Bâlî Çelebi, G. 44/4

Minareler, aydınlığın açığa çıkması ve İslâm'ın yüceliği için durup yine şevkle parmağını kaldırdı.

2.1.3.55. Kisvet-i İslâm

İslâm kıyafeti anlamında kullanılmaktadır:

Kisvet-i İslâm ile her dem gezer

İş bu kibr ü kîn elinden el-ğıyâş

Pirkâl, G. 25/4

Medet! İşte bu kibir ve kin yüzünden sürekli İslâm kıyafetiyle gezer.

2.1.3.56. Kışver-i İslâm

İslâm ülkesi anlamına gelmektedir. İlgili beyitlerde sevgilinin yüzü için kullanılmaktadır:

Bey'at itdüm yine bir tâze şehin-şâh ile kim

Küfr-i zülfiyle yeter milket-i İslâma

Hakânî Mehmed Bey, G. 538/5

Yine bir taze sultanlar sultanına, sevgiliye bağlandım ki zülfiniün karanlığıyla İslâm ülkesine yeter.

Gözlerüñ gūyā iki kāfir ḥarāmīler durur

Dīn ü ĩmān ġāret eyler kişver-i islāmda

Hayretî, 496/4

Gözlerin adeta iki kafir yol kesici gibi durup İslâm ülkesinde din ve imanı yağmalar.

2.1.3.57. Leşker-i İslâm

İslâm askeri, İslâm ordusu anlamına gelmektedir. Fetih ve cenk düşüncesi etrafında ilgili beyitlerde yer almaktadır:

Ehl-i sünnet emrünüze diriken baş üstine

Leşker-i İslâm'ı çek şāhā kızılbaş üstine

Beşiktaşlı Yahya Efendi, G. 91/1

Ey padişah! Sünnet ehli emrinizde "baş üstüne" derken İslâm ordusunu Safevi ordusunun üzerine çek.

'Arz ider 'uşşāka zer ruḥsâr-ı zerdinden raķīb

Leşker-i İslâm'a 'âdetdür virür kâfir ḥarâc

Sehâbî, G. 43/5

Rakip, sevgilinin sararmış yüzünden âşıklara altın sunar. Adettendir, kafirler İslâm ordusuna haraç verirler.

Vücüdı ka 'besi mānend-i mescidü'l-aķşā

Penāh-ı leşker-i islām zıll-ı yezdāndur

Taşlıcalı Yahya, K. 4/31

Vücudunun Kâbe'si Mescid-i Aksa'ya benzer; (Kanuni Sultan Süleyman) İslâm askerinin sığınağı, Allah'ın gölgesidir!

Ġāziler ġülbānginüñ āvāzı ķabrinden çıkar

Leşker-i islāmuñ olsa ceng için cem'iyeti

Taşlıcalı Yahya, M. 3/IV/15-16

İslâm askerleri cenk için bir araya gelip toplansa gazilerin "Allah Allah!" nidalarının feryadı (onun) kabrinden yükselir.

Leşker-i İslâmı yâ Rab tâ ebed manşûr kııl
Ġâzîlerdür çünki anlardan kaçâyı dūr kııl

Üftâde, K. M. 31/1

Allah'ım! İslâm askerini ebediyete kadar muzaffer eyle. Çünkü o askerler gazilerdir, onlardan kazayı uzak et.

2.1.3.58. Mersâd-ı İslâm

İslâm'ın gözetleyicisi anlamında kullanılmaktadır:

Ĥâkim-i aĥkâm u imâm-ı hümmâm

Merşad-ı İslâm u me'âl-i kerem

Cemâlî, K. 21/4

Hükümlerin hakimi, himmetlerin öncüsü, İslâm'ın gözetleyicisi ve iyiliğin anlamı.

2.1.3.59. Mihr-i İslâm

İslâm güneşi anlamında kullanılmaktadır:

Mihr-i islâmdürür tâc-ı drefşüñ Şâhâ

Kim ider küfr şebîn rûy-i cihandan zâ'il

Necâtî, K. 14/25

Ey padişah! Sancağının tacı, İslâm'ın güneşidir ki gecenin karanlığını cihanın yüzünden yok eder.

2.1.3.60. Milket-i İslâm

İslâm ülkesi anlamına gelmektedir. Muhibbî, sevgilinin yüzünü İslâm ülkesi olarak düşünmektedir:

Fir'avndur ki milket-i İslâma kıldı kaçd

Müsâyı gördi ĥavf ile çizdi kenâr hat

Me'âlî, 271/7

İslâm ülkesinde kasteden o Firavun, Hz. Musa'yı görüp korkuyla kenara hat çizmiştir.

Şöyle beñzer hatt-ı sebzi 'arızında yir tutar
Milket-i İslâmı korkum bu-durur kâfir tutar

Muhibbî, 567/1

Sevgilinin yanağında taze hattı yer alır. Şuna benzer ki, kafirin İslâm ülkesini ele geçirmesinden korkarım.

Şabrı Ye'cüc-i ğazab önüne sedd eyle müdâm
Okıya milket-i İslâm'uña bir zerre zeval

Zâtî, K. 79/23

Yecuc gazabının önüne sabrı daima set çek ki İslâm ülkesine (uğrayan) zerre (kadar) felaketler (de) son bulsun.

2.1.3.61. Millet-i İslâm

İslâm milleti anlamına gelmektedir. İlgili beyitlerde Müslümanlardan söz edilmektedir:

Penâh-ı millet-i İslâm u şer'-i zînet-i dîndür
Sözünün dürr-i meknûnı bütün dünyâya hüccetdür

Sehî Bey, K. 18/35

Müslümanların sığınağı ve dinin şeriatıdır. Dizilmiş inci gibi olan sözü, bütün dünyaya delildir.

'Alîm ü 'âlim ü nâ'ib-menâb-ı peygamber
Sirâc-ı millet-i islâm u nûr-ı şer'-i mübîn

Taşlıcalı Yahya, K. 19/28

Çok bilen ve ilim sahibi olan, Hz. Peygamber'in makamının vekili; İslâm ümmetinin meşalesi, İslâm şeriatının nuru.

Gülzâr olursa nâr yeridür Halîlüne
K'oldur cemî'-i millet-i İslâma muhtedâ

Üsküplü İshak Çelebi, K. 1/15

Ateş, İbrahim peygambere gül bahçesi olsa yeridir. Çünkü o, bütün İslâm milletinin rehberidir.

2.1.3.62. Minber-i İslâm

İslâm minberi anlamına gelmektedir:

İkinci pâdişeh-i mülk-i ma‘delet Fârûk

Haţîb-i minber-i İslâm u şâhib-i mihrâb

Sehâbî, K. 3/3

Adalet mülkünün padişahı, İslâm minberinin hatibi ve mihrabın sahibi.

2.1.3.63. Mu‘inü’l-İslâm

İslâm’ın yardımcısı anlamında kullanılmaktadır:

Müftî-i hıttâ-i İslâm mu‘inü’l-İslâm

Vâriş-i ‘ilm-i nebî nâyib-i Nu‘mân nicedür

Kelâmî, Kıt. 86/13

İslâm ülkesinin şeyhülislâmı, İslâm dininin yardımcısı, peygamber ilminin varisi Numân’ın vekili nasıldır?

2.1.3.64. Müftî-i İslâm

İslâm müftüsü anlamında kullanılmaktadır:

Seher el öpmege gitdükde müftî-i İslâm

Hezâr ‘izzet ü şevketle olmuş idi revân

Cinânî, Tar. 146/1

İslâm müftüsü seher vakti el öpmeye gittiğinde binlerce izzet ve şevketle yola koyulmuştu.

Oldı şeh-i gerdüna bugün müftî-i islâm

Ol rükn-i rekîn-i ‘ulemâ şadr-ı şerî‘at

Cinânî, Tar. 169/1

O alimlerin sağlam direği (olan) İslâm müftüsü, cihan sultanına bugün şeriat makamı oldu.

2.1.3.65. Mülk-i İslâm

İslâm mülkü anlamına gelmektedir. Mülk-i İslâm ile Müslümanların yaşadığı topraklar kastedilmektedir:

Mülk-i İslâma yine bir memleket zamm itdi kim

Buldı kesr ol fetihden küfr ehlinüñ kalbi tamām

Tâcî-Zâde Ca'fer Çelebi, K. 14/6

İslâm mülküne yine bir devlet katıldı ki o fetihten sonra küfür ehlinin kalbi tamamen kırıldı, parçalandı.

Gülsitân-ı Rûm'a çün ol vird-i handândur gelen

Mülk-i İslâm'ıñ tamâmet cismine cândur gelen

Hamdulillâh kim penâh-ı dîn ü îmândur gelen

Şâdıllık devrânıdur Sultân Süleymân'dur gelen

Vechî, 121/1

O gelen, Rum ülkesinin gül bahçesindeki neşeli şeyler zikreden gülüdür. O gelen, İslâm mülkünün tamamının cismine candır. Hamdolsun ki gelen, dinin ve imanın sığınağıdır. Gelen, mutluluğun dönüp dolaştığı Sultan Süleyman'dır.

Müşerref eyledükçe 'îd-ı ağhâ mülk-i İslâm'ı

İrişüp Ka'be'ye itdükçe cümle hâciyân kurbân

Zâtî, K. 11/30

Kurbân bayramı İslâm mülkünü şereflendirdikçe cümle hacılar Kabe'ye erişip kurban keserler.

2.1.3.66. Nûr-ı İslâm

İslâm nuru anlamına gelmektedir. İlgili beyitlerde İslâm kavramı nur ile ilişkilendirilerek kullanılmaktadır:

Var mıdur çehresinde bir göre hiç

Nûr-ı islâmdan ziyâ nefsuñ

Hakîkî, 359/3

Yüzünde İslâm nurundan bir parlaklık var mıdır, hiç görülür mü?

Ana İmânile Kur'an'ı idüp hem-dem-i hâş

Nûr-i İslâm'ile kabri[ni] ulu rüşen kıl

Hüdâyî-i Kadîm, K. 2/52

Ona iman ile Kur'an'ı yakın arkadaş edip, İslâm nuruyla kabrini aydınlat.

Yüze perde zülf çün şām eyledüñ

Küfr içine nūr-ı İslâm eyledüñ

Senî Ali, G. 171/1

Zülfünü yüzüne perde kılıp karanlık eyledin. Küfür içinde İslâm nurunu hakim kıldın.

2.1.3.67. Nusret-i İslâm

İslâm'ın zaferi anlamına gelmektedir. Fuzûlî, padişahın mülkünü genişletmesini İslâm'ın zaferi ile ilişkilendirmiştir:

Hîç şek yoğ kim bu nuşret nuşret-i İslâmdur

Pâdişāhuñ milkine işbāt-ı istiḥkâmdur

Fuzûlî, K. 14/I/8

Hiç şüphe yok ki bu zafer, İslâm'ın zaferidir. Padişahın mülkünü genişlettiğine sağlam bir delildir.

2.1.3.68. Şah-ı İslâm

İslâm padişahı, hükümdarı anlamında kullanılmaktadır:

Gerekdür şâh-ı İslâm'a hemîşe

İdüb def'-i mezâlim 'âdil olmak

Edirneli Nazmî, G. 3373/4

İslâm padişahının, zulümleri ortadan kaldırıp daima adaletli olması gerekir.

İlâhî her günü günden yeg olsun şâh-ı islâmuñ

Ġazādan olmasun ḥālî müdām ol zıll-ı raḥmānî

Taşlıcalı Yahya, K. 16/45

Allah'ım! İslâm hükümdarının her günü bir öncekinden daha iyi olsun. Bütün varlıklara merhamet eden Allah'ın o gölgesi (olan padişah), bir gün bile gazadan mahrum kalmasın.

2.1.3.69. Parmak kaldırıp İslâm'a gelmek

Şehadet parmağını kaldırarak imana gelmek anlamında kullanılmaktadır:

ullesine n dikildi rāyet-i manşr-ı şāh
Şanki barmaq ¼aldurup İslāma geldi ve’s-selām

Tācî-Zāde Ca’fer Çelebi, K. 14/30

Kulesine padişahın zafer sancağı çekildiğinde sanki parmak kaldırıp İslām’a geldi.

2.1.3.70. Rağbet-i İslām

İslām arzusu anlamına gelmektedir. İlgili beyitte gönül ile ilişkilendirilerek ele alınmaktadır:

[Rağbet]-i İslām ile dil mağz-ı beytullāh iken

Fikret-i aşnām ile bthāne şeklin bağladı

Manastırlı Celāl Bey, G. 674/4

İslām arzusu ile gönül, Kabe’nin kendisiyken put olan sevgilinin düşüncesiyle puthane hālini aldı.

2.1.3.71. Rāh-ı İslām

İslām yolu anlamında kullanılmaktadır:

Götürüp ser-i sebbābe şehādet getürüp

Rāh-ı İslāma ¼adem başdı tamām oldu ¼arīn

Fedāyî, Kıta. 4/22

Şehadet parmağını götürüp, şehadet getirerek İslām yoluna ayak bastı, Müslüman oldu.

2.1.3.72. Ravza-i İslām

İslām bahçesi anlamına gelmektedir. Kelāmî, muhatabına “onun yeri kıyamete kadar İslām bahçesi olsun” diyerek duada bulunmaktadır:

Riyāz-ı hld-ı berīn rhına maķām olsun

Yiri ¼ıyāmete dek ravza-i İslām olsun

Kelāmî, Terk. 3/10/1

Yüce olan cennet bahçesi, ruhuna makam olsun. Onun yeri kıyamete kadar İslām bahçesi olsun.

2.1.3.73. Râyet-i İslâm

İslâm sancağı anlamında kullanılmaktadır:

Şabâh şancağın âfâka dikdügince Hudâ

Livâ-yı kâmetüñi ide râyet-i İslâm

Nev'î, K. 32/35

Hüda, sabah sancağını göğe diktiğinde İslâm sancağı göründü.

2.1.3.74. Revnak-ı İslâm

İslâm'ın parlaklığı, yayılması anlamında kullanılmaktadır:

Olıdı revnağ-ı İslâm u dîn kim

Anuñla hoş-dilidi her müsülmân

Ahmedî, 78/VIII/2

Din ve İslâm'ın parlaklığıyla birlikte her Müslümanın gönlü hoş oldu.

Nite ki zıkr-i Resûl ola ziynet-i îmân

Nite ki hubb-ı 'Alî ola revnağ-ı İslâm

Bağdatlı Rûhî, K. 2/31

İslâm'ın süsü Hz. Peygamber'in zikri olduğu gibi, İslâm'ın parlaklığı da Hz. Ali'nin sevgisi olsa.

2.1.3.75. Ribka-i İslâm

İslâm kemendi, ipi anlamına gelmektedir. Gelibolulu Mustafa Âlî, müşriklerin boynunu İslâm kemendine geçirmekten söz etmektedir:

Müşriküñ gerdenini ribka-i İslâma geçür

Düzağ aşhâbını koy hulde kerâmet göster

Gelibolulu Mustafa Âlî, G. 243/3

Müşriklerin boynunu İslâm kemendine, ipine geçir. Cehennem halkını bırakıp cennet için keramet göster.

2.1.3.76. Sancak-ı İslâm

İslâm sancağı anlamına gelmektedir. İlgili beyitlerde gökyüzü ve ay ile ilişkili olarak yer almaktadır:

Geçürdi sancağ-ı İslâmı ‘arş-ı ‘âlâdan
Zihî şehen-şeh-i â‘lâ vü yâr-ı fetih ü zafer

Cemâlî, K. 6/16

Ne hoş! Padişahlar padişahı ve fetih ve zaferlerin sevgilisi, gökyüzünden İslâm sancağını geçirdi.

Yüzini görmeyel’den Enverî küffâr-ı gam içre
Ser-i sancağ-ı İslâmı sanurdum gökde mâhı ben

Enverî, G. 189/7

Ey Enverî, gam kafirleri içinde yüzünü görmediğimden beri gökteki ayı İslâm sancağının başı sanardım.

2.1.3.77. Sedd-i İslâm

İslâm’ın koruyucusu anlamında kullanılmaktadır:
Seyf-i dînüzdü sedd-i islâmuz budin şeh-bâziyuz
Tiğî ile dirilür yahyâlınuñ yahyâsiyuz

Taşlıcalı Yahya, G. 171/5

Din kılıcı, İslâm’ın koruyucusu, Budin’in ak doğanıyız; kılıcı ile hayat bulan Yahyalı’nın Yahya’sıyız!

2.1.3.78. Seyf-i İslâm

İslâm kılıcı anlamına gelmektedir. Seyf-i İslâm, ilgili beyitlerde din yolunda savaşmak düşüncesi etrafında kullanılmaktadır:

Seyf-i İslâm-ı pâdişâh-ı cihân
Kâtilü’l-müşrikîn ve’l-ıtuğyân

Cinânî, Mes. 2/2

Cihan padişahının İslâm kılıcı, isyancı ve katil müşrikleri öldürdü.

Seyf-i islâmından anuñ cümleten a‘dâ-yı dîn
Kaatre-i eşk-i ğarîbân gibi olur târümâr

Taşlıcalı Yahya, K. 11/19

Onun İslâm kılıcıyla bütün din düşmanları, gariplerin aşk uğruna döktükleri gözyaşları gibi perişan olur.

Seyf-i islâmı ele aldı sipihr üzre hilâl

Bile çalışmağa gâzîler ile rûz-ı kıtâl

Taşlıcalı Yahya, K. 14/1

Hilâl, cenk gününde gazilerle omuz omuza çarpışmak için gökyüzünde İslâm kılıcını eline aldı.

Tığ gibi çalışur dîn yolında her dem

Seyf-i islâm dër-ise tañ mı aña ehl-i firâk

Taşlıcalı Yahya, K. 32/10

(O sadrazam) din yolunda daima kılıç gibi çarpıştır. Ayrılık ehli ise ona İslâm'ın kılıcı dese şaşılır mı?

2.1.3.79. Şâhid-i İslâm

Müslümanlık alameti anlamına gelmektedir. Necâtî, başlık ve sarığın Müslümanlık alameti olduğundan söz etmektedir:

Şâhid-i islâm ise şöfi bu tâc ü taylesân

Baş açuğ abdâlyuz birdür bizüm ikrârumuz

Necâtî, G. 241/4

Ey sofi, bu başlık ve sarık Müslümanlık alametiye eğer biz başı açık abdallarız. Bizim sözüümüz birdir.

2.1.3.80. Şehr-i İslâm

İslâm şehri anlamına gelmektedir. Senî Ali, sevgilinin yüzünü İslâm şehri olarak düşünmektedir:

Gün yüzüne sâye-bân ol zülf çün şâm eyleme

Kâfir-i çinümle gâret şehr-i İslâm eyleme

Senî Ali, G. 253/1

Gün gibi aydınlık olan yüzünü zülfün gölgelemesiyle gece karanlığına bürüme. Saçının kıvrımıyla İslâm şehrini yağmalama.

2.1.3.81. Şem'-i İslâm

İslâm'ın mumu anlamında kullanılmaktadır:

Şem‘-i İslâm’a virür meş‘al-i zātuñ pertev

Her murāduña ziyā vire fūrūğ-ı ervāh

Seyyid Şerîfî Mehmed, 77/2

Zatının meşalesi İslâm’ın mumuna parlaklık verir. Ruhların parıltısı, her muradını aydınlatsın.

2.1.3.82. Şer‘-i İslâm

İslâm’ın kuralları anlamına gelmektedir. Bu kurallardan biri de namazdır:

Getürdi biş vaqt namâzı Hâkdan

O şer‘-i İslâmı nice yürütdi

Fethi Hüdâyî, 1115/11

(Hz. Peygamber) Allah’ın emriyle beş vakit namazı getirerek İslâm’ın kurallarını devam ettirdi.

2.1.3.83. Şevket-i İslâm

İslâm’ın yüceliği, büyüklüğü anlamına gelmektedir. Bâlî Çelebi’ye göre minareler, İslâm’ın yüceliği karşısında şevkle parmağını kaldırmaktadır:

İzhâr-ı ferr ü şevket-i İslâm için tırup

Kaldurdı yine şevk-ile barmağ minareler

Bâlî Çelebi, G. 44/4

Minareler, aydınlığın açığa çıkması ve İslâm’ın yüceliği için durup yine şevkle parmağını kaldırdı.

2.1.3.84. Şeyh-i İslâm

İslâm şeyhi anlamında kullanılmaktadır:

Hamdülillah şeyh-i islâm eyledi Mevlâ seni

Yine geldüñ yirüñe tayy oldı gitdi mâ-sebağ

Cinânî, Tar. 152/1

Hamdolsun ki Allah seni İslâm’ın şeyhi kıldı. Yine yerine geldiğinde öncekiler kayboldu, gitti.

Şeyh-i İslâm iken adum ‘aql ile bî-çâre sal
‘İşkuñ ile ‘aqlum alup halka bed-nâm eyleme

Senî Ali, G. 253/3

Adım İslâm’ın şeyhiyken, aşkınla aklımı alıp halka adımı kötüye çıkarma, insaf et.

2.1.3.85. Tâc-ı İslâm

İslâm tacı anlamında kullanılmaktadır. Câmî’ye göre İslâm tacının süsü ve güzelliği tevhid cevheridir:

Tâc-ı islâma zîb ü zîverdür

Gevher-i lâ ilâhe illa’llâh

Câmî, K. 1/2

Tevhid cevheri, İslâm tacının süsü ve güzelliğidir.

Tâc-ı İslâmı her ki urundı

Kibriyâ-yı ridâyı büründi

Gülşenî-i Saruhanî, Mes. 1/110

İslâm tacını her taktığımda büyüklük örtüsüne büründü.

2.1.3.86. Takviyyet-i İslâm

İslâm’ın kuvvetlendirilmesi anlamında kullanılmaktadır:

Anadur takviyyet-i İslâm-ı dîn

Ol durur menna’-i şirk ü kibr ü kîn

Caferî, 87/166

İslâm dininin kuvvetlendirilmesi onun sayesinde. Kibri, küfrü ve şirki engelleyen odur.

2.1.3.87. Tiğ-i İslâm

İslâm kılıcı anlamına gelmektedir. İlgili beyitlerde İslâm kılıcından söz edilmektedir:

Hattuñi pâk tırâş eyle ki şeh devrinde
Tîg-i islâm yüzinde komadı küfr ü dalâl

Revânî, K. 17/22

O sultanın devrinde hattını temiz bir şekilde tıraş et çünkü o, İslâm kılıcının yüzünde küfür ve sapkınlık bırakmamıştır.

‘İşkiyâ hûn-ı ‘adû idüp cihānı lāle-reng
Tîg-i İslāmuñ tufeyli olısar mülk-i Fireng
Vaktidür kim gâzîler eyleye küffâr ile ceng
Dostlar evvel bahâr irdi sefer eyyâmıdır

Üsküdarlı Aşkî, K. M. 61/7

Ey Aşkî! Düşman kanıyla cihanı kırmızıya boyayıp İslâm’ın kılıcıyla Firenk mülkünü ele geçir. Çünkü şimdi, gazilerin kafirler ile cenk etme vaktidir. Ey dostlar; böylece bahar erkenden gelmiştir, şimdi sefer zamanıdır.

Cihānda kişver-i dīne bugün āşüb-ı devrāndan
Kömüş sed tîg-i İslāmı şeh-i şāhib-kırān yir yir

Üftāde, G. 54/6

Her zaman başarı ve üstünlük kazanan hükümdar, cihanda bugün dünyanın karışıklığından sıyrılıp İslâm ülkesine yer yer İslâm kılıcını set olarak koymuş.

2.1.3.88. Vilâyet-i İslâm

İslâm memleketi anlamına gelmektedir:
Eyâ güzīde-i erbāb-ı mülk-i dīn-i güzīn
Veyâ hūlāşa-i ehl-i vilâyet-i İslām

Zâtî, K. 57/19

Ey İslâm mülkü erbabının seçkini yahut kısaca İslâm şehrinin ehli.

2.1.3.89. Zīnet-i İslâm

İslâm’ın süsü anlamında kullanılmaktadır:

Bir velîme oldu kim tâ haşr olunca kâyinât
Görmeye bir aña beñzer zînet-i İslâm olur

Sehî Bey, Terk. 2/I/3

Kainat bir araya geldiğinde öyle bir düğün yemeği oldu ki, ona benzeri görülmeyecek bir şekilde İslâm'ın süsü oldu.

2.1.3.90. Zümre-i İslâm

İslâm topluluğu anlamına gelmektedir. İlgili beyitlerde Müslümanlardan söz edilmektedir:

Tamām-ı zümre-yi İslâma hem muğarrerdür
Ki cümleden yeg olur âl-i Aḥmed-i Muḥtâr

Fuzûlî, K. 6/32

İslâm zümresinin toplanması şüphesizdir çünkü Hz. Peygamber'in soyu hepsine tercih edilir.

Hoş beşaret zümre-i İslâm'a vardur kim bize
'Avn-i Ḥaḳ'dan rükn-i muḥkem olmaya hîç münhedem

Kemâl Paşazâde, 3/116

İslâm topluluğunda bize güzel haberler vardır çünkü o, Allah'ın yardımıyla hiç yıkılmaz, temeli sağlamdır.

Ehl-i İmân geçesin zümre-i İslâmda Celâl
Sidre ḳaddine elüñ irmeye himmet bu mıdur

Manastırlı Celâl Bey, G. 114/5

Ey Celâl! İslâm topluluğunda iman ehli geçinirsin ancak sevgilinin boyuna elin ermez, bu himmet midir?

'İlm-ile zümre-i islâmuñ o şeyḫü'l-islâm
'Ayn-ı ma'nāsını nūr-ile eder mālāmâl

Taşlıcalı Yahya, K. 18/24

O şeyhülislâm, ilmiyle İslâm zümresinin mana gözünü nurla doldurur.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

3. KÜFÜR

Küfür, sözlükte “örtmek; inkâr etmek, inanmamak”¹²⁷ anlamına gelmektedir. Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*'te küfrü “Allah’a ve dîne âit şeylere inanmama, Cenâb-ı Hakk’a ortak koşma; dinsizlik, îmânsızlık; İslâm dinine uymayan inanışlarda bulunma; nankörlük; sövüp sayma, fenâ, kaba söz söyleme; örtme ve gizleme”¹²⁸ şeklinde tanımlamaktadır. Bu kavram, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*'te “Allah’ın varlığını, birliğini kabul etmeme, dînin esaslarına inanmama; İslâm inanç esaslarına aykırı söz; gerçeği örtme, nankörlük”¹²⁹ olarak ifade edilmiştir. *Ötüken Türkçe Sözlük*'te “Örtme; gizleme; olumlu işleri kötü gösterme; gerçeği örtme, gizleme; varlıkları inkâr etme; nankörlük; Allah’ın varlığına, birliğine ve İslâm dininin esaslarına aykırı davranışlarda bulunma veya söz söyleme; bunlara inanmama; Allah’a ortak koşma; kâfirlik”¹³⁰ şeklinde açıklanmıştır. *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*'nde ise “Dine inanmayıp Allah’a ortak koşma”¹³¹ olarak tanımlanmıştır.

Dinî bir terim olarak küfür, “Allah’tan alıp din adına tebliğ ettiği hususlarda peygamberi tasdik etmemek, ona inanmamak”¹³² şeklinde tanımlanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında küfür, iman kavramının zıddıdır.¹³³ Küfrü benimseyen kişiye ise “fitrî yeteneğini köreltip örten”¹³⁴ anlamında kâfir denilmektedir. Küfür kavramının

¹²⁷ İlhan Ayverdi, “Küfür”, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2010, s. 724.

¹²⁸ Ferit Devellioğlu, “Küfr”, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2012, s. 613.

¹²⁹ Ayverdi, *a.g.e.*, s. 724.

¹³⁰ Yaşar Çağbayır, “Küfür”, *Ötüken Türkçe Sözlük*, Ötüken Neşriyat, Cilt 3, İstanbul 2017, s. 2884.

¹³¹ İskender Pala, “Küfr”, *Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü*, Kapı Yayınları, İstanbul 2012, s. 280.

¹³² Mustafa Sinanoğlu, “Küfür”, *TDV İslâm Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt 26, Ankara 2002, s. 533-534.

¹³³ İsmail Karagöz, “Küfür”, *Dinî Kavramlar Sözlüğü*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2017, s. 389.

¹³⁴ Sinanoğlu, *a.g.e.*, s. 533.

Kur'an'a göreliğine bakıldığında ise bu kavramın örtmek, nankörlük ve inkâr olarak üç farklı lügat anlamında kullanıldığı görülmektedir.¹³⁵

Klasik Türk edebiyatında küfür, edebî bir terim olarak iman kavramıyla birlikte anılmaktadır. İmanın ortaya çıkması için zıddı olan küfrün bilinmesi gerekmektedir. İmanın en üst derecesi, küfrü bilerek edilen imandır. Klasik Türk edebiyatında küfür, sevgilinin saçının siyah rengi olarak ifade edilmektedir. Bu doğrultuda iman da yüzü karşılamaktadır. Saç, sevgilinin yüzünü örterek gizlediği ve nurunu sakladığı için küfür olarak nitelendirilmektedir.¹³⁶ Ahterî'ye göre küfür, “gece karanlığına, zulmete, halktan uzak ve ıssız yere”, Tuhfe-i Vehbî Şerhi'nde ise “muzlim ve siyah buluta, riyaya, büyük dereye, büyük ırmağa ve karanlığa” denilmektedir. Bu kavram, daha çok zulmet, karanlık gibi anlamlara hakim olduğu için klasik Türk edebiyatı şairleri tarafından mecazî anlamda sevgilinin saçını için kullanılmıştır.¹³⁷

3.1. KÜFÜR KAVRAMININ 15-16. YÜZYIL DİVANLARINDAKİ GÖRÜNÜMÜ

3.1.1. Gerçek Anlamıyla Küfür

Bu kısımda küfür kavramını gerçek anlamıyla kullanılmış ve ilişkili olduğu kelimeler açısından alt başlıklar altında incelenerek ilgili beyitlerde örneklere yer verilmiştir.

3.1.1.1. Küfür-Âşık

Küfür kavramı, sevgili etrafında şekillenen ilgili beyitlerde âşık ile ilişkili olarak ele alınmıştır:

Ehl-i 'ışka küfr ü imān bir olur

Vaşl u hicrān derd ü dermān bir olur

Hayretî, 115/1

Âşıklar için küfür ve iman birdir. Vuslat ve ayrılık, dert ve derman da birdir.

¹³⁵ Yunus Ekin, **Kur'an'a Göre “Küfür” Kavramı**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2000, s. 19-26.

¹³⁶ İskender Pala, “Küfr”, **Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü**, Kapı Yayınları, İstanbul 2012, s. 280.

¹³⁷ Ahmet Talât Onay, “Küfr”, **Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı**, Haz. Cemal Kurnaz, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2021, s. 243.

Zâhidâ gel ʿnı ʿko kim kâf-ı küfr-i ʿâşıkân

Hağ bilür kim ferr-i ĩmānuñdan a ʿlādur senüñ

Hayretî, 301/3

Ey zâhid, âşıkların küfrünü ayıplamayı bırak da gel. Allah bilir ki (onların küfrü) senin imanının parlaklığından daha yücedir.

ʿĀşıkun yanında küfr ile ber-â-berdür bu söz

Kim diyesin aña her dem dilber-i ra ʿnâyı ʿko

Manastırlı Celâl Bey, G. 511/2

Ona ne zaman “güzel sevgiliyi bırak” desen, bu söz aşığın yanında küfür ile beraber yer almaktadır.

ʿĀşık u ma ʿşükün küfri ĩmāndur şeksiz ğalatsız

Şol ma ʿniden ĩmāndur kim belası bal içindedür

Muhyiddin Abdal, 66/2

Şüphesiz âşık ve sevgilinin küfrü imandır. Bu anlamıyla imanın belası bal içindedir.

Pirkâl gencîne-i Hağğdur gönül

ʿĀşık itmez küfr ü ĩmān ile bağş

Pirkâl, G. 30/7

Ey Pirkâl, gönül Allah’ın hazinesidir. (Bu sebeple) Āşık küfür ile imandan hiç bahsetmez.

3.1.1.2. Küfür-Bidat

Bidat, dinin aslında olmayıp şer’î hükümlere dayanmayan ve sünnete aykırı olarak icat edilen şeylerdir.¹³⁸ Hakîkî, bidat yolunun insanı küfre götürdüğünü söylemektedir:

¹³⁸ İsmail Karagöz, “Bid’at”, **Dini Kavramlar Sözlüğü**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2017, s. 72.

Küfre iltür kişiyi bid‘at yolu
Bid‘atı terk itsün ĩmān isteyen

Hakîkî, 469/14

Bidat yolu insanı küfre götürür. İman isteyen kimsenin bidatı terk etmesi gerekir.

3.1.1.3. Küfür-Bozgun

Cem Sultan, küfür topluluğunun bozguna uğradığından söz etmektedir:
Küfrüñ gürühün eyledi dünyada münhezim
Cünd-i nübüvvetüñ çekeli ‘āleme ‘alem

Cem Sultan, K. 5/11

Peygamberlik ordusu âleme işaret olduğundan beri dünyada küfür topluluğu bozguna uğradı.

3.1.1.4. Küfür-Can

Fethi Hüdâyî, sevgiliden bahsederken kendi canını küfür ile bir saymaktadır:
Niderem cânı cânānum gerekdür
Gerekmez küfr imānum gerekdür

Fethi Hüdâyî, 483/1

Bana sevgilim lazımdır, canı ne edeyim. Bana küfür gerekmez, imanım lazımdır.

3.1.1.5. Küfür-Dalalet

Dalalet, “doğru yoldan ayrılma, yoldan çıkma, sapıtma, sapıklık”¹³⁹ anlamlarına gelmektedir. Küfür kavramı, ilgili beyitlerde dalaletle ilişkili olarak kullanılmaktadır:

Himmetinden rāyet-i dīn oldı manşürü’l-livā
Ni‘metinden sāhat-i milk oldı mevfürü’r-rehā
Şer‘ meydanında çünkim çaldı dīn şemşirini
Komadı küfr ü dālāl ehline yir yüzinde cā

Kemâl Paşazâde, 10/27

Himmeti sayesinde dinin sancağı Allah’ın yardım sancağı hâline geldi. Nimetinle ülkede kurtuluş arttı çünkü (o sultan) şer meydanında din kılıcını çıkararak dünyada küfür ve sapkınlık ehline yer bırakmadı.

¹³⁹ İlhan Ayverdi, “Dalâlet”, **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2010, s. 249.

Şankı Şeh ol şuşb-ı devrân ser-ver-i Şâhib-ķırân
Ŝâye-i Hâķ şâmî-i dîn mâhî-i küfr ü đalâl

Sehâbî, K. 5/9

O hangi sultandır ki; devrinin kutbu, sultanların sultanı, Allah'ın gölgesi, dinin koruyucusu, küfür ve sapkınlığın yok edicisidir.

3.1.1.6. Küfür-Defter

Küfür kavramının ilgili beyitlerde defter tasavvuruyla yer aldığı görölmektedir. Bu defter, dürölüp kapanmıştır:

Küfrün şamu defteri dürüldi
Her řande ki Murtaźâ iriřdi

Caferî, 14/I/3

Küfrün bütün defteri katlandı ki her yere Murtaza yetişti.

Sen açduñ çünkü şümâr-ı hidâyet
Dürüldi defter-i küfr ü đalâlet

Kefeli Mustafa Müdâmî, Mes. 139

Sen hidayet tomarını açtığın için küfür ve sapkınlık defteri dürölüp kapandı.

3.1.1.7. Küfür-Ehl-i Zâhir

Zâhir; bir Şeyin görünen tarafı, dış yüzü, dış görünüşü demektir.¹⁴⁰ Ehl-i zâhir ise tasavvuf ehline göre işin şeklinde kalan, mânâ ehli olmayan kimselerdir. Bu kimseler, dış görünüşe bakarak olayların iç yüzünü göremeyen kişilerdir. Böylece küfür ile birlikte zikredilmişlerdir:

Küfrüdür ma'nâda ehl-i zâhirün
Her kişide zîb ü zîver gözlemek

Edirneli Nazmî, G. 3756/2

Görünürde her kişinin süs ve güzelliğine bakıp incelemek zâhir ehlinin küfrüdür.

¹⁴⁰ İlhan Ayverdi, "Zâhir", **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2010, s. 1375.

3.1.1.8. Küfür-Esas

Caferî, ilgili beyitte küfrün esasından söz etmektedir:

Çam' ide Zülfekâr ile küfrüñ esâsını

Şol dem kim ola Düldül'e ol şâh-ı dîn süvâr

Caferî, 82/2

Zülfikar ile küfrün esasını zapt et. O zaman ki Düldül'le din padişahının süvarisi ol.

3.1.1.9. Küfür-Hayber

Hayber, Hicaz'da Medine-Suriye yolu üzerinde bulunan eski bir ticaret ve ziraat merkezidir.¹⁴¹ Küfür, ilgili beyitte Hayber'le ilişkilendirilerek ele alınmıştır:

Zünnâr-ı saçuñda küfr-i Hayber

Çâh-ı zenâhuñda sihr-i Bâbil

Lâmi'î Çelebi, Terc. 1/65

Saçının zünnarı Hayber'in küfrü, çenenin çukuru ise Babil'in sihidir.

3.1.1.10. Küfür-İkilik/Şirk

Şirk; “Allah’a ortak koşma, O’ndan başka bir ilahın olduğuna inanma, birden çok tanrının bulunduğunu kabul etme”¹⁴² anlamına gelmektedir. Nitekim Kur’an-ı Kerim’de “Şüphesiz Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz. Bunun dışında kalan (günah)ları ise dilediği kimseler için bağışlar. Allah’a şirk koşan kimse, şüphesiz büyük bir günah işleyerek iftira etmiş olur”¹⁴³, “İman edip de imanlarına zulmü (şirki) bulaştırmayanlar var ya; işte güven onların hakkıdır. Doğru yolu bulmuş olanlar da onlardır”¹⁴⁴ buyurulmaktadır. İlgili beyitlerde küfür, şirk ile ilişkili olarak kullanılmaktadır:

¹⁴¹ Muhammed Hamîdullah, “Hayber”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt 17, İstanbul 1998, s. 20.

¹⁴² Hasan Akay, “Şirk”, **İslâmî Terimler Sözlüğü**, İşaret Yayınları, İstanbul 2005, s. 443.

¹⁴³ Nisâ, 6/48. **Kur’an-ı Kerim Meâli**, Haz. Halit Altuntaş ve Muzaffer Şahin, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2011, s. 96.

¹⁴⁴ En’âm, 6/82. **Kur’an-ı Kerim Meâli**, Haz. Halit Altuntaş ve Muzaffer Şahin, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2011, s. 149.

Küfrdür zerķ u Şirki maķz-ı riyā
Őüfiyā ol ikisi Lāt u Menāt

Ahmedî, 13/25

Ey sufi! Lat ve Menat olan o (putların) ikisi; hile ve Çirkin, iki yüzlülüğün ta kendisidir, küfürdür.

Niderem zerķı çün rezzāķı buldum
Hey atdum küfri men ĩmāna geldüm

Hakîkî, 427/9

Riyayı ne yapayım; çünkü ben Rezzak olan, bütün varlıkların rızkını veren Allah'ı buldum. Böylece ben küfrü bırakarak imana geldim.

İki diyenler ol küfr ehli Fethĳ
Kim iķrār idüben biz bire geldük

Fethi Hüdâyî, 102/7

Ey Fethi! O iki diyenler küfür ehlidir. Biz (imanı) kabul edip bire geldik.

YetiŐse her gönüle 'ıŐķ anı ki ĥāliŐ ider
O Şirk ü küfri zağldan kim eyle o arınur

Fethi Hüdâyî, 840/3

AŞk yetiştiğİ her gönlü kurtarır. O, Şirk ve küfürden öyle arınır.

Dĳn ü ĩmān bulısar menden kemāl
Küfr ü Őirke iriser menden zevāl

Caferî, 87/125

Benden olgun din ve iman bulduğunda küfür ve Őirke zeval gelir.

3.1.1.11. Küfür-İman

Küfür ve iman kavramları birbirine zıt kavramlar olmaları itibarıyla ilgili beyitlerde birlikte kullanılmaktadır:

‘Āşık ki yolda şādık ola cāna almaya

‘Ārif gerek ki küfr ile ĩmāna almaya

Ahmed-i Dā’ı, G. 282/1

Āşıklar canını kaybetme pahasına yola sadık olmalıdır. Ariflerin ise küfür ile imana kalmaması gerekir.

Münkirlerüñ inkârına am çekme ki zira

Küfr olmayacak orada imân ele girmez

Hâletî-i Gülşenî, G. 77/3

Kafirlerin inkar edişine kederlenme çünkü küfür olmayan yerde imana erişilmez.

Küfr küfri olmayan imānı bil ĩmān degül

Degme cānda sen şu‘ā‘-ı dĩn-ü ĩmān isteme

Hakĩkî, 511/6

Küfri olmayan imanı bil, iman değıl; değıme canda sen din ve imanun ışığını isteme.

aqqı sen añladuñ ise nerededür

Küfr ü ĩmān orta yerde perdedür

Pirkâl, M. M. 106/1

Hakkı sen anladın ise nerededir, küfür ve iman orta yerde perdedir.

3.1.1.12. Küfür-İnançsızlık

Küfür, ilgili beyitlerde inançsızlık, Allah’a inanmama anlamında kullanılmaktadır:

Gözlerün kassâb olub ister ki döke kanımı

Eyleme küfre mübeddel dĩn ü ĩmānum menüm

Dede Ömer Rûşenî, G. 49/3

Gözlerin kasap olup kanımı dökmek ister. Ey dinim imanım olan sevgili, küfre meyletme.

Meleksin yâ perî farķ itmen el-Ḥaķķ

Saġa âdem dimekdür küfr-i muṭlaķ

Edhemî, G. 34/1

Ey peri gibi güzel olan sevgili! Doğrusu sen bir meleksin ki sana âdem demek mutlak küfürdür.

İden o şükri yerine virür Ḥâlik o cinân

O ni' me küfre olanı cehenneme yatırır

Fethi Hüdâyî, 1366/5

Her şeyi yoktan var eden Allah, şükredenî cennetine yerleştirir ancak nimete küfredenleri ise cehennemde yatırır.

Da'vet itdi cihânı îmâna

Küfr derdin irerdi dermana

Gülşenî-i Saruhânî, Mes. 1/109

Cihanı imana davet etti. Küfür derdine derman buldu.

Hemân zâhirde bir şüret görüp küfrine hüküm itme

Bilürsüz ħalb-i mü'min kim Hüdâ'ya ħâne olmuşdur

Dukakinzâde Ahmed Bey, G. 62/5

Kimsenin dış görünüşüne bakarak hemen küfrüne hükmetme çünkü mümin kalbi, Allah'ın evidir.

3.1.1.13. Küfür-İslâm

Küfür ve İslâm kavramları, ilgili beyitlerde zıtlık içerisinde kullanılmaktadır:

Bir perde ki var küfr ile islâm arasında

Ol perde nedür anı müselmân daġı bilmez

Ahmed-i Dâ'î, G. 109/3

Küfür ile İslâm arasında (öyle) bir perde var ki o perdenin ne olduğunu Müslüman bile bilmez.

Küfr ü İslâm u sünnet ü bid'at

Ne durur cümle ıstılâhı firağ

Ahmedî, 439/4

Küfür ile İslâm, sünnet ile bidat varken bu ayrılık ıstılahları nedendir?

3.1.1.14. Küfür-Kâfir

Kâfir, “Allah’ın varlığına ve birliğine inanmayan, inkar eden ve küfür eylemini gerçekleştiren kimse”¹⁴⁵ anlamına gelmektedir. Küfür kavramı, kafir ile birlikte ilgili beyitlerde kullanılmaktadır:

Mü'min ü kâfir dime her kıanda bağısañ anı gör

Kâfirüñ küfri ol u hem mü'minüñ imanı ol

Ahmedî, 50/26

Kimseye mümin yahut kafir deme, her ne yana baksan onu (Allah'ı) gör. Hem kafirin küfrü hem de müminin imanı ol.

Kâfirüñ küfrinde geh şıdk ile gör envâr-ı dîn

Mü'minüñ kalbinde geh şirk ile pinhân lâte bağ

Fedâyî, G. 106/3

Kafirin küfründe sadakatle dinin nurunu gör. Müminin kalbinde ise şirk ile saklı duran putlara bak.

3.1.1.15. Küfür-Kale/Sur

Sehî Bey, ilgili beyitte küfür ile kale arasında bir ilişki kurmaktadır:

Yed-i mehâbeti itdi kılâ'-ı küfri harâb

Kılıcı hıttâ-i İslâm'a çekdi çünkim sûr

Sehî Bey, K. 20/38

Küfür surları kudret gücünü harap etti çünkü sur İslâm ülkesine kılıcını çekti.

¹⁴⁵ Hasan Akay, “Kâfir”, *İslâmî Terimler Sözlüğü*, İşaret Yayınları, İstanbul 2005, s. 244.

3.1.1.16. Küfür-Karanlık

Küfür, ilgili beyitlerde inançsızlık anlamının yanı sıra karanlıkla ilişkili olarak kullanılmaktadır:

Zâhid ne bilür aşlını ĩmānile küfrün

Ağdan qarayı farq idemez dīde-i a‘mā

Kemâl Paşazâde, 30/7

Zâhid iman ile küfrün aslını ne bilsin! Gözleri kör olanlar, akla karayı ayırt edemezler.

Ṭoğmasaydı âfitâb-ı vahdet fazl-ı gafûr

Olmaz idi halk-ı ‘âlem küfr u zulmetden halâş

Muhîfî, G. 91/4

Rahmeti çok olan Allah’ın faziletiyle vahdet güneşi doğmasaydı eğer cümle alem küfür ve karanlıktan kurtulamazdı.

Zâlâm-ı küfr-i garbı bir nefesde eyledi zâ‘il

Mücellâ tığına dirsem n’ola mäh-ı şeb-ârâdur

Nev‘î, K. 25/3

Garbın küfür karanlığını bir nefeste yok eden parlak kılıcına “geceyi süsleyen ay” dese ne olur?

Zalâm-ı küfri terk idüp dahı İslâm’a gelmez mi

Çıkar şapkasın ol papâs-ı bî-îmâna ‘ışk eyle

Ravzî, K. 13/130

Küfrün zulmünü terk ederek İslâm’a gelmez mi, o imansız papazın şapkasını çıkararak aşkı sun.

3.1.1.17. Küfür-Kin

Küfür kavramı, ilgili beyitte kin ile ilişkili olarak yer almaktadır:

Öldürdüm ol nefsün Şeytânunu

Vakit aldı kalmadı küfriñ kini

Muhyiddin Abdal, 29/2

O nefsin şeytanını öldürdüm, küfrünün kini vakit aldı ancak kalmadı.

3.1.1.18. Küfür-Küfür Ehli

Küfür ehli, kafirler anlamında kullanılmaktadır. İlgili beyitlerde kafirlerden söz edilmektedir:

Dīn-i İslām'umuzuñ şem'-i şeb-efrüzü dahı

Ehl-i küfrüñ yüregi yağile yanar oldı

Adlî, G. 141/3

İslâm dininin geceyi aydınlatan mumu bile küfür ehlinin yüreğinin yağıyla yanar oldu.

Yüzi imān bağışlar ehl-i küfre

Gözi islām içinde rāh-zendür

Ahmed Paşa, G. 97/2

Yüzü küfür ehline iman bağışlar, gözü ise İslâm içinde eşkiyadır.

Dīnün şebāt-ı beytini ma'mūr buldılar

Küfr ehline çü tığ çeküp eyledün ğazā

Cemâlî, K. 4/43

çünkü küfür ehline kılıç çekip gaza eyledikleri için dinin sağlam evini mamur buldular.

Feth ü zafer-i devlet-i Sultān Muhammed

Küfr ehlinün eyledi bu gün başın ayağa

Necâtî, K. 1/12

Sultan Mehmed'in devletinin fetih ve zaferiyle, bugün küfür ehlinin başını ayak eyledi.

Ol fahr-i salâtin-i cihan adı içündür
İslâm ile küfr ehli arasındaki gavgâ

Necâtî, K. 1/13

İslâm ile küfür ehli arasındaki kavga, o cihan peygamberinin adı içindir.

Atıldı tîr-i sa'âdet keman-ı gayretden
Kim ehl-i küfre varub 'arza kıla îmânı

Necâtî, K. 25/25

Saadet oku, gayret yayından atıldı ki küfür ehline varıp imanı arz eylesin.

Yüzinde ol perî-şân kim kıomaz zülf-i perîşânı
Bilürmiş cennete girmek degül küfr ehlinüñ şânı

Tâcî-Zâde Ca'fer Çelebi, G. 210/1

O peri gibi olan güzel, dağılmış zülfünü yüzünde tutmaz çünkü küfür ehlinin cennete giremeyeceğini bilir.

Ehl-i küfrüñ hîrmen-i 'ömrine her dem od uran
Berğ-ı 'âlem-süz-ı tîğ ü hançer-i bürrânıdur

Tâcî-Zâde Ca'fer Çelebi, K. 25/32

Küfür ehlinin ömür sermayesine daima ateş salan, kılıcının alemi yakan kuvveti ve keskin hançeridir.

Çerkesüñ kaşın gözin Hırvad' uñ endâmın öger
Mâlik olan ehl-i küfr eşnâfınuñ eşnâmına

Gelibolulu Mustafa Âlî, Kıta, 15/5

Çerkez ve Hırvatların kaşını, gözünü ve endamını ancak putlara sahip olan küfür ehli esnaftı över.

3.1.1.19. Küfür-Maya

Caferî, küfre maya olmaktan söz etmektedir:

Tîz demde irişdi ol araya
Kim anda olurdu küfre mâye

Caferî, 86/14

Tez vakitte oraya vardı ki orada küfre maya olurdu.

3.1.1.20. Küfür-Sevgili

Küfür kavramı, ilgili beyitlerde sevgili etrafında kullanılmaktadır:

Bildüm günâhımış seni cānıla sevdüğüm
Ne çäre küfr olur ıorisam bu günâhı ben

Ahmedî, 597/7

Bildim ki seni candan sevmek günahmış. Ne çare ben bu günahı bıraktırsam küfür olur.

Vücūdum zūlmet-i küfridi sensüz
Cemālün şu 'le-i ĩmāna beñzer

Hakîkî, 156/7

Güzel yüzün iman ışığına benzer. Vücudum ise sensiz küfrün karanlığındadır.

Baña telkîn-i ĩmāndan ne sūd ey şeyh kim her-dem
Gelüp teblîğ-i küfr eyler o şüh-ı nā-müselmānum

Celîlî, G. 247/4

Ey şeyh! Bana daima iman telkin etmekten fayda gelmez çünkü o kafir güzel yanıma gelip küfür tebliğ eder.

Tün ü kün zūlf ü yüzi fikri anıñ köñlümdedür
Ay Cemilî şükr kim küfr içre ĩmān bulmuşam

Cemilî, 475/7

Onun gece ve gündüz gibi olan zūlf ve yüzünün fikri gönlümdedir. Ey Cemilî! Şükret çünkü (adeta) küfür içinde iman bulmuşsun.

Saňa d rler b t-i Çin zülfüne z nn r söylerler

Zih  im nı yo lar küfr söylerler  at  derler

Fuz l , G. 77/4

Ey sevgili; sana Çin güzeli, zülfüne ise zünnar derler. O imanı yoklar k f r söyleyip hata derler.

B de n ş itmek leb ns z küfr imiş ey l le-ru 

‘Iřk m ft sinden almıřdur buňa fetv  k luň

Gelibolulu Mustafa  l , G. 739/2

Ey lale yanaklı sevgili! Kulun bu aşk m ft s nden aldığı fetvaya göre dudağın olmadan bade içmek k f rm ş.

 atadur baňa iy dil-ber dimek sen řahdan ge d m

Ki küfr olmaz mı bir Müslim diye All h’dan ge d m

Gelibolulu S r r , G. 305/1

Ey sevgili! Benim, senin gibi sultandan geçtim demem hatadır çünkü bir Müslüman Allah’tan geçtim derse bu k f r olmaz mı?

Ne del l ile taparlar b te sen m hu koyup

S ylesinler küfre var ise işb tları

Kel m , G. 338/3

Hangi delille ay gibi parlak yüzlü olan seni bırakıp puta taparlar! Eğer küfre ispatları varsa gelip söylesinler.

3.1.1.21. K f r-Sihir

İlgili beyitte k fr n sihir ile bir ilişkisinin olduğu görülmektedir. Kel m , kafirlerin ortaya koyduğu k fr n sihrinden söz etmektedir:

 ıkarlılar yed-i beyz -yı  st ninden

Ki sihr-i küfrini k ff ruň ideler ib l

Kel m , K. 21/14

Kafirlerin k f r sihrini ortadan kaldırmak için elbisesinden mucize gösteren elini çıkardılar.

3.1.1.22. Kûfûr-Sine

Kûfûr, ilgili beyitte sineyle ilişkili olarak kullanılmaktadır:

Sîne-i küfri şerhâ şerhâ ider

Hancer-i lâ ilâhe illallâh

Ravzî, K. 2/53

Tevhid hançeri, küfrün sinesini parça parça eder.

3.1.1.23. Kûfûr-Söz

Kûfûr kavramı, ilgili beyitlerde söz ve kelâm ile ilişkili olarak yer almaktadır. Bu beyitlerde kûfûr kavramı, inançsızlık anlamının yanı sıra İslâm'a aykırı olarak söylenen kötü söz anlamıyla kullanılmaktadır:

Putlarına secde eylediler

Çok küfr ü kelime söylediler

Caferî, 86/37

Putlara secde edip çok küfürler söylediler.

Dirler üç yirde şeyâtin şâd olur bir kan döke

Hem kelâm-ı küfr ide hem çorha kim yoksul ola

Handânî, K. 16/13

Derler ki şeytan, üç yerde mutlu olur: Bir kan döküldüğünde, iki küfür kelamı edildiğinde, üç bir kimse yoksul olmaktan korktuğunda.

3.1.1.24. Kûfûr-Şeytan

Muhibbî, insanın kûfûr neticesinde şeytana uyduğundan söz etmektedir:

Kimi tevhid-ile Bestâm olmuş

Kimi küfr-y-ile uymuş iblise

Muhibbî, 2822/4

Kimi tevhid ile Allah'ın birliğine iman ederek Bestam gibi olmuş kimiye küfür ile şeytana uymuştur.

3.1.1.25. Kûfür-Üryan

İlgili beyitte iman hırka ile ilişkilendirilirken küfür, çıplaklık olarak ele alınmaktadır:

‘Ākilān giydi hil‘at-ı ĩmān
Cāhilān kıldı küfrile üryān

Gülşenî-i Saruhânî, Mes. 1/112

Akıllılar, iman hırkasını giydi. Cahiller ise küfür ile üryan kaldı.

3.1.1.26. Kûfür-Yanak

Kûfür, sevgilinin yanağıyla ilişkili olarak ilgili beyitte yer almaktadır:

Teslīm idüp қазаña rızā virürem velī
Cān küfre şaydı şabr-ı firāķ-ı ‘izāruñı

Fakih, G. 82/6

Allah'ım! Kazana teslim olup rızana boyun eğirim. Sevgilinin yanağından ayrılmanın sabrı, canımı küfre saydı.

3.1.1.27. Kûfür-Yüz

Kûfür kavramı, sevgilinin yüzü ile ilişkili olarak kullanılmaktadır. Sevgilinin yüzü, âşıkların küfrüne bedel olmuştur:

‘Āşıkларuz dîdârına ber-dâruz ‘aşkı dârına
Oldı bedel ĩmān uş hem küfr ü hem ĩmānumuz

Caferî, 60/2

Güzel yüzüne aşığız, aşkının dar ağacına asılıyız. Hem küfür hem de imanımız işte bedelimiz oldu.

3.1.1.28. Kûfür-Zülf/Saç

Kûfür, ilgili beyitlerde sevgilinin saçından bahsedilirken siyah, kara anlamında kullanılmaktadır:

Ey şanem zünnār-ı fitne küfr-i zülfüñdür ki anuñ
Her kılında aşılan biñ zāhidüñ ĩmānıdır

Ahmed Paşa, K. 16/5

Ey sevgili! Fitne kuşağı, senin zülfündür çünkü onun her bir telinde bin zâhidin imanı asılıdır.

Mezheb-i 'ışkın habībūñ kankı bī-dīn terk ider
Küfr-i zülfinden nigāruñ nice ĩmānsuz geçer

Ahmed Paşa, G. 54/4

Sevgili, aşkının mezhebini hangi dinsiz terk eder? Sevgilinin zülfinden nice imansız geçer.

El uzatmasun dir idüm küfr-i zülfüne raķīb
Şakınurdum ben anı şeytāndan ĩmānum gibi

Ahmed Paşa, G. 306/3

Rakip, sevgilinin zülfünün karalığına el uzatmasın derdim. (Çünkü) Ben onu şeytandan imanımı sakındığım gibi sakınurdım.

İy türk-i hıtā ğamzeñ okı cānı şımışdur
Zülfüñ girihi küfr ile ĩmānı şımışdur

Ahmed-i Da'î, G. 151/1

Ey Hıtalı Türk, bakışının oku canı, saçının düğümü küfür ile imanı yaralamıştır.

Yañaguñ rüz-ı nev-rüzı saçuñ-durur şeb-i yeldā
Buña ger küfr dirisem aña ĩmān yaraşmaz mı

Ahmedî, 747/2

Yanağın baharın ilk günü, saçın ise en uzun gecedir. Buna eğer küfür dersem ona iman yaraşmaz mı?

Küfr-i zülfün kim cemālūñ üzre kaçd-ı dīn ider
Hey di ol bī-dīne kim 'ālemde bed-āyīn ider

Cem Sultan, G. 48/1

Zülfünün karanlığı yüzünün üzerinde dine kasteder. O dinsize söyle ki alemde kötü yolu seçer.

Âyet ile küfrine hüküm itse hattıñ vechi var

Çünkü zülfüñ ayağın uzatdı Kur'an üstine

Mesîhî, G. 226/3

Ayet ile hattın küfrüne karar verilse yeridir, çünkü zülfün Kur'an üzerine ayağını uzatmıştır.

Fikr-i dehenüñ gönlümi zülfüne düşürdi

Küfre iledür dirler idi âdemi yokluk

Necâtî, G. 280/6

Dudağının fikri, gönlümi saçına düşürdü, derler ki insanı yokluk, küfre iletir.

Hattıñ ruḥ ile zülf-i perîşân arasında

Ġavġâ gibidür küfr ile imân arasında

Necâtî, G. 481/1

Hattın, yanağın ile perişan zülfünün arasındayken küfür ile iman arasında yaşanan kavganın içinde kalmış gibidir.

Çin saçı Türk gamzesi itdi ġazâyı Rûmda

Bunca ḥatâ vü küfr ile ecr ü şevâb içindedür

Şeyhî, G. 65/3

Çin saçı ve Türk gamzesi Rum'da gaza ederken bunca hata ve küfürle ecr ve sevap kazanır.

Yüzünde ol perî-şân kim kıomaz zülf-i perîşânı

Bilürmiş cennete girmek degül küfr ehlinüñ şânı

Tâcî-Zâde Ca'fer Çelebi, G. 210/1

O peri gibi olan güzel, dağılmış zülfünü yüzünde tutmaz çünkü küfür ehlinin cennete giremeyeceğini bilir.

Küfr-i zülfüñe vërdüm ĩmānı
Müftiye Şormadum ĥaĥā mı ki

Amrî, G. 130/4

ĩmanımı zülfünün karanlığına vërdim ancak hata mı ettim diye müftüye sormadım.

Ĥüsnüñe cānā niĥāb olmuş periŐān sünbülün
Ol sevād-ı küfr içinde nūr-ı ĩmān gizlödür

Dukakinzāde Ahmed Bey, K. 41/2

Ey sevgili! Perişan saĥın güzelliğini örtmüŐtür (ancak) o küfür karanlığının içinde iman nuru gizlidir.

Yüzündür Ka'be-i ĥudret sözüñdür āyet-i rahmet
Gözündür rehber-i millet Őaĥun küfrüdür ĩmānum

Kalkandelenli Mu'îdî, G. 291/2

Yüzün kudret Kābe'si, sözüñ rahmet ayetidir. Gözün halkın rehberi, saĥın ise imanımın küfrüdür.

Küfr-i zülfün ĥaret ider bu Muĥibbî göñlini
Hiĥ revā mıdur ala kāfir müselmāndan ĥarāc

Muĥibbî, 339/5

Őaĥının karalığı Muĥibbî'nin gönlünü yağmalar. Kafirin Müslümandan haraĥ alması hiĥ reva mıdır?

3.1.2. Küfrün Benzetilenleri

Bu kısımda küfür kavramı, gerçek anlamının dışında benzetilenleriyle kullanılmış ve benzetme unsurları ayrı alt başlıklar altında incelenerek ilgili beyitlerde örneklere yer verilmiştir.

3.1.2.1. Küfür-Aşk

Necâtî ve Muhîtî, küfür ile aşk arasında benzerlik kurmaktadır:

Zâhidâ küfrini 'ışkuñ tut kim îmân bilmişüz

Sû'-i zann itmek ne lâzım bir müselmân haqqına

Necâtî, G. 486/3

Ey zâhid! Aşkın küfrünü varsayalım iman bilmişiz, bir Müslüman hakkında kötü düşünmeye gerek var mı?

Şanma zâhid kâfir-i 'ışk olanuñ îmânı yok

Küfr-i 'ışkında nigâruñ nûr-ı îmân gizlidir

Muhîtî, G. 36/7

Ey zâhid, aşkın kafiri olanın imanı yok sanma. Sevgilinin aşkın küfründe iman nuru gizlidir.

3.1.2.2. Küfür-Elbise

Şevkî, ilgili beyitte küfür kavramıyla elbise arasında bir benzerlik kurmaktadır:

Ne diyem berg-i gül-i terdeki reyhân haqqına

Küfrden hil'at olupdur bigi îmân haqqına

Şevkî, G. 178/1

Taze gül yaprağındaki (sevgilinin yüzündeki) reyhan toprağa ne diyeyim? İman toprağında küfürden elbise gibi durur.

3.1.2.3. Küfür-Ev

Cemâlî, küfrü bir eve benzetmektedir. Fetihle birlikte İslâm evi mamur olmuş ancak küfür evi viraneye dönmüştür:

Fetihle birle beyt-i İslâm eyle ma'mûr oldu kim

Milk-i dîn âbâd u şirk ü küfr evi vîrânıdur

Cemâlî, K. 13/7

İslâm'ın evi fetihle birlikte öyle mamur oldu ki din mülkü şenlendi, şirk ve küfür eviyse viraneye döndü.

Hâne-i küfri eyledi vîrân
Kıldı eyvân-ı dîni âbâdan

Gülşenî-i Saruhanî, Mes. 1/104

Küfür evini viraneye çevirdi, din sarayını ise bayındır hâle getirdi.

Çü mu‘cizat ile kıldı küfr evini harâb
Öñinde lâ-cerem imâna geldi her tersâ

Caferî, 2/37

Mucizeyle küfür evini harap etti çünkü şüphesiz önünde her Hristiyan imana geldi.

3.1.2.4. Küfür-Hâl/Ben

Derzi-zâde Ulvî ve Hakânî Mehmed Bey, sevgilinin yanağındaki ben ile küfür arasında benzerlik kurmaktadır:

Zâhid ruhuñda sübha-i hâlüñden el çeküp
‘Ömrin geçürdi küfr ile imâna gelmedi

Derzi-zâde Ulvî, G. 775/4

Zâhid, yanağındaki tespih gibi ben tanelerinden elini çekip de imana gelmedi, (bu yüzden) ömrünü küfürle geçirdi.

Hâl-i siyehüñ noқта-i küfr oldı velîkin
Dîn ehline cānā yine engüşt-nümâdur

Hakânî Mehmed Bey, G. 75/3

Ey sevgili! Siyah benin küfrün noktası oldu ancak yine de din ehli için parmakla gösterilecek kadar meşhurdur.

3.1.2.5. Küfür-Hat

İlgili beyitlerde küfür ile sevgilinin hattı arasında benzerlik kurulduğu görülmektedir. Hat, sevgilinin yüzünde küfür olarak yer almaktadır:

Haṭṭı ki kuşatdı yine evrâḳ-ı cemâlin

Şan dâ'ire-i küfrdür imānı kuşatdı

Şevkî, G. 197/2

Hattı sanki küfür dairesidir ki onun imanı kuşatması gibi yine sevgilinin yüzünü kuşatmıştır.

Haṭṭuñı yüzden tırâş etseñ nola ey nāzenīn

Vechi yoḳ kim bir arada cem' ola küfr ile dīn

Hayâlî Bey, K. 23/12

Ey sevgili, hattını yüzünden tıraş etsen ne olur! Çünkü küfür ile dinin bir arada toplanmasının imkanı yoktur.

Kākülüñden yoḳ zarar haṭṭuñ gönüller şındurur

Küfr ile olmaz memâlik zulm ile vīrān olur

Manastırlı Celâl Bey, G. 185/2

Sevgilinin kakülünün bir zararı yoktur ancak hattı gönülleri parçalar. Memleketler küfür ile duramaz, zulümle vıran hâle döner.

Hattuñı pāk tırâş eyle ki şeh devrinde

Tîg-i islâm yüzinde komadı küfr ü dalâl

Revânî, K. 17/22

O sultanın devrinde hattını temiz bir şekilde tıraş et çünkü o, İslâm kılıcının yüzünde küfür ve sapkınlık bırakmamıştır.

İy şanem 'aşıklarauñ ister mi haṭṭuñ geldügin

Mü' min olan küfri terciḥ eylemez dīn üstine

Üsküdarlı Aşkî, G. 423/3

Ey sevgili, âşıkların hattın (yüzüne) gelmesini hiç ister mi? Mümin olan kişi din üstüne küfrü tercih etmez.

Şafha-ı ruhsâr üzre müzevvir haţ yazub

Küfri ezber oқıdan bir nâ-müselmândur baña

Vechî, 11/2

Yanağının sayfası üzerine yalancı hat yazıp bana küfrü ezbere okutan bir kafirdir.

3.1.2.6. Küfür-Hayvan

İbrâhîm Bey, küfrü hayvana benzetmektedir:

Ne küfr olmuşdı bellü ne imân

Ne hayvan yaratılmışdı ne insân

İbrâhîm Bey, 2/6

Ne küfür ne de iman olduğu bellidir, ne hayvan ne de insan yaratıldığı.

3.1.2.7. Küfür-Hıta miski

Zâtî, küfrü yani sevgilinin saçını Hıta miskine benzetmektedir:

Nigârũñ çîn-i zülfine velî misk-i Hıta dirler

Olurlar mürtekib küfre müselmânlar haţa dirler

Zâtî, G. 197/1

Sevgilinin saçının kıvrımına Hıta miski derler ancak Müslümanlar günah işleyip küfre hata derler.

3.1.2.8. Küfür-Izdırap

Sehâbî, küfrü bir ızdırap olarak düşünmektedir. Onu küfür ızdırabından uzaklaştıran şey ise sunduğu bir kadehle meyhanecidir:

Deyr pîrî eyledi bir câm ile fâriğ beni

İzţırâb-ı küfr ile endîşe-i İslâmdan

Sehâbî, G. 300/4

Meyhaneci, bir kadehle küfür ızdırabından ve İslâm endişesinden beni uzaklaştırdı.

3.1.2.9. Kûfür-Karanlık

Kûfür, ilgili beyitte karanlık anlamı itibarıyla gece ile ilişkilendirilmektedir:

Mihr-i islâmdürür tâc-ı drefşüñ Şâhâ

Kim ider küfr şebîn rûy-i cihandan zâ'il

Necâtî, K. 14/25

Ey padişah! Sancağının tacı, İslâm'ın güneşidir ki gecenin karanlığını cihanın yüzünden yok eder.

3.1.2.10. Kûfür-Maden

İlgili beyitte iman cevherine karşılık kûfür, madene benzetilmektedir:

'Aşq-ı pâki bulduñsa yokdurur zâhid zevâl

Ma'den-i küfrü nidersin yâhûd îmân cevherin

Pirkâl, G. 166/6

Ey zâhid! Kûfür madenini yahut iman cevherini ne yapacaksın? Saf aşkı bulduysan eğer sana zeval yoktur.

3.1.2.11. Kûfür-Odun

Ravzî, küfrü tevhid ateşinin yakıp kül ettiği bir oduna benzetmektedir:

Heyzüm-i küfri hep yakar kül ider

Ahker-i lâ ilâhe illallâh

Ravzî, K. 2/31

Tevhid ateşi, kûfür odununu hep yakıp kül eder.

3.1.2.12. Kûfür-Ok

Muhyiddin Abdal, küfrü bir oka benzeterek kûfür okunun iman vurmasından sakınmak gerektiğini söylemektedir:

Açar iken küfrin okın

İmānuñ urır şakın

Tevhîde gelmezsin yakın

Sözün 'inâddur ey Hâce

Muhyiddin Abdal, 81/8

Ey Hoca! Kûfür okunu atarken imanını vurmasın sakın. Tevhide yakınlık gösterip gelmezsin, sözün inattır.

3.1.2.13. Kûfür-Rakip

İlgili beyitte kûfür ile rakip arasında bir benzerlik kurulmuş, iman ile kûfrün bir arada olmayacağı gibi rakip ile sevgilinin de olmayacağı dile getirilmiştir:

İmān-ile cem' olmaz a küfr ey büt-i ra'nā
Ağyār n'çün olmaya sen yārdan ayru

Me'ālî, 279/3

Ey put gibi güzel sevgili! İman ile kûfür birlikte olmaz. Rakip neden senden ayrılamıyor?

3.1.2.14. Kûfür-Şehir

Necâtî, kûfrü bir şehre benzetmiş ve bu şehri fethedenin İslâm sancağı olduğunu söylemiştir:

Bilād-ı küfri ide feth rāyeti nitekim
Meh-i münîr ile açıla leyl-i zulmānî

Necâtî, K. 25/40

Nasıl ki parlak ay ile karanlık gece aydınlanırsa (İslâm) sancağı da kûfür beldesini fetheder.

3.1.3. İkilemeler, Kalıp Söz ve İfadeler

Kûfür kavramı, ilgili beyitlerde ikilemeler, kalıp söz ve ifadeler hâlinde ele alınmış ve örneklere yer verilmiştir.

3.1.3.1. Dilinden kûfür yağmak

Kûfür sözleri söyleme, Allah'ın varlığı inkar edici şekilde konuşma anlamında kullanılmaktadır:

Gördüm içinde halkı kamu ehl-i küfrdür
Söyletmek istedikçe dilinden kûfür yağar

Sehî Bey, K. 21/2

Halkın içinde bütün kûfür ehlini gördüm. (Onu) konuşturmak istediklerinde dilinden kûfür yağar.

3.1.3.2. Dâr-ı küfr

Küfür savaşı anlamına gelmektedir:

Muzaffer olasıdır dâr-ı küfre

Çılıç anuñ ki oldur mîr ü ğâzî

Ahmedî, 817/5

Onun kılıcı komutan ve gazidir ki küfür savaşında muzaffer olacaktır.

3.1.3.3. Diyâr-ı küfr

Küfrün diyarı anlamına gelmektedir:

Çek tîğ-i âb-dârı ki kórkuñdan içemez

Kâfir diyâr-ı küfrde bir hoş-güvâr âb

Ahmed Paşa, K. 37/42

Sudan yapılmış kılıcını çek ki o kafir küfür diyarında lezzetli bir su içemez.

Rây-ı cihân-güşâñ ile ma'mûr mülk ü dîn

Küfrüñ diyârı tîğüñ ile dâyimâ harâb

Revânî, K. 1/21

Cihanı fetheden sancağı ile dini ve cihan mülkünü mamur kılıp, kılıcı ile küfrün diyarını daima perişan etmiştir.

3.1.3.4. Irk-ı küfr

Küfür ırkı anlamına gelmektedir. İlgili beyitte kafirler için kullanılmaktadır:

Merd-i hâliş her biri kim hasbeten li'llâh için

'İrk-ı küfri kırmağıçün eyleyüp 'azm-i himem

Kemâl Paşazâde, 3/124

Allah için her biri karşılık beklemeden kafirleri yok etmek için gayret gösteren hilesiz yiğitlerdir.

3.1.3.5. Kâfirin küfrü olmak

Dukakinzâde Ahmed Bey, küfür ile kâfir kavramlarını birlikte kullanarak kâfirin küfrü olmaktan söz etmektedir:

‘Älem-i vahdete gel ‘âşık iseñ ğayrı koyup
Kâfirüñ küfri olup mü’ mine îmân olalum

Dukakinzâde Ahmed Bey, G. 182/4

Âşık isen her şeyi bırakıp vahdet alemine gel. Kafirin küfrü, müminin imanı olalım.

3.1.3.6. Küfr ü ilhad kütüphanesi

İlgili beyitte, küfür ve inançsızlık kütüphanesinden bahsedilmektedir:

Âteş-i şu ‘le-i şemşîr-i cihân-tâbından
Küfr ü ilhâd kütüb-hânesin itdi süzân

Bâkî, K. 2/19

Dünyayı aydınlatan kılıcının parlak ateşiyle küfür ve inançsızlık kütüphanesini yaktı.

3.1.3.7. Küfr ü tuğyân

Küfür ve azgınlık anlamına gelmektedir:

Güneşdür tal’atı ğûyâ cihândan def’ u ref’ itdi
Zalâm-i zulm u ‘udvânı dalâl-i küfr ü tугyânı

Bâkî, K. 14/9

Onun yüzü adeta güneş gibidir (çünkü) cihandan düşmanlığın ve zulmün karanlığı ile küfür ve azgınlığı def edip ortadan kalmıştır.

Şu şahsun ki; olmaya pâk i’tikâdı

Gözetmez dîn ü îmân küfr ü tугyân

Edirneli Nazmî, G. 4779/2

Şu şahsın din ve imanı, küfür ile isyanı gözetmediği sürece itikadı pak olmaz.

3.1.3.8. Küfrü vermek

Küfrü bırakmak anlamında kullanılmaktadır:

Küfrü virdim kâfire dindâra virdim dini ben

Ben cemâl-i Hakk'a hayrân olduğum mudur suçum

Seyyid Nizamoğlu, 190/4

Küfrü kafire, dini ise dindarlara verdim. Hakk'ın cemâline hayran olmam suç mudur?

3.1.3.9. Küfre düşmek

Allah'ın emir ve yasaklarına uymayıp aksi yönde davranmak küfre düşmek olarak ifade edilmektedir:

Kişi kim râh-ı dalâle düşe hak saklaya hây

Küfre düşer hey ol ol yolda kalınca giderek

Edirneli Nazmî, G. 3777/3

Her kim sapkınlık yoluna düşerse eyvah ki Allah onu korusun. O kişi o yolda kalıp giderse küfre düşer.

3.1.3.10. Küfre gark olmak

Küfre boğulmak anlamında kullanılmaktadır. Le'âlî'ye göre sevgilinin zülfüne uyan niceleri küfür içerisinde boğulmaktadır:

Nice baş koşdı gör zülfi uyup ol nâ-müselmâna

Ser-a-ser garç-ı küfr olmuş baş egmez ehl-i îmâna

Le'âlî, G. 173/1

Niceleri sevgilinin zülfünü görüp koşarak o kafire uydu. Baştan başa küfre gark olmuş, iman ehline boyun eğmez.

3.1.3.11. Küfre gelmek

Kafir olmak, inancını yitirmek anlamında kullanılmaktadır:

Bizüm yok münkir ile bahşimüz hiç

Gerek küfre gerek imâna gelsün

Hâletî-i Gülşenî, G. 221/9

Bizim inkarcı ile gerek küfre gerekse imana geldiğinde hiç sohbetimiz yoktur.

Bize lâzım degildir ehl-i inkâr
Gerek küfr ü gerek ĩmāna gelsün

Hüsâmeddîn-i Uşşâkî, 159/6

İster küfre isterse imana gelsin, bize inkar ehli lazım değildir.

3.1.3.12. Küfre varmak

Küfre ulaşmak anlamında kullanılmaktadır. Edirneli Nazmî'ye göre büyük günahlara alışan ve günahında ısrar eden kişinin sonu küfürdür:

Küfre varur şol kebâyir irtikâb-ıla kişi
Saklaya Hak kulların bi'l-cümle bu a'mâlden

Edirneli Nazmî, G. 4980/3

Kişi, büyük günahlara alışarak küfre varır. Cenâb-ı Allah bütün kullarını bu gibi amellerden korusun.

Küfre varur son ucı Hudâ saklasun
Her günâha kişi dâyim ısrâr-ıla

Edirneli Nazmî, G. 6096/2

Her günahında daima ısrarla davranan kişinin sonu küfre varır, Allah korusun.

3.1.3.13. Küfretmek

Küfür niteliğinde sözler söylemek, Allah'a inanmamak anlamında kullanılmaktadır:

Ten ayrıldı ise cānum biledür
Ne var küfr itsem ĩmānum biledür

Pirkâl, M. M. 18/16

Ten ayrıldıysa canım iledir, küfür etsem ne olacak imanım iledir.

3.1.3.14. Küfrü anlamak

Küfrü bilmek, ne demek olduğunu anlamak anlamında kullanılmaktadır:

Ne yaḥṣî' i bilürler ne yamānı

Ne küfrü añladılar ne ĩmānı

Pirkâl, M. M. 108/2

Ne iyiyi bilirler ne kötüyü ne küfrü anladılar ne imanı.

3.1.3.15. Küfrü dağıtmak

Küfrü yıkmak, ortadan kaldırmak anlamında kullanılmaktadır:

Geldi dĳnũñ mihri enver eyledi

Ṭağıdup küfri münevver eyledi

Mihrî Hâtun, Tz. 85

Senin dinin güneşini aydınlattı, küfrü dağıtıp nurlandırdı.

Ḳaldurdu aḳ 'alem yürüdi şāh-ı Rũm-ı rezm

Ṭağıtdı ḥayl-i küfri hemān virmeyüp amān

Tâcî-Zâde Ca'fer Çelebi, K. 5/26

Rum savaşının padişahı, ak sancağını kaldırıp yürüdü. Hiç aman vermeyip birçok kafiri (yurdu) dağıttı.

3.1.3.16. Küfrü gidermek

Küfrü ortadan kaldırmak, yok etmek anlamında kullanılmaktadır:

Ḳo gider şekki şübhi sen nidersin

Gider küfri çıkar anı çıkından

Fethi Hüdâyî, 14/4

Şek ve şüpheliyi koy bırak, onlar sana gerekmez. Onu kesenden çıkarıp küfrünü gider.

3.1.3.17. Küfrü ezbere oku(t)mak

“Ezber” kelimesi eski metinlerde kimi zaman “açığa çıkartmak, herkesçe görülecek hâle getirmek” anlamında kullanılmıştır. “Küfrü ezbere oku(t)mak” ise

“küfrü açıkça izhar etmek” anlamında kullanılan bir tabir olarak ilgili beyitlerde yer almaktadır.¹⁴⁶

Okıdur küfri ezber tuṭı̄ gibi deyr-i ‘ışkıında
‘İzārı muşhafını öpmege ol dil-sitān vermez

Ahdî-i Bağdâdî, G. 85/4

Aşk kilisesinde bülbül gibi küfrü ezbere okutur. O sevgili, yanağının mushafını öpmeye müsaade etmez.

Ey şanem fikr edüp incil-i ḥaṭuñ rāhibler
Deyr-i ‘ışkıında okur her biri küfri ez-ber

Derzi-zâde Ulvî, G. 128/4

Ey sevgili! Rahiplerin hattının İncil’ini düşünüp aşk kilisesinde de her biri küfrü ezbere okur.

Zülf-i kâfir hat-ı ruhsâruña dînüm dir imiş
Küfri ezber okur imiş yine ol dîni kara

Emrî, G. 19/4

Kafir zülf, senin yanağının hattına “dinim” dermiş. O kara dinli yine küfrü açıkça söylemiş.

Küfri ez-ber okıdur gerçi firâk-ı zülf-i yâr
Çekdüğüm ğamdan velî ol nâ-müselmân bî-ḥaber

Usûlî, G. 39/2

Sevgilinin zülfünüün ayrılığı küfrü ezbere okutur ancak çektiğim gamdan o kafirin hiç haberi var mıdır?

¹⁴⁶ Konuyla ilgili detaylı açıklama için bkz. Vusûlî, **Dîvân [İnceleme-Metin-Çeviri-Açıklamalar-Dizin]**, Haz. Hakan Taş, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2015, s. 198-199.

Aşağıdaki beyitlerde ise “küfrü ezbere okumak” tabiri, “çok kızarak ağzına geleni söylemek, saymak”¹⁴⁷ anlamında kullanılmıştır:

Baş koşup zülfüñle sîneñ öpmege sarkar müdâm
Okıdur ‘uşşâka cânâ küfri ezber kâkülün

Yakînî, K. 4/4; G. 111/2

Ey sevgili! Kakülün, zülfünle birlikte baş koşup sarkarak daima göğsünü öpmeye çalıştığında âşıklara ağzına geleni söyletirler.

Cemâl-i muşhaf-ı gülden cüdâ düşen bülbül
Kafesde şöyle tarıkdı ki küfri ezber oğur

Üsküplü İshak Çelebi, G. 87/3

Gül mushafının güzelliğinden ayrı düşen bülbül, kafeste öyle çok daraldı ki ağzına geleni saydı.

3.1.3.18. Küfrü göçürmek

Küfrü ortadan kaldırmak, yok etmek anlamında kullanılmaktadır:

Göçürdi menzil-i Kostañaniyyeden küfri
Ki ehl-i dîn ideler iftiḥâr-ı fetḥ ü zafer

Cemâlî, K. 6/14

Konstantiniyye menzilinden küfrü yok ettiğinden din ehli zafer ve fetihleriyle iftihar ederler.

3.1.3.19. Küfrü iman üstüne tercih etmek

Sehî Bey, sevgilinin yüzünün üstüne düşen zülfü, küfrü iman üstüne tercih etmek olarak ifade etmektedir:

Muşhaf-ı ḥüsn üzre zülfin küfr bilsem vechi var
Kâfirem terciḥ idersem küfri îmân üstüne

Sehî Bey, G. 233/4

Yüzünün güzelliğinin üstüne saçını küfür bilsem sebebi var, küfrü iman üstüne tercih edersem kafirim.

¹⁴⁷ Vusûlî, *Dîvân [İnceleme-Metin-Çeviri-Açıklamalar-Dizin]*, Haz. Hakan Taş, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2015, s. 199.

3.1.3.20. Küfrü izhâr eylemek

Küfrü açığa çıkarmak anlamında kullanılmaktadır. Şair, sevgilinin aşğın dinini alarak küfrünü açığa çıkarıp aşikar etmesinden yakınmaktadır:

Mey birip d̄inim alıp kim deyr ara saldıñ meni
Ay büt-i kâfir nihân küfrümni izhâr eylediñ

Cemilî, 371/2

Mey verip dinimi alarak kiliseye saldın beni. Ey kafir putu olan sevgili, küfrümü açığa çıkardın.

Muhibbî ise aşğın imanı yağmalayarak küfrünü âşikar ettiği için “vefasız” diyerek sevgiliden şikayet etmektedir:

Göz göre iy muğbeçe ‘âşıklarun zâr eyleme
Rû-siyehdür gel rakîbi kendüñe yâr eyleme
Ġâret-i imân idüben küfri izhâr eyleme
Mehlikâ dilbersin ammâ bî-vefâsın bî-vefâ

Muhibbî, 3548/6

Ey sevgili! Göz göre göre âşıklarını ağlatıp inletme. Gel kara yüzlü rakibi kendine yar eyleme. İmanı yağlamayıp küfrü âşikar eyleme. Ay yüzlü güzelsin ancak vefasızsın vefasız.

3.1.3.21. Küfrü katletmek/kat eylemek

Küfrü öldürmek, yok etmek, sona erdirmek, bitirmek anlamında kullanılmaktadır:

Gelsün dertli olan dermânı buldım
Küfri katl eyleyüp imânı buldım

Muhyiddin Abdal, 38/1

Dertli olan gelsin dermanı buldum, küfrü öldürüp imanı buldum.

Berķ-ı lami‘ gibi ķaķ‘ eyledi kũfri tiği

Ŗeb-i zũlmetde olur mihr-i dıraŖŖāndan ħāz

Seyyid Ŗerīfī Mehmed, 173/10

Onun kılıcı parlak ŖimŖek gibi kũfrũ kesip bitirdi. Karanlık gecede parıldayan gũneŖten haz alınır.

3.1.3.22. Kũfrũ koymak

Kũfrũ bırakmak, terk etmek anlamında kullanılmaktadır:

Girũ gũnlũm bugũn dermānın Ŗzler

Ķoyup kũfrũ o dīn īmānın Ŗzler

Fethi Hũdāyī, 9/1

Gũnlũm bugũn yine dermanını Ŗzler. Kũfrũ bir kenara bırakıp din ve imanını Ŗzler.

Gelmedi kũfrin ķoyub īmāna nefis-i bũt-perest

Ehl-i islām iķre geķdi dīn-i tersāyile ħayf

Lāmi‘i Ķelebi, G. 229/3

Putperest nefis kũfrũnũ bırakıp imana gelmedi. Yazık ki Mũslũmanlıktan Hristiyanlığa geķti.

Zũlfũni ref‘ idũben ķũn yũzini gũrdũm ‘ıyān

[Ta‘n mıdır] kũfri ķoyup da‘vā-yı īmān eylesem

Senī Ali, G. 203/7

Zũlfũnũ kaldırıp yũzũnũ apaķık gũrdũęũm iķin kũfrũ bırakıp iman davası etsem ŖaŖılır mı?

3.1.3.23. Kũfrũ mahveylemek

Kũfrũ ortadan kaldırmak, yok etmek anlamında kullanılmaktadır:

NuŖretũñ Rũm iline dikse ‘alem

Kũfri mahv eyleye ĦabeŖ‘de gũzāt

Ŗeyhī, K. 15/27

Allah‘ın yardımıyla Rum memleketine sancak dikse, gaziler HabeŖ‘te gaza edip kũfrũ mahveder, ortadan kaldırır.

3.1.3.24. Küfrü sınımak

Küfürden kurtulmak anlamında kullanılmaktadır:

Bu Hüdâyî'nün dileği ğayrı ne

Şübhesi yok küfri şınmanın diler

Fethi Hüdâyî, 1234/7

Bu Hüdâyî'nin tek dileği, şüphe yok ki küfrün kırılmasıdır/küfürden kurtulmaktır.

3.1.3.25. Küfrü tercih etmek

Sevgili ve sevgilinin yanağı üzerine düşen zülfü, “küfrü tercih etmek” olarak ifade edilmiştir:

Ruĥlaruñ devrinde berdâr olsa zülfüñ vechi var

Âşikârâ küfri tercîh eyler İslâm üstine

Tâcî-Zâde Ca'fer Çelebi, G. 193/2

Zülf, yanağının devrinde darağacına asılsa yeridir (çünkü) âşık bir şekilde İslâm üstüne küfrü tercih eder.

Muşhaf-ı hüsne ayak başmasun ol zülf-i siyâh

Küfri tercîh eylemek lâyıķ degül dîn üstine

Câmî, G. 200/4

O kara zülf, güzellik kitabına (sevgilinin yanağına) ayak basmasın. Din üstüne küfrü tercih etmek uygun değildir.

Her müselmân kim bolur 'ışkıñla zâr ay muğ-beçe

Terk idip İslâm ider küfr ihtiyâr ay muğ-beçe

Cemilî, 632/1

Ey sevgili! Her Müslüman senin aşkınla ağlayıp inler. İslâm'ı terk edip küfrü seçer.

Yüzün örter küfr-i zülfi ile gizlü dîn dutar

Hâşeli'llâh küfri tercih eylemez dîn üstine

Gelibolulu Sürûrî, 387/2

Yüzünü zülfüyle örtüp dinini gizli tutar. Haşa ki din üstüne küfrü tercih etmez.

3.1.3.26. Küfrü terk etmek

Küfrü bırakmak, küfürden vazgeçmek anlamında kullanılmaktadır:

Benligüñden eger geçmeziseñ cân olamazsın

Terk itmeziseñ küfrüñi imân olamazsın

Dukakinzâde Ahmed Bey, K. 13/1

Eğer benliğinden geçmezsen can olamazsın, küfrünü terk etmezsen iman (etmiş) olamazsın.

Ser-fürü itse gelse İslâm'a

Ƙılsa Seccâd terk-i küfr ü nifâk

Kelâmî, K. 17/14

İtaat edip imana gelse, ayrılığı ve küfrü terk edip secde etse.

Küfri terk etti dèyü yoğ yere bühtâna çekem

Vây be kâfir seni hâşâ ki müsülmân olasın

Üsküplü İshak Çelebi, M. 4/VI/2

Küfrü terk etti diye (senin için) yok yere yalan söyleyemem. Vay be kafir seni, haşa ki Müslüman olasın.

Āyet-i haţtuñla kesdüñ zülfüñüñ zünnârını

Küfri terk itdüñ hele el-ğamdü li'llâh iy şanem

Üsküdarlı Aşkî, G. 313/3

Ey sevgili! Hattın ayetiyle zülfünün zünnarını kesip elhamdülillah ki küfrü terk ettin.

3.1.3.27. Küfrü vermek

Küfrü bırakmak anlamında kullanılmaktadır:

Küfrü virdim kâfire dindâra virdim dini ben

Ben cemâl-i Haqq'a hayrân olduğum mudur suçum

Seyyid Nizamoğlu, 190/4

Küfrü kafire, dini ise dindarlara verdim. Hakk'ın cemâline hayran olmam suç mudur?

3.1.3.28. Küfrünü gidermek

Küfrünü ortadan kaldırmak, yok etmek anlamında kullanılmaktadır. Pirkâl'e göre, imana erişmenin yolu küfrü gidermektir:

Eger maqşûd ise gel luţf u ihsân

Gider küfrünü tâ kim ire ĩmân

Pirkâl, G. 139/9

Eğer maksat lütuf ve ihsansa küfrünü gider ta ki iman erişsin.

3.1.3.29. Küfrün ayaklar altına alınması

Küfrün artık hakim güç olmayıp değer görmemesi anlamında kullanılmaktadır:

Fârûk kim imâmeti devrinde gün gibi

İslâm çıktı başa vü küfr oldu pây-mâl

Nihânî, K. 4/23

Hz. Faruk'un imamlığı döneminde gün gibi İslâm başa çıktı ve küfür ayaklar altına alındı.

3.1.3.30. Küfrün cihanı tutması

Küfrün bütün dünyaya yayılması ve ele geçirmesi anlamında kullanılmaktadır:

Sözüñi vahy-i nâzil ger desem men hîç küfr olmaz

Cihânı dutmuş iken küfr ĩmândan haber vërdüñ

Fuzûlî, G. 157/3

Ben senin sözüne gökten nazil olan vahiydir desem hiç küfür olmaz (çünkü) küfür cihanı kaplamışken bana sen imandan haber verdin.

3.1.3.31. Küfrün defedilmesi

Küfrün yok edilmesi anlamında kullanılmaktadır:

Reh-nümâ vü rehber-i dîn hâdi-i cinn ü beşer

Dâfi‘ -i küfr ü dâlâlet nûr-ı hürşîd-i verâ

Muhîtî, K. 4/2

İnsanların ve cinlerin hidayet edeni, dinin rehberi ve yol göstericisi, küfür ve sapkınlığı defeden, takva güneşinin aydınlığı.

‘Âleme nûr-ı hidâyet Mehdîdür

Hem bidâyet hem nihâyet Mehdîdür

Hâtem-i hatm-ı velâyet Mehdîdür

Dâfi‘ -i küfrü dâlâlet Mehdîdür

Muhîtî, Tuyuğ. 14

Aleme hidayet nuru, başlangıç ve son olan, velayet mührünün yüzüğü, sapkınlık ve küfrü def eden Mehdî’dir.

3.1.3.32. Küfrün gitmesi

Küfrün ortadan çekilmesi, kaybolması anlamında kullanılmaktadır:

‘Âriflerin şöhbeti cândan olur

Küfür gidüp lütf u îmandan olur

Muhyiddin Abdal, 63/1

Âriflerin sohbeti candandır çünkü oradan küfür gider, sohbetleri lütuf ve imandan olur.

3.1.3.33. Küfrünü iman bilmek

Küfrü iman olarak görmek anlamında kullanılmaktadır:

Kağî bî-dîndür şaşuñ küfrini îmân bilmeyen

Kağî bî-dildür şaşuñ yayına kurbân olmayan

Kemâl Paşazâde, 308/7

Saşının karalığını iman bilmeyen, şaşının yanına kurban olmayan hangi kafirdir?

Yetmiş iki milletüñ küfrini î mân bilmişüz

Ehl-i Hakkuz yok bizim hiç kimseden ikrâhımız

Muhâtî, G. 67/6

Biz yetmiş iki milletin küfrünü iman bilmişizdir. Bizim hiç kimseden usanmamız yoktur.

3.1.3.34. Küfrünü iman eylemek/etmek

Küfrü bırakıp imanı tercih etmek anlamında kullanılmaktadır:

Baňa derdüñi dermân etdi 'ışkuñ

Baňa küfrini î mân etdi 'ışkuñ

Hayretî, 25/III/3

Aşkın bana derdini derman, küfrünü ise iman etti.

Kendü cehlüñ 'ilme tebdîl eyle sen zâhid yüri

Küfrin î mân eylemişdür merdüm-i dānāyı қо

Manastırlı Celâl Bey, G. 511/4

Ey zâhid! Sen yürü, kendi cehaletini bırakıp ilme yönel. Arif kimseler küfrünü iman eylemiştir.

Zülfüñ altında eger görse yüzüñ pîr-i muğan

Kesüben zünnarı belden küfrini î mân ider

Senî Ali, G. 86/4

Sevgili, yüzünü zülfün altında görse eğer zünnarı belden kesip küfrünü iman eder.

3.1.3.35. Küfrünü iman sanmak

Kişinin iman bildiği şeyin aslında küfür olduğu anlamına gelmektedir. Kâdı, marifetten habersiz olanların küfrünü iman sandığını söylemektedir:

Bilmeyen nefsin cihânda kendüyi insân sanur

Ma‘rifetden bî-haberdür küfrini îmân sanur

Kâdı, G. 79/1)

Alemde nefsini bilmeyen kendini insan sanır. Marifetten habersiz olanlar küfrünü iman sanır.

3.1.3.36. Küfrünü imana değiş(tir)mek

Küfrü bırakıp imana gelmek anlamında kullanılmaktadır. Fuzûlî, dünyadan elini eteğini çekerek küfrü bırakıp imana geldiğini ifade etmektedir:

Göñül vërdüm fenâ vü fakra terk-i i‘tibâr êtdüm

Bi-ğamdi‘llâh ki âhîr küfrümü îmâna degşürdüm

Fuzûlî, G. 199/4

Kendimi Cenâb-ı Allah’ta yok etmeye, dünyadan elimi eteğimi çekmeye gönül verdim. Allah’a hamdolsun ki nihayet küfrümü imanla değiştirdim.

3.1.3.37. Küfrünü imana satmak

Küfrü terk etmek anlamında kullanılmaktadır. Fedâyî, kazara imana gelen kafir aşığın küfrünü imana satmasını yani küfrü bırakıp imana gelmesini söylemektedir:

Kafir olduñsa kazadan ‘âşık îmân ehline

Keşf-i sır it ol kazadan küfrüñi îmâna şat

Fedâyî, G. 30/8

Ey âşık; kazara iman ehliyken kafir olduysan o kazadaki sırrı keşfet, küfrünü imana sat.

3.1.3.38. Küfrünü ispat etmek

Küfrünü ortaya koymak kanıtlamak anlamında kullanılmaktadır:

Küfrini işbât idersem tañ degül

Kendüzin teşbîh ider zünnâra zülf

Muhibbî, 1551/3

Küfrünü ispat etsem buna şaşılmaz. Zülf, zünnarla kendisini kıyaslar, benzetir.

3.1.3.39. Küfür artırmak

Kâdı, övünmenin küfrü artırıp çoğalttığından söz etmektedir:

‘Uzlet it itme tefahhur kâh olur küfr artırur

Deyr içinde devr ider gör bunca biñ ruhbâna baq

Kâdı, G. 159/3

İnzivaya çekil, övünme ki yeri gelir küfrü artırır. Bak, bunca ruhban kilise içinde dönüp dolaşır.

3.1.3.40. Küfür ayetini ezbere okumak

Klasik Türk edebiyatında Kur’an-ı Kerim’deki bazı sure ve ayetlerin *nur ayetleri*, *mahabbet ayeti*, *kılıç ayeti* gibi adlandırıldığı görülmektedir.¹⁴⁸ Zâtî, aşağıda yer alan beyitte buna benzer olarak “küfür ayeti”nden bahsetmektedir:

Yüzine baqa o yüzi muşhafı ger oqusam

Ol raqīb-i bed-liqā küfr āyetin ezber oqur

Zâtî, G. 393/2

O mushaf yüzlüyü yüzüne bakarak okursam, çağırırsam eğer o çirkin suratlı rakip küfür ayetini ezbere okur.

3.1.3.41. Küfür ehlinin cehennemine sürülmesi

Kur’an-ı Kerim’de “Allah iman edenlerin dostudur. Onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. Kafirlerin velileri ise tâğuttur. (O da) onları aydınlıktan karanlıklara (sürükleyip) çıkarır. Onlar cehennemliklerdir. Orada ebedî kalırlar”¹⁴⁹ buyurulmaktadır. Üsküdarlı Aşkî de kafirlerin cehennemine sürülmesinden bahsetmektedir:

Qahr ile küfr ehlini sürdüñ caḥīmüñ qa‘rına

Ehl-i İmānuñ yirin Firdevs-i A‘lā eyledüñ

Üsküdarlı Aşkî, G. 250/7

Küfür ehlini helak ederek cehennemine sürdün. İman ehlinin yerini ise Firdevs cenneti eyledin.

¹⁴⁸ Konuyla ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Ömer Zülfe, **Şiirin İzinde Sözü Gölgesinde Osmanlı Şiirinden Kelimeler, Kavramlar, Deyimler**, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2011, s. 132-133.

¹⁴⁹ Bakara, 2/257. **Kur’an-ı Kerim Meâli**, Haz. Halit Altuntaş ve Muzaffer Şahin, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2011, s. 51.

3.1.3.42. Kûfür ettirmek

Kûfre davet etmek, anlamında kullanılmıştır. Muhyî'ye göre sevgilinin kafirleri kûfre davet ettiği sanılırken aslında onlar imana gelmektedir:

Yüzüñ nûrını gördükçe gelür kâfirler ĩmāna

‘Aceb kim dāyim ol küfr itürürsin nā-müselmāna

Muhyî, G. 529/1

Kâfirler yüzünüñ nurunu gördükçe imana gelir, şaşılır ki kâfirlere daima kûfür ettirirsin.

3.1.3.43. Kûfür ile bezenmek

Cenâbî, sevgilinin ben yahut hatla dolu yüzünü kûfür ile bezenmek olarak ifade etmektedir:

Küfr ile ârâste gördükde ben cânânei

Mezheb-i ‘Îsâya koydum bu dil-i dîvânei

Cenâbî, G. 287/1

Sevgiliyi kûfür ile bezenmiş gördükçe bu divane gönli İsa mezhebine dahil ettim, Hristiyan yaptım.

3.1.3.44. Kûfür ile durmak

Kûfür içinde yaşamak, anlamında kullanılmıştır. Şâhî, dünyada kûfür ile yaşanabileceğini ancak zulüm ile yaşanamayacağını söylemektedir:

Hey di zâlim gözlerüñ kan itmesünler zulm ile

Küfr ile тұrur meşeldür zulm ile тұrmaz diyār

Şâhî, G. 53/27

Zalim gözlerine söyle, kan ile zulmetmesinler. Meseldir ki; dünya kûfür ile ayakta durur da zulüm ile durmaz.¹⁵⁰

3.1.3.45. Kûfür ile gitmek

Kafir olarak ölmek, anlamında kullanılmıştır. Edirneli Nazmî, “kûfür ile gitmek”i muhatabı için bir beddua olarak dile getirmektedir:

¹⁵⁰ Bahsi geçen mesel için bkz. Koçi Bey, **Koçi Bey Risalesi**, sad. Zuhuri Danışman, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1972, s. 47.

Evvelâ eyvây ana kim âhiri hayr olmaya
Gide küfr-ile dalâlet üzre rahmet bulmaya
Ehl-i İslâm'a İlâhî ol belâ togrulmaya

يا فيات المستغيثين نجنا ما نخاف¹⁵¹

Edirneli Nazmî, Mur. 192/2

Öncelikle eyvah ona ki, sonu hayırlı olmasın. Sapkınlık üzerine küfürle gidip rahmet bulmasın. Ey Allah'ım! İslâm ehlinin üzerine o bela gelmesin.

3.1.3.46. Küfür istemek

Küfür talep etmek anlamında kullanılmaktadır:

Feyz-i 'aşk-ı lâ-yezâlî isteseñ
Küfr ü imân ister iseñ gel beri

Pirkâl, G. 205/2

Sonsuz aşkın feyzini ve küfür ile iman istersen eğer bu yana gel.

3.1.3.47. Küfür söylemek

Kötü söz söylemek anlamında kullanılmaktadır. Fuzûlî; sevgiliye Çin güzeli, zülfüne ise zünnar denilmesini küfür, kötü söz söylemek olarak görmektedir:

Saňa dërler büt-i Çîn zülfüne zünnâr söylerler
Zihî imânı yoğlar küfr söylerler haṭâ derler

Fuzûlî, G. 77/4

Ey sevgili; sana Çin güzeli, zülfüne ise zünnar derler. O imanı yoklar küfür söyleyip hata derler.

3.1.3.48. Küfür tebliğ etmek

Tebliğ, “dînî bir emrin yaratılmışlara duyurulması; peygamberlerin Allah'tan aldıkları vahyi kullara bildirmeleri ve hakka davet etmeleri”¹⁵² anlamına gelmektedir. Celilî, kafır sevgilinin daima küfür tebliğ ettiğini söylemektedir:

¹⁵¹ İlgili çalışmada olduğu hâliyle ele alınmıştır.

¹⁵² Hasan Akay, “Tebliğ”, **İslâmî Terimler Sözlüğü**, İşaret Yayınları, İstanbul 2005, s. 463.

Baňa telkīn-i ĩmāndan ne sūd ey şeyh kim her-dem

Gelüp tebliğ-i küfr eyler o şūh-ı nā-müselmānum

Celilî, G. 247/4

Ey şeyh, bana sürekli iman telkin etmek fayda etmez. O kafir sevgili, daima gelip küfür tebliğ eder.

3.1.3.49. Küfürden dönmek

Küfrü terk etmek anlamında kullanılmaktadır. Handânî, küfrü terk edip imana gelen kişiye guslün vacip olmasından bahsetmektedir:

Līk ol vaktin ğusul vācib ola

Kim küfürden döne ĩmāna gele

Handânî, Mes. 15/185

Kim küfürden dönüp imana gelirse, (o kişiye) o zaman gusül vacip olur.

3.1.3.50. Küfürden kurtarmak

Sevgili, varlığı itibarıyla imanı temsil etmektedir. O yokken halk, küfür ve karanlık içerisinde. İşte halkı bu hâlden kurtaran odur:

Küfürden kırtarup ĩmān ile pür-nūr idüp halkı

Ħayât-ı nūr viren dünyâya ol ser ü semenberdür

Kâdı, K. 1/4

Halkı küfürden kırtarıp iman ile nurlandıran, dünyaya nurlu bir hayat bahşeden (işte) o sevgilidir.

3.1.3.51. Küfürden kurtulmak

Ali Çelebi, küfürden kurtulmanın çaresinin tevhid olduğunu dile getirmektedir:

Ħalâş-ı küfr ü dālâlet melâzz-ı emn ü emān

Necât-ı ħavf u ħaţar lâ ilāhe illallah

Ali Çelebi, K. 1/3

Küfür ve sapkınlıktan kurtuluş, huzur ve güvenli sığınak, korku ve tehlikeden kurtulma tevhidedir.

3.1.3.52. Küfürle irtihal eylemek

Küfürle göçüp gitmek, ölmek anlamında kullanılmaktadır:

Mâl ile güm-râh olup yapsa ne var bâğ-ı İrem

‘Âkıbet Şeddâd-veş küfriyle eyler irtihâl

Kâdı, G. 173/4

Mal ile yolunu şaşırıp İrem bağına kursa ne var, sonunda Şeddâd gibi bu dünyadan küfriyle göçüp gider.

3.1.3.53. Halt-ı küfr

Küfür karışıklığı anlamında kullanılmaktadır. Zâtî’ye göre bütün dünya küfürle karışmış ve hasta olmuştur:

Bîmâr olup dururdu cihân halt-ı küfrle

Ķânûn-ı dîn-i Hakk’la virdüñ gelüp cevâb

Zâtî, K. 8/41

Cihan küfür karışıklığıyla hasta olup, (çaresizce) dururken Allah’ın dininin kanunlarıyla gelip cevap verdin.

3.1.3.54. Leşker-i küfr

Küfür askerleri anlamına gelmektedir:

Ahmed’â şâf oluban zerķ u riyâ terkinu ur

Leşker-i küfri çeküp ĝâret-i islâm itme

Dukakinzâde Ahmed Bey, G. 228/9

Ey Ahmed, saf ol; hile ve iki yüzlülüğü terk et. Küfür askerini dizerek İslâm’ı yağmalamaya çalışma.

Kaçmada şeytân güyâ zümre-i Aşhâb-ı Fil

Dest-i Ahmed’den şınan yâ leşker-i küfr ü zulem

Kemâl Paşazâde, 3/70

Ahmet’in elinden sınanan karanlık yahut küfür askeri şeytan, güya fil ashabının zümresi gibi kaçır.

3.1.3.55. Ömrünü küfürle geçirmek

Zâhidin sevgilinin yanağında tespih tanesi gibi yer alan benlerden vazgeçememesi, ömrünü küfürle geçirmek olarak ifade edilmektedir:

Zâhid ruhuñda sübha-i hâlûñden el çeküp
‘Ömrin geçürdi küfr ile ñmâna gelmedi

Derzi-zâde Ulvî, G. 775/4

Zâhid, yanağındaki tespih gibi ben tanelerinden elini çekip de imana gelmedi, (bu yüzden) ömrünü küfürle geçirdi.

3.1.3.56. Zahm-ı küfr

Küfür yarası anlamına gelmektedir. Cem Sultan, küfrü bir yara olarak görmekte ve o yaranın merheminin tevhid olduğunu dile getirmektedir:

Zahm-ı küfre odur şifâ-yı ebed
Merhem-i lâ-ilâhe illa’llâh

Cem Sultan, K. 2/2

Küfür yarasına kalıcı şifa, tevhid merhemidir.

3.1.3.57. Zulmet-i küfr

Küfrün, inançsızlığın karanlığı anlamına gelmektedir. İlgili beyitlerde sevgili, Hz. Peygamber ve kılıçla ilişkili olarak kullanılmıştır:

Vücûdum zulmet-i küfridi sensüz
Cemâlûñ şu ‘le-i ñmâna beñzer

Hakîkî, 156/7

Ey sevgili, güzel yüziün iman ışığına benzer. (Bu sebeple) Sen yokken bedenim adeta küfür karanlığında idi.

Giderdi zulmet-i küfri cihânı eyledi rûşen

Ziyâ-bahş oldu nûr-ı Mustafâ önince rehberdür

Bursalı Rahmî, G. 76/7

Hz. Peygamber’in ışık saçan nuru önünde rehber oldu. Küfrün karanlığını yok edip cihanı aydınlattı.

Senüñ tîğ-i münîrün zâ'il eyler zûlmet-i küfri
Ziyâlanmaz şerî'at bezmi ey şem'-i ğazâ sensüz

Gelibolulu Mustafa Âlî, G. 509/3

Senin parlak kılıcın küfrün karanlığını yok eder. Ey gaza mumu, şeriat alemini sen yokken aydınlanmaz.

Giderdüñ zûlmet-i küfri yakuban şem'-i kâfûrî
Hakîkat bu ki nûruñdan alur mihr-ile meh nûrî

Muhibbî, 3246/1

*Güzel kokulu mumu yakıp (sevgilinin yüzü) küfrün karanlığını giderdin.
Hakikat budur ki, güneş ile ay ışığını senin nurundan almaktadır.*

SONUÇ

15-16. yüzyılda yaşamış olan şairlerin, Türkçe divanlarındaki iman, İslâm ve küfür kavramlarının klasik Türk şiirindeki görünümlerini inceleme düşüncesiyle yapılan bu çalışma; ilgili kavramların dinî bir terim olarak kullanımından ziyade metinlerde edebî bir kavram hüviyeti kazanıp kazanmadığını ve buna bağlı olarak edebî bir metnin anlam dünyası içerisinde kavram olarak nasıl kullanıldığını tespit edebilme gayesiyle oluşturulmuştur.

İman, İslâm ve küfür kavramlarının, daha çok gerçek anlamıyla; ikilemeler, kalıp söz ve ifadeler olarak kullanıldığı görülmüştür. İman ve küfür kavramlarının anlam dünyası daha çok gazeller etrafında ve âşık-rakip-sevgili üçgeni arasında şekillenmiştir. İlgili kavramlar, sevgili ve sevgilinin güzellik unsurlarıyla ilişkili olarak divanlarda yer almaktadır. İmanın, genellikle sevgilinin yüzü ve yanağıyla ilişkili olduğu görülürken küfrün ise sevgilinin imanını gölgeleyen zülf, hat, ben gibi güzellik unsurlarıyla ilişkilendirildiği tespit edilmiştir. İslâm kavramının anlam dünyası ise bilhassa övgü dolayısıyla daha çok kasideler etrafında şekillenmiştir. İlgili kavramın, bu kasidelerde daha çok gaza ve fetih düşüncesi etrafında ele alındığı görülmektedir.

Genel hatlarıyla bakıldığında iman kavramı, gerçek anlamıyla iman olarak 59, imanın benzetilenleri olarak 30, ikilemeler, kalıp söz ve ifadeler olarak 131 başlık altında; İslâm kavramı, gerçek anlamıyla İslâm olarak 20, İslâm'ın benzetilenleri olarak 8, ikilemeler, kalıp söz ve ifadeler olarak 90 başlık altında; küfür kavramı ise gerçek anlamıyla küfür olarak 59, imanın benzetilenleri olarak 30, ikilemeler, kalıp söz ve ifadeler olarak ise 57 başlık altında incelenmiştir. Bu verilerden yola çıkılarak bakıldığında ilgili kavramların daha çok gerçek anlamda; ikilemeler, kalıp söz ve ifadeler etrafında kullanıldığı görülmektedir. Benzetilenler etrafında ise en çok iman, ardından ise küfür ve İslâm kavramları kullanılmıştır.

Mevcut edebiyat ortamının durumu gereği 16. yüzyıl divanlarında 15. yüzyıl divanlarına nazaran daha fazla veriye ulaşılmıştır. 15. yüzyıl divanlarında iman kavramı 410, İslâm kavramı 88, küfür kavramı 197 beyitte yer alırken; 16. yüzyıl divanlarında iman kavramı 1304, İslâm kavramı 382, küfür kavramı ise 488 beyitte yer almaktadır. Çalışmada söz konusu edilen iman, İslâm ve küfür kavramları arasında 15-16. yüzyıl divanlarında en çok ele alınan, iman kavramı olmuştur. Ardından küfür ve nihayetinde İslâm gelmektedir. İlgili divanların incelenmesi sonucunda iman ve küfür kavramlarının bir zıtlık içerisinde daha çok birlikte ele alındığı da görülmektedir.

Günümüzde kullanılan pek çok kalıp ifade, deyim ve ölüme dair inanışların iman, İslâm ve küfür kavramları etrafında 15-16. yüzyıl divanlarında geçtiği tespit edilmiş ve ilgili bölümlerde bahsi geçen hususların açıklamalarına yer verilmiştir.

İlgili kavramların çalışma kapsamında incelenen yüzyıllarda bazı divanlarda daha çok kullanıldığı ve bazı divanlarda hiç yer almadığı sonucuna ulaşılmıştır. Örneğin; 15. yüzyıl şairlerinden Fethi Hüdâyî, 16. yüzyıl şairlerinden Edirneli Nazmî ve Ravzî gibi isimler bu kavramları divanlarında yoğun bir şekilde kullanırken; 16. yüzyıl şairlerinden Hicrî, Hilâlî gibi şairler divanlarında bu kavramlara hiç yer vermemişlerdir.

Sonuç olarak bu çalışma; 15. yüzyıldan 31, 16. yüzyıldan ise 88 olmak üzere toplamda 119 divan taranarak ilgili beyitlerin incelenmesi sonucunda ortaya konulmuştur. İman, İslâm ve küfür kavramlarının kullanımlarını detaylı bir şekilde görebilmek için kaynak tarama safhası geniş tutulmuş ve ilgili kavramlar olabildiğince çeşitli örneklerle ele alınmaya çalışılmıştır. Çalışma boyunca tekrardan kaçınılmaya gayret gösterilmiş ve konuyla ilgili örnekler söyleyiş güzelliği, özgünlük bakımından bir seçime tâbî tutularak ilgili başlıklar altında ele alınmıştır.

KAYNAKÇA

- **Kur'an-ı Kerim Meâli**, Haz. Halit Altuntaş ve Muzaffer Şahin, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2011.
- Ak, Coşkun **Bağdatlı Rûhî Dîvânı Karşılaştırmalı Metin**, Uludağ Üniversitesi Yayınları, I. Cilt, Bursa 2001.
- Ak, Coşkun **Bağdatlı Rûhî Dîvânı Karşılaştırmalı Metin**, Uludağ Üniversitesi Yayınları, II. Cilt, Bursa 2001.
- Akay, Hasan **İslâmî Terimler Sözlüğü**, İşaret Yayınları, İstanbul 2005.
- Akar, Ali **Türk Dili Tarihi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2015.
- Akçay, Gülçiçek **Dîvân-ı Le'âlî (İnceleme-Metin)**, Paradigma Akademi, Şubat 2020.
- Akkaya, Mehmet **Şemsi Paşa Divânı (İnceleme-Edisyon Kritikli Metin)**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 1992.
- Aksoy, Ömer Asım **Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü II Deyimler Sözlüğü**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1976.

- Altunel, İbrahim **Haleti-i Gülşeni Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Divanının Tenkidli Metni**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya 1988.
- Alvan (Çınar), Türkan **Hayâlî-i Gülşenî Dîvânı**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1998.
- Ambros, Edith **Candid Penstrokes: The Lyrics Of Meali An Ottoman Poet Of 16th Century**, Klaus Schwarz Verlag, Berlin 1982.
- Arslan, Ömer **Ubeydî Dîvânı (Metin ve İnceleme)**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2013.
- Atalay, Veli **Vechî Dîvânı**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Erzurum 2017.
- Ay Say, Ümran **Cem Cem Sultan**, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2021.
- Aydın, M. Şevki “‘İslâm’ın Şartları’ Üzerine”, **Diyanet Aylık Dergi**, Sayı 174, Haziran 2005, s. 34-40.
- Aydoğmuş Yüce, Emine **Abdürrahim Tirsî ve Divanı**, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2010.
- Ayverdi, İlhan **Misalli Büyük Türkçe Sözlük**, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2010.

- Bâkî **Bâkî Dîvânı: Tenkitli Basım**, Haz. Sabahattin Küçük, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1994.
- Banarlı, Nihad Sâmî **Resimli Türk Edebiyatı Tarihi I**, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1971.
- Bedestani, Ayşe **XVI. Yüzyıl Şairi Ahdî-i Bağdâdî Dîvânı**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2018.
- Bedir, Fatma Zehra **Caferî Baba ve Divânı**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2004.
- Bitlisli Şükrî **Bitlisli Şükrî Dîvânı**, Haz. Güler Doğan Averbek, DBY Yayınları, İstanbul 2020.
- Bozyiğit, Esra **Taşlıcalı Yahyâ Bey Divanı (İnceleme - Tenkitli Metin - Nesre Çeviri - Sözlük)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2021.
- Burmaoğlu, Hamit Bilen **Lâmi'î Çelebi Divânı (Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Dîvânı'nın Tenkidli Metni)**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum 1983.
- Bursalı Rahmî **Bursalı Rahmî Dîvânı**, Haz. Mustafa Erdoğan, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017.
<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55910,bursali-rahmi-divanipdf.pdf?0> (E.T.: 21.12.2023)

- Buyruk, İbrahim Etem **Ümîdî Ahmet Dîvânı (İnceleme-Metin-Özel Adlar Dizini)**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2009.
- Candan, Gülşen **Senî Ali Dîvânı (İnceleme-Metin)**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2012.
- Celilî **Celilî Dîvânı**, Haz. Şevkiye Kazan Nas, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2018.
<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59375,celili-divanipdf.pdf?0> (E.T.: 31.12.2023)
- Cemâlüddîn Muhammed Tâhir b. Alî el-Fettenî **Tezkiretü'l-mevzûât**, İdaretü't-Tibaa el-Münira, h. 1343.
- Cenâbî Ahmed Paşa **Cenâbî Dîvânı**, Haz. Beyhan Kesik, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2018.
<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59983,cenabi-divanipdf.pdf?0> (E.T.: 31.12.2023)
- Çağbayır, Yaşar **Ötüken Türkçe Sözlük**, Ötüken Neşriyat, Cilt 2, İstanbul 2017.
- Çağbayır, Yaşar **Ötüken Türkçe Sözlük**, Ötüken Neşriyat, Cilt 3, İstanbul 2017.
- Çağbayır, Yaşar **Ötüken Türkçe Sözlük**, Ötüken Neşriyat, Cilt 4, İstanbul 2017.

- Çağbayır, Yaşar **Ötüken Türkçe Sözlük**, Ötüken Neşriyat, Cilt 5, İstanbul 2017.
- Çavuşoğlu, Mehmed **Necâti Bey Dîvânı'nın Tahlili**, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1971
- Çavuşoğlu, Mehmed; Tanyeri, M. Ali **Zatî Divanı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon) Gazeller Kısmı: III. Cild**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1987.
- Çaylı Cankurt, Gülşen **Figânî Divanı Gramatikal İndeksi**, Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Aydın 2015.
- Demiralay, Mehmet **Hüdâyî-i Kadîm (16. yy) ve Dîvânı İnceleme-Tenkidli Metin**, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2007.
- Demirkazık, Hacı İbrahim **Murâdî Sultan III. Murat**, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2021.
- Deniz, Sebahat **Muhibbî Kanûnî Sultan Süleyman**, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2021.
- Derdiyok, İ. Çetin **Cemâlî Dîvânı (İnceleme-Metin)**, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Adana 1988.
- Derzi-zâde 'Ulvî **Dîvân**, Haz. Büşra Çelik ve Muzaffer Kılıç, DBY Yayınları, İstanbul 2018.

- Devellioğlu, Ferit **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2012.
- Duman, Ali **Klasik Türk Şiirinde Savaş Aletleri (XV-XVI. Yüzyıl Divanlarına Göre)**, DBY Yayınları, İstanbul 2022.
- Durbilmez, Bayram **Muhyiddîn Abdal Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin)**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Elazığ 1998.
- Durkaya, Hayriye **Handanî Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)**, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum 2017.
- Ebu Yahya Zeynüddin **Esnâ'l-metâlib fî şerhi Ravzi't-tâlib**, Cilt 1, Dârü'l-Kutübi'l-İlmiyye, y.y., t.y.
- Zekeriyya b. Muhammed b. Ahmed Zekeriyyâ Ensârî
- Ebü'l-Hasen Nûrüddîn **el-Masnû' fî ma'rifeti'l-hadîssi'l-mevzû'**, Mhk. Alî b. Sultân Abdulfettah Ebu Gudde, Müessesetü'r- Risale, Beyrut h. 1398.
- Muhammed el-Kârî el-Herevî
- Edincikli Ravzî **Ravzî Dîvânı**, Haz. Yaşar Aydemir, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017.
<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56190,ravzi-divanipdf.pdf?0> (E.T.: 31.12.2023)

- Edirneli Nazmî **Edirneli Nazmî Dîvânı**, Haz. Sibel Üst, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2018.
<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/57766,edirneli-nazmi-divanipdf.pdf?0> (E.T.: 31.12.2023)
- Edirneli Şevkî **Edirneli Şevkî Dîvânı**, Haz. Halil İbrahim Yakar, Palet Yayınları, Konya 2010.
- Ekin, Yunus **Kur'an'a Göre "Küfür" Kavramı**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2000.
- Emrî **Emrî Dîvânı**, Haz. Mehmet A. Yekta Saraç, Kültür ve Turizm Bakanlığı.
<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10607,emridivanipdf.pdf?0> (E.T.: 31.12.2023)
- Erden, Murat **XV. Yüzyıl Şairi Habîbî ve Dîvânı**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2018.
- Erdoğan, Mehtap **Güzellik Unsurlarıyla Divan Şiirinde Sevgili**, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2013.
- Ersoylu, İ. Halil **Cem Sultan'ın Türkçe Divan'ı**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1989.
- Fâtiḥ Sultan Mehmed **Fâtiḥ Dîvânı ve Şerhi**, Haz. Muhammet Nur Doğan, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2014.

- Fuzûlî **Fuzûlî Dîvânı**, Haz. Abdülhakim Kılınç, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2021.
- Garâmî **Dîvân: İnceleme-Metin**, Haz. Fatih Başpınar, Yedirenk Kitapları, İstanbul 2013.
- Gelibolulu Mustafa Âlî **Gelibolulu Mustafa Âlî Dîvânı**, Haz. İ. Hakkı Aksoyak, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2018.
<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/58695,gelibolulu-mustafa-ali-divanipdf.pdf?0> (E.T.: 31.12.2023)
- Gelibolulu Sun'î/Mehmet Çelebi (Esem Pire) **Gelibolulu Sun'î Dîvânı**, Haz. Halil İbrahim Yakar, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2018.
<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/57257,gelibolulu-suni-divanipdf.pdf?0> (E.T.: 31.12.2023)
- Gelibolulu Sürûrî **Gelibolulu Sürûrî Dîvânı**, Haz. Niyazi Ünver, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2020.
<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/73951,gelibolulu-sururi-divanipdf.pdf?0> (E.T.: 31.12.2023)
- Gençtürk Demircioğlu, Tülay **Cemilî Dîvânı İnceleme-Metin-Sözlük**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2002.
- Güler, Kadir **İbrâhîm Beg Dîvânı (İnceleme-Metin-İndeks-Sözlük)**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Kayseri 1995.

- Gülhan, Abdulkerim **Hakanî Mehmed Bey Hayatı, Eserleri, Edebi Kişiliği ve Divanının Tenkidli Metni**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara 1996.
- Gülüm, Emrah **Ahmedî Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Basım)**, DBY Yayınları, İstanbul 2022.
- Güneş, Murat **Manastırlı Celâl Bey Dîvânı [İnceleme - Metin]**, Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2013.
- Güven, Filiz “Ölü/Ölüm Etrafında Gelişen Kült İnançlar ve Grubun Yeniden Bütünleşmesi (Sinop Lala Köyü Örneği)”, **Motif Akademi Halkbilimi Dergisi**, 2019, Cilt 12, Sayı 27, s. 539-552.
- Hakîkî Yûsuf **Hakîkî Dîvânı**, Haz. Erdoğan Boz, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017.
<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55749,hakiki-divanipdf.pdf?0> (E.T.: 31.12.2023)
- Hamîdullah, Muhammed “Hayber”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt 17, İstanbul 1998, s. 20.
- Hecrî (Kara Çelebî Muhyî’ d-dîn Mehmed) **Dîvân**, Haz. Ömer Zülfe, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara 2010.
- Helâkî **Dîvan Tenkidli Basım**, Haz. Mehmed Çavuşoğlu, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1982.

- Izutsu, Toshihiko **İslâm Düşüncesinde İmân Kavramı**, çev. Selahattin Ayaz, Pınar Yayınları, İstanbul 2017.
- İbn Kayyim el-Cevziyye ve Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr b. Eyyûb ez-Zürâî ed-Dımaşkî el-Hanbel **el-Menârü'l-münîf fi's-sahîh ve'z-zaîf**, Mhk. Yahya b. Abdillâh es-Semali, Daru İtaati'l-ilm, Cilt 1, Riyad h. 1440-m. 2019.
- İlhan, Derda **Üftâde Divanı (İnceleme - Metin)**, Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Bursa 2020.
- İşçi, Filiz **15.-19. Yüzyıl Divanlarına Göre Divan Şiirinde Zülf**, Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Afyonkarahisar 2017.
- Kalkandelenli Mu'îdî **Kalkandelenli Mu'îdî Dîvânı**, Haz. Gülçin Tanrıbuyurdu, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2018.
<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59883,kalkandelenli-mu39idi-divanipdf.pdf?0> (E.T.: 31.12.2023)
- Karagöz, İsmail **Dinî Kavramlar Sözlüğü**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara 2017.
- Karamanlı Nizâmî **Karamanlı Nizâmî Dîvânı**, Haz. Haluk İpekten, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2020.
<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/73032,karamanli-nizami-divanipdf.pdf?0> (E.T.: 31.12.2023)

- Karlıtepe, Mustafa **Kelâmî Dîvânı**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007.
- Kaya, Hasan **Adlî Sultan II. Bayezit**, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2021.
- Kayalar, Serdar **Kâdı Dîvânı (İnceleme-Karşılaştırmalı Metin)**, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kütahya 2002.
- Keklik, Murat **Üsküplü İshak Çelebi Divan [Metin-Çeviri-Açıklamalar-Dizin]**, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Bişkek 2014.
- Kemâl Paşazâde **Dîvân ve Diğer Şiirler**, Haz. M. A. Yekta Saraç, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2021.
- Kılavuz, Ahmed Saim **İman-Küfür Sınırı**, Marifet Yayınları, İstanbul 1984.
- Koç, Burak “Güzelleme ve Somutlama Bağlamında Klasik Türk Şiirinin Savaş Felsefesini Okumak”, **Türk Harp Dili ve Edebiyatı Sempozyumu Bildiri Kitabı**, Haz. Emrah Bozok, Ahmet Metehan Şahin vd., Millî Savunma Üniversitesi Yayınları, Ankara 2023, s. 447-458.
- Koç, Burak “Karagöz Gazetesinde Büyük Taarruz’un Görünümünü ‘Temizlik’ Merkezli Okumak”, **Büyük Taarruz 100’üncü Yıl Dönümünde Türk’ün Zafere Yürüyüşü**, Ed. Seda

Bayındır Uluskan, Levent Kuru vd., Millî Savunma Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2022, s. 315-349.

- Koç, Ramazan **Amrî Divan [Metin-Çeviri-Açıklamalar-Dizin]**, Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Bişkek 2014.
- Koçi Bey **Koçi Bey Risalesi**, sad. Zuhuri Danışman, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1972.
- Kol, Nilüfer **Kefeli Mustafa Müdâmî Divanı**, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008.
- Korkut, Gülçiçek **Dîvân-ı Le'âlî (İnceleme-Metin)**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2004.
- Köprülü, M. Fuad **Türk Edebiyatı Tarihi**, Haz. Orhan Köprülü, Akçağ Yayınları, Ankara 2011.
- Kufacı, Osman **Adni Divanı ve Adni Divanında Benzetmeler**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006.
- Kulat, Özlem **Gülşeni Saruhani Divanı ve Tahlili**, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Elazığ 2010.

- Kurnaz, Cemal, Tatçı, Mustafa **Ümmî Divan Şairleri ve Enverî Divanı**, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.
- Kurt, Bahadır **Remzî Dîvânı (İnceleme-Metin)**, Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kütahya 2017.
- Küçük, İslam **Pirkâl Dîvânı (İnceleme-Metin)**, Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008.
- Levend, Agâh Sırrı **Divan Edebiyatı: Kelimeler ve Remizler, Mazmunlar ve Mefhumlar**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2015.
- Mânî **Dîvân ve Şehr-engîz-i Bursa**, Haz. Şener Demirel, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017.
<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55755,divan-ve-sehr-engiz-i-bursapdf.pdf?0> (E.T.: 31.12.2023)
- Martı, Huriye **İslâm Nedir?**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2019.
- Mengi, Mine **Eski Türk Edebiyatı Tarihi**, Akçağ Yayınları, Ankara 2005.
- Mesîhî **Mesîhî Dîvânı**, Haz. Mine Mengi, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2020.
<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/74203,mesihi-divanipdf.pdf?0> (E.T.: 31.12.2023)

- Mihrî **Mihrî Hâtun Dîvânı**, Haz. Mehmet Arslan, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2008.
<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/58679,mihri-hatun-divanipdf.pdf?0> (E.T.: 31.12.2023)
- Muhibbî **Muhibbî Dîvânı Bütün Şiirleri**, Haz. Kemal Yavuz ve Orhan Yavuz, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2 Cilt, İstanbul 2016.
- Muhyî, Fenarîzade Muhyiddin Çelebi **Muhyî Dîvânı**, Haz. Mustafa Arslan, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2020.
<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/78626,muhyi-divanipdf.pdf?0> (E.T.: 31.12.2023)
- Musluoğlu, Ferhat **Hayretî Divanı (Tenkitli Metin - Dil İçi Çeviri)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 2001.
- Münirî **Münirî Dîvânı**, Haz. Ersen Ersoy, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017.
<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56095,muniri-divanipdf.pdf?0> (E.T.: 31.12.2023)
- Müslim **Sahîh-i Müslim**, çev. Ahmet Davudoğlu, Sönmez Neşriyat, Cilt 12, İstanbul 1974.
- Necati Bey **Necati Beg Divanı**, Haz. Ali Nihat Tarlan, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1997.

- Nev'î **Divan (Tenkidli Basım)**, Haz. Mertol Tulum ve M. Ali Tanyeri, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1977.
- Okur, Hüseyin **Son Nefeste İman**, Hâcegan Yayınları, İstanbul 2011.
- Okuyucu, Cihan **Cinânî (Hayâtı-Eserleri-Dîvânının Tenkitli Metni)**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1994.
- Özafşar, Mehmet Emin, Ünal, İsmail Hakkı, Ünal, Yavuz vd. **Hadislerle İslâm Hadislerin Hadislerle Yorumu**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Cilt 1, İzmir 2020.
- Özafşar, Mehmet Emin, Ünal, İsmail Hakkı, Ünal, Yavuz vd. **Hadislerle İslâm Hadislerin Hadislerle Yorumu**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Cilt 7, İzmir 2020.
- Onay, Ahmet Talât **Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzahı**, Haz. Cemal Kurnaz, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2021.
- Özaydın, Hamza **Ali Çelebi Divânı (İnceleme-Metin)**, Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Isparta 2011.
- Özdemir, Canan **Seyyid Nizamoğlu Divanı**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1996.

- Özenç, Yavuz **Şeyh Hüsâmeddîn-i Uşşâkî Divânı Transkripsiyonlu Metin**, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sakarya 2008.
- Özer, Sait **Nâtkî Dîvânı (Karşılaştırmalı Metin - İnceleme)**, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Sivas 2006.
- Özkat, Mustafa **Kara Fazlî'nin Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Dîvânı (İnceleme-Tenkitli Metin)**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2005.
- Özmen, Mehmet **Ahmed-i Dâ'i Divanı (Metin-Gramer-Tıpkı Basım)**, Cilt 1, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2001.
- Öztoprak, Nihat **Avni Fatih Sultan Mehmet, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2021.**
- Öztoprak, Nihat, Deniz, Sebahat, Ersoy, Ersen **“Murâdî (Sultan II. Murat)”, Osman Bey'den Vahdettin'e**, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2021, s. 93-106.
- Öztoprak, Nihat, Deniz, Sebahat, Ersoy, Ersen **“Selîmî (Yavuz Sultan Selim)”, Osman Bey'den Vahdettin'e**, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2021, s. 123-144.
- Öztoprak, Nihat, Deniz, Sebahat, Ersoy, Ersen **“Selîmî (Sultan II. Selim)”, Osman Bey'den Vahdettin'e**, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2021, s. 179-196.

- Öztürk, Furkan **Bâkî Dîvânı Sözlüğü (Bağlamlı ve İşlevsel Sözlük)**, DBY Yayınları, İstanbul 2016.
- Özyıldırım, Ali Emre **Hamdullah Hamdî Divanı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı.
<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10616,metinpdf.pdf?0>
(E.T.: 31.12.2023)
- Özyürek, Dursun **İsfendiyaroğlu Rüstem Bey Dîvânı (Dîvân-ı Kâsımî): İnceleme ve Metin**, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2018.
- Pala, İskender **Ansiklopedik Divân Şiiri Sözlüğü**, Kapı Yayınları, İstanbul 2012.
- Pehlivan, Abdulhamid **Ölüm ve Ötesi Halk İnanışları**, Rağbet Yayınları, İstanbul 2013.
- Piroğlu, Zehra **Yetimî (Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Dîvânının Tenkidli Metni)**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya 1996.
- Pomakoğlu, Ayşenur **Bahârî Dîvânı: İnceleme&Metin**, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2013.
- Revânî **Revânî Dîvânı**, Haz. Ziya Avşar, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017.
<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56143,revani-divanipdf.pdf?0> (31.12.2023)

- Sehâbî Hüsâmü'd-dîn
Bin Hüseyin **Sehâbî Dîvânı**, Haz. Cemal Bayak, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017.
<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/55746,sehabi-divanipdf.pdf?0> (31.12.2023)
- Serdaroğlu, Vildan **Sosyal Hayat Işığında Zâfî Divanı**, İSAM Yayınları, İstanbul 2006.
- Sessiz, Emre **Sarı Müderris Şeyh Sinan ve Divanı İnceleme-Metin-Dizin**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014.
- Sevinç, Fırat **Edhemî Divânı ve Tahlili**, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Van 2001.
- Sinan, Betül **Bâlî Çelebi ve Divanı (2b-35a) İnceleme-Metin**, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2004.
- Sinanoğlu, Mustafa “İman”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt 22, İstanbul 2000, s. 212-214.
- Sinanoğlu, Mustafa “İslâm”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt 23, İstanbul 2001, s. 1-2.
- Sinanoğlu, Mustafa “Küfür”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt 26, Ankara 2002, s. 533-536.
- Sona, İbrahim **Hidâyet Çelebi ve Dîvânı**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2006.

- Sultan Üçüncü Murad **Murâdî Dîvânı (İnceleme - Tenkitli Metin)**, Haz. H. Ahmet Kırkılıç, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2015.
- Sultân Bâyezîd-i Sâni **Amasya'ya Vali Osmanlı'ya Padişah Şair Adli Sultan İkinci Bâyezîd Hayatı-Şahsiyeti-Şairliği-Dîvânının Tenkitli ve Orijinal Metni**, Haz. Yavuz Bayram, Amasya Valiliği, Amasya 2009.
- Sünger, Ercan **Fakîh: Hayatı, Eserleri, Divanı**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2004.
- Süzen, Hüseyin **Dukakinzade Ahmed Beg Dîvanı (İnceleme-Tenkidli Metin)**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, İstanbul 1994.
- Şehzade Bayezid **Şehzade Bayezid "Şahi" Hayatı ve Divanı**, Haz. Filiz Kılıç, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2000.
- Şehzade Korkut (Harîmî) **Şehzade Korkut Dîvânı**, Haz. Yakup Yılmaz, Şahmeran Baltacıoğlu ve Erdal Hamami, Sage Yayıncılık, Ankara 2016.
- Şentürk, Ahmet Atilla, Kartal, Ahmet **Eski Türk Edebiyatı Tarihi**, Dergâh Yayınları, İstanbul 2017.
- Şeyhî (Hekim Sinan) **Şeyhî Dîvânı**, Haz. Halit Biltekin, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2018.
<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/61044,seyhi-divanipdf.pdf?0> (E.T.: 31.12.2023)

- Tâcî-Zâde Ca'fer
Çelebi **Tâcî-Zâde Ca'fer Çelebi Dîvânı**, Haz. İsmail E.
Erünsal, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2018.
[https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59332,taci-zade-cafer-
celebi-divanipdf.pdf?0](https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/59332,taci-zade-cafer-celebi-divanipdf.pdf?0) (E.T.: 31.12.2023)
- Tanyeri, M. Ali **Örnekleriyle Divan Şiirinde Deyimler**, Akçağ Yayınları,
Ankara 1999.
- Tarlan, Ali Nihad **Ahmed Paşa Divanı**, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul
1966.
- Tarlan, Ali Nihad **Zatî Divanı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon)
Gazeller Kısmı: I. Cild**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat
Fakültesi Yayınları, İstanbul 1967.
- Tarlan, Ali Nihad **Zatî Divanı (Edisyon Kritik ve Transkripsiyon)
Gazeller Kısmı: II. Cild**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat
Fakültesi Yayınları, İstanbul 1970.
- Tarlan, Ali Nihat **Necati Beg Divanı**, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları,
İstanbul 1997.
- Tarlan, Ali Nihat **Hayâlî Bey Dîvânı**, İstanbul Üniversitesi Yayınları,
İstanbul 1945.
- Tataroğlu, Abdullah **Muhîfî Hayatı, Eserleri ve Edebi Kişiliği Divanının
Tenkidli Metni**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya 1995.

- Tavukçu, Orhan Kemâl **Dede Ömer Rûşenî Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Dîvânının Tenkidli Metni**, Kültür ve Turizm Bakanlığı.
<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/10601,dede-omer-rusenipdf.pdf?0> (E.T.: 31.12.2023)
- Tombul, Enis **Beşiktaşlı Yahya Efendi Divanı: Metin ve İnceleme**, Boğaziçi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014.
- Toprak, Süleyman **Ölümden Sonraki Hayat (Kabir Hayatı)**, Nur Basımevi, Konya 1986.
- Tökel, Dursun Ali **Divan Şiirinde Şahıslar Mitolojisi**, Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2016.
- Urhan, Mustafa **XVI. Yüzyıl Divan Şairi Fedâyî, Hayatı, Edebi Kişiliği ve Divanının Tenkitli Metni**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2002.
- Usûlî **Usûlî Dîvânı**, Haz. Mustafa İsen, Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, İstanbul 2020.
- Uzun, Kadir **Câmî Divanı İnceleme-Metin-İndeks**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2019.
- Uzun, Süreyya **Üsküdarlı Aşkî Divanı Tenkitli Metin, Nesre Çeviri ve 16. yy. Osmanlı Hayatının Divandaki Yansımaları**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011.

- Vasfî **Dîvan (Tenkidli Basım)**, Haz. Mehmed Çavuşoğlu, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakóltesi Yayınları, İstanbul 1980.
- Vizeli Ramazan Behiştî **Ramazan Behiştî Dîvânı**, Haz. Yaşar Aydemir, Kùltür ve Turizm Bakanlığı, 2018.
<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56445,ramazan-behisti-divanipdf.pdf?0> (E.T.: 31.12.2023)
- Vusûlî **Dîvân [İnceleme-Metin-Çeviri-Açıklamalar-Dizin]**, Haz. Hakan Taş, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2015.
- Yağmur, Bahri **Hilâlî Dîvânı İnceleme - Metin**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1998.
- Yakînî **Dîvân İnceleme-Metin ve Çeviri-Açıklamalar-Sözlük**, Haz. Ömer Zülfe, Kùltür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 2009.
- Yakşı, Ayhan **Nihânî, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Dîvânı'nın Tenkidli Metni**, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya 1993.
- Yaman, Yalçın **Âhî Dîvânı**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014.
- Yasak Peran, Yeliz **Fethî Hüdâyî Dîvânı**, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Edirne 2017.

- Yavuzer, Hayati **Kemâl Ümmî Dîvânı (İnceleme-Metin), Abant İzzet Baysal Üniversitesi Bolu Halk Kültürünü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Bolu 2008.**
- Yazar, Sadık **Seyyid Şerîfî Mehmed Efendî; Hayatı, Divanı ve Hilyesi, Fatih Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2006.**
- Yekbaş, Hakan **Sebzî Divanı (İnceleme - Tenkitli Metin), Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Sivas 2011.**
- Yekbaş, Hakan **Sehî Bey Divânı, Kitabevi Yayınları, İstanbul 2010.**
- Yekbaş, Hakan “Zâtî Divanında Halk İnanışları”, **Turkish Studies**, 4/2, 2009, s. 1117-1157.
- Yeniterzi, Emine “Dîvan Şiirinde Ölüme Dair Bazı Hususlar”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı 5, Konya 1999, s. 115-139.
- Yılmaz, Mehmet **Kültürümüzde Arapça ve Farsça Asıllı Vecizeler Sözlüğü, Sütun Yayınları, 1. Cilt, İstanbul 2008.**
- Yılmaz, Mehmet **Kültürümüzde Arapça ve Farsça Asıllı Vecizeler Sözlüğü, Sütun Yayınları, 2. Cilt, İstanbul 2008.**
- Yiğit, Ahmet Selman **Hicrî Dîvânı (İnceleme-Tahlil-Metin-Dizin), Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2013.**

- Yücel Turan, Hicran **Hatmî Dîvânı (İnceleme-Metin)**, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2017.
- Zâtî **Zâtî Dîvânı (Gazeller Dışındaki Şiirler)**, Haz. Orhan Kurtoğlu, Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2017.
<https://ekitap.ktb.gov.tr/Eklenti/56164,zati-divanipdf.pdf?0> (E.T.: 31.12.2023)
- Zülfe, Ömer **Şiirin İzinde Sözün Gölgesinde Osmanlı Şiirinden Kelimeler, Kavramlar, Deyimler**, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2011, s. 132-133.

EKLER

EK 1: Tablo 1: 15. Yüzyıl Divanlarında İlgili Kavramların Yer Aldığı Beyit Sayıları

15. Yüzyıl Şairleri	İman	İslâm	Küfür
Adlî	4	1	2
Adnî	4	0	2
Ahmed Paşa	15	1	12
Ahmedî	47	11	14
Ahmed-i Dâ'î	11	4	5
Ali Çelebi	10	1	7
Avnî	5	1	0
Cem Sultan	16	4	14
Cemâlî	4	3	3
Dede Ömer Rüşenî	2	1	2
Edhemî	1	0	1
Fakih	3	1	5
Fethi Hüdâyî	68	13	36
Gülşenî-i Saruhanî	10	1	10
Habîbî	3	1	3
Hakîkî	44	15	4
Hamdullah Hamdî	4	0	1
Harîmî	1	0	0
Hidâyet Çelebi	6	0	1
İbrâhîm Bey	7	1	5
Karamanlı Nizâmî	10	2	3
Kâsımî	4	0	4
Kemal Ümmî	22	6	1
Le'âlî	6	1	3
Mesihî	7	4	6
Mihri Hâtun	15	3	7
Necâtî	25	5	14
Sarı Müderris Şeyh Sinan	26	1	0
Şevkî	16	1	8
Şeyhî	10	2	15
Tâcî-Zâde Ca'fer Çelebi	4	4	9
Toplam	410	88	197

EK 2: Tablo 2: 16. Yüzyıl Divanlarında İlgili Kavramların Yer Aldığı Beyit Sayıları

16. Yüzyıl Şairleri	İman	İslâm	Küfür
Abdürrahim Tirsî	19	2	2
Ahdî-i Bağdâdî	3	1	4
Âhî	4	0	1
Amrî	12	2	1
Bahârî	5	1	0
Bağdatlı Rûhî	8	9	9
Bâkî	7	1	2
Bâlî Çelebi	0	1	1
Beşiktaşlı Yahya Efendi	8	8	0
Bitlisli Şükrî	0	1	0
Bursalı Rahmî	3	0	2
Caferî	29	11	15
Câmî	4	1	4
Celilî	12	0	3
Cemilî	15	16	14
Cenâbî	4	1	7
Cinânî	2	10	2
Çorlulu Zarîfî	0	0	1
Derzi-zâde Ulvî	11	4	6
Dukakinzâde Ahmed Bey	17	1	8
Edirneli Nazmî	228	63	22
Emrî	2	2	1
Enverî	5	1	2
Fedâyî	19	7	21
Figânî	1	1	1
Fuzûlî	19	22	14
Garâmî	64	11	13
Gelibolulu Mustafa Âlî	22	11	12
Gelibolulu Sun'î	5	2	0
Gelibolulu Sürûrî	7	4	5
Hakânî Mehmed Bey	7	2	4
Hâletî-i Gülşenî	13	0	3
Handanî	60	18	4
Hatmî	1	1	0
Hayâlî Bey	12	1	7
Hayâlî-i Gülşenî	1	1	0

Hayretî	27	1	15
Hecrî	0	0	0
Helâkî	5	2	0
Hicrî	0	0	0
Hilâlî	0	0	0
Hüdâyî-i Kadîm	9	3	1
Hüsâmeddîn-i Uşşâkî	8	0	3
Kâdı	13	0	5
Kalkandelenli Mu'îdî	14	0	10
Kara Fazlî	16	0	7
Kefeli Mustafa Müdâmî	26	4	3
Kelâmî	5	12	4
Kemâl Paşazâde	15	3	13
Lâmi'î Çelebi	22	1	18
Manastırlı Celâl Bey	15	2	13
Mânî	3	1	0
Me'âlî	5	1	1
Muhibbî	51	17	42
Muhîtî	11	0	11
Muhyî	22	0	11
Muhyiddîn Abdal	26	3	10
Murâdî	30	7	1
Münirî	5	2	6
Natıkî	3	1	1
Nev'î	5	4	2
Nihânî	5	1	1
Pirkâl	20	1	10
Ramazân Behiştî	9	3	3
Ravzî	45	3	24
Remzî	12	0	3
Revânî	6	9	5
Sebzî	5	0	0
Sehâbî	3	5	7
Sehî Bey	7	3	8
Senî Ali	50	8	9
Seyyid Nizamoğlu	44	7	6
Seyyid Şerîfî Mehmed	3	5	1
Şâhî	4	0	3
Şemsi Paşa	4	2	1
Taşlıcalı Yahya	23	21	1

Ubeydî	10	4	0
Usûlî	9	0	3
Üftâde	8	1	0
Ümîdî Ahmet	3	0	1
Üsküdarlı Aşkî	11	12	8
Üsküplü İshak Çelebi	14	3	4
Vasfî	5	2	2
Vechî	9	2	3
Vusûlî	6	1	5
Yakînî	3	1	2
Yefîmî	3	3	5
Zâtî	38	4	5
Toplam	1304	382	488

EK 3: Seyyid Nizamoğlu Dîvânı, Şiir 31¹⁵³

Ĥabibin Muştafa Ĥađđ'ı bize imānı yoldaş it
Muğarreb evliya Ĥađđ'ı bize imānı yoldaş it

Göđe gözler dikildikde güzel nūru döküldükde
Bedenden can çekildikde bize imānı yoldaş it

Dilim sözden kala bir gün elim tutmaz ola bir gün
Ecel ansız kala bir gün bize imānı yoldaş it

Bulunmaz ol zaman çare onulmaz artık ol yâre
Elim boştur yüzilm kara bize imānı yoldaş it

Kalıcak kara gusinde bulunmazsa 'amel bende
Bana kim eş ola anda bize imānı yoldaş it

Yerim Cennet midir āĥir Cehennem'i olur zāhir
Cihanı ĥalk iden kader bize imānı yoldaş it

Nizamoğlu'nun cürmü 'acep bir kimsede var mı
Yedi derya anı yur mu bize imānı yoldaş it

¹⁵³ Canan Özdemir, **Seyyid Nizamoğlu Divanı**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1996, s. 58.

EK 4: Handânî Dîvânı, Kaside 33¹⁵⁴

Elâ iy t̄alib-i ĩmān u ĩslām
İŝit birkaç mesā' il kılam i 'lām

Ki her kim bilse bu elfāzı kılsa
Leyālî k̄adr ola enhārı bayrām

Eger dirlerse ĩmān lezzeti ne
Digil gezmek řahāretle seçer řām

Ŗorarlarsa sırr-ı ĩmān nedür di
Ki tevĥīdüñ kelāmıdur iki nām

Nedür dirlerse ger ĩmānuñ aşlı
'Īnāyetdür digil anı zi-'allām

Ŗorarlarsa nedür hem rûĥ-ı ĩmān
Digil Ķur'ān'durur cān ilüñ efhām

Nedür dirlerse ĩmānuñ dibi ger
Di iĥlāŝ oldu kılsañ ĥāŝ eger 'ām

Nedür dirlerse ĩmānuñ zemini
Digil mü'min dilidür iy dil-ārām

Ŗorarlarsa nedür hem toĥm-ı ĩmān
Di kim oldur 'ulūm ola der-endām

¹⁵⁴ Hayriye Durkaya, **Handanî Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük)**, Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Doktora Tezi, Erzurum 2017, s. 215-216.

Eger dirlerse ĩmāna nedür pōst
Ĥayādur di o der-şahrā o der-ţam

Nedür dirlerse ĩmānuñ budağı
Di kim ĥavf u recādur eyle bul kām

Şorarlarsa nedür evrāk-ı ĩmān
Cevābın vir ki ‘ayn u mīm ilen lām

Nedür dirlerse ĩmānuñ yimişi
Digil kim terk-i dünyādur k’odur ţam

Nedür dirlerse niyyetsüz olan farz
Cevābın vir şehādetdür digil tām

Didi tārīĥ olur Ĥandānī vā ‘iz
Bu elfāzı bilüb kim kılsa itmām

EK 5: Sarı Müderris Şeyh Sinan Dîvânı, Şiir 61¹⁵⁵

Ƙardaşlarıñ ĩmānını tağlar gibi berk eylegil
Bir gün olur tağ bozılır tağdan daği berk eylegil

Şol yedi Ƙat yerler gibi ĩmān ne var Ƙılsa Ƙarār
Bir nefħaya doymaz bu yer yerden daği berk eylegil

Ger yedi Ƙat gökler gibi berkit disem ĩmānların
Ol yedi Ƙat gök bozılır gökden daği berk eylegil

Tevhīd ağacın dikmesin bitür gönülde şöyle kim
Vire yemiş dā'im aşlına aşlın daği berk eylegil

ĩmānımız berkit saña neşğ ermesün hergiz aña
Şol muħkem-i Ƙur'ān gibi ĩmānımız berk eylegil

Şol kûşe kim muħkem-durur yapışmışuz bundan aña
Şābit dediđüñ Ƙavl ile anda bizi berk eylegil

¹⁵⁵ Emre Sessiz, **Sarı Müderris Şeyh Sinan ve Divanı İnceleme-Metin-Dizin**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2014, s. 216-217.